

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΜΣ: «Αρχαιολογία της Ανατολικής Μεσογείου από την Προϊστορική εποχή έως την Ύστερη αρχαιότητα: Ελλάδα, Αίγυπτος, Εγγύς Ανατολή»

"Η πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων της Καρπάθου, Σαρίας και Κάσου όπως διαγράφεται μέσα από τα έθιμα ταφής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού"

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Ρουσάκη Ευδοξία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Μηνά Μαρία

Ρόδος, 2023

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ:
ΕΛΛΑΔΑ, ΑΙΓΥΠΤΟΣ, ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**"Η πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων της Καρπάθου,
Σαρίας και Κάσου όπως διαγράφεται μέσα από τα έθιμα
ταφής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού"**

Ευδοξία Ρουσάκη
AM4282021003

Επιβλέπουσα: Μηνά Μαρία
Συνεπιβλέποντες: Στεφανάκης Εμμανουήλ,
Συρόπουλος Σπυρίδων

ΡΟΔΟΣ,
Σεπτέμβριος 2023

Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας τον κύκλο του μεταπτυχιακού προγράμματος «Αρχαιολογία της Ανατολικής Μεσογείου από την Προϊστορική Εποχή έως την Ύστερη Αρχαιότητα» αισθάνομαι ευγνώμων για τις νεοαποκτηθείσες γνώσεις, για την ανανέωση των ήδη υπάρχουσών αλλά και για την επιθυμία μελλοντικής απόκτησης περισσότερων. Ευγνώμων, όμως, αισθάνομαι και για τη γνωριμία με συμφοιτητές- συναδέλφους καθώς και με καθηγητές, που με συντρόφευσαν και επέδρασαν καθοριστικά σε μένα καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών. Κυρίως, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην κυρία Μηνά Μαρία, για τη συνέπεια, τις συμβουλές, τις σκέψεις, την ανατροφοδότηση και την υπομονή της κατά την εκπόνηση των εργασιών και δη της παρούσας διπλωματικής. Έπειτα, ευχαριστώ θερμά τον κύριο Στεφανάκη Εμμανουήλ και τον κύριο Συρόπουλο Σπυρίδωνα για την κάθε φορά εποικοδομητική συζήτηση σε θέματα αρχαιολογίας, νομισματικής και φιλολογίας. Ακόμη, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στην κυρία Ζερβάκη Φωτεινή, για την παρότρυνση και τις εκάστοτε συμβουλές της.

Φυσικά, τίποτα δεν θα κατόρθωνα χωρίς την υπομονή και τη στήριξη της οικογένειας, του συζύγου και των κορών μου, που τους οφείλω ένα τεράστιο «ευχαριστώ» και τους αφιερώνω αυτό το πόνημα.

«We try to fit the pieces into an interpretive whole at the same time as constructing the whole out of the pieces»
Ian Hodder, 1991

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	3
Συντομογραφίες.....	7
Κεφάλαιο 1.....	9
Κεφάλαιο 2.....	12
Ιστορία της έρευνας.....	12
2.1 Σύντομη αναφορά στις αρχαιολογικές θέσεις των νήσων Καρπάθου- Κάσου και Σαρίας	12
2.2. Ιστορία της έρευνας.....	16
Κεφάλαιο 3.....	24
Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της μελέτης	24
3.1. Έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας: θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση	24
3.2. Εξέταση ταφικών πρακτικών και πολιτισμικής ταυτότητας	26
3.3. Άξονες ανάλυσης των ταφικών δεδομένων.....	29
Κεφάλαιο 4.....	32
Η ταφική αρχιτεκτονική και τα ταφικά ήθη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην ηπειρωτική χώρα, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα	32
4.1. Ηπειρωτική Ελλάδα.....	32
4.2. Κρήτη.....	41
4.4. Δωδεκάνησα	56
Κεφάλαιο 5.....	60
Οι ταφές στην Κάρπαθο, Σαρία και Κάσο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού	60
5.1. Ταφή στο Μακέλλι	60
5.2. Ταφή στις Βωνιές	72
5.3. Ταφή στην Αυλώνα	78
5.4. Βόρεια Κάρπαθος, Διαφάνι, Καμπί.....	82
5.5. Αποσπασματικές πληροφορίες για ταφές σε άλλες τοποθεσίες.....	87
5.5.1. Πηγάδια, «Έμπαση» - ξενοδοχείο Διακονή.	87
5.5.2. Πηγάδια, περιοχή Ανεμόμυλοι.....	89
5.5.3. Πηγάδια, θέση Μακέλλι - Ανεμόμυλοι, νεκροταφείο	89
5.5.4. Αφιάρτης, Του Σταυρού το κεφάλι.....	93
5.5.5. Αρκάσα	95
5.5.6. Κεντρική Κάρπαθος, Γήπεδο ποδοσφαίρου Απερίου	96
5.5.7. Κεντρική Κάρπαθος, Μεσοχώρι, Σκάμνος	96
Κεφάλαιο 6	98
Αναλυτικός συσχετισμός με ταφές της ίδιας περιόδου από την ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα	98
Κεφάλαιο 7.....	106
Συμπεράσματα	106

<i>7.1. Η κατασκευή της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας στο σύμπλεγμα της Καρπάθου κατά την ΥΕΧ</i>	<i>106</i>
<i>7.2. Περιορισμοί της έρευνας και προοπτικές</i>	<i>112</i>
Παράρτημα Α: Εικόνες	115
Παράρτημα Β: Πίνακες	126
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	145
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	148

Συντομογραφίες

αι. αιώνας
Β Βόρεια
ΒΑ Βορειοανατολικά
ΒΔ Βορειοδυτικά
BM British Museum
βλ. βλέπε
FM Furumark Motive
FS Furumark Shape
μ. μέτρα
ME Μεσοελλαδικός
MEX Μέση Εποχή Χαλκού
MM Μεσομινωϊκός
N Νότια
NA Νοτιοανατολικά
ΝΔ Νοτιοδυτικά
π.Χ. προ Χριστού
Πιν. Πίνακας
ΠΕ Πρωτοελλαδικός
ΠΜ Πρωτομινωϊκός
ΠΕΧ Πρώιμη Εποχή του Χαλκού
σημ. σημείωση
τ.μ. τετραγωνικά μέτρα
τ.χλμ τετραγωνικά χιλιόμετρα
TN Τελική Νεολιθική
ΥΝ Ύστερη Νεολιθική
ΥΕ Ύστεροελλαδικός
ΥΜ Ύστερομινωϊκός
ΥΕ Ύστεροελλαδικός
ΥΕΧ Ύστερη Εποχή Χαλκού
χλμ. Χιλιόμετρο / α

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τις ταφές της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ-Β στην Κάρπαθο προκειμένου να διαπιστωθεί η κατασκευή της πολιτισμικής ταυτότητας των κατοίκων της Καρπάθου, Κάσου και Σαρίας. Μέσα από το πρίσμα της μεταδιαδικαστικής θεώρησης οι ταφές μπορούν να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με την πολιτισμική ταυτότητα τόσο του νεκρού ατόμου όσο και της κοινωνίας που ακολουθούσε τις συγκεκριμένες ταφικές πρακτικές. Στην Κάρπαθο έχουν ερευνηθεί δυο θαλαμοειδείς τάφοι της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ- Β (στο Μακέλλι Πηγαδίων και στις Βωνιές Αρκάσας) καθώς και κτερίσματα από δύο ακόμα θαλαμοειδείς (στην Αυλώνα Ολύμπου και στο Καμπί Διαφανίου), ενώ αντικείμενα που προέρχονταν από ταφές έχουν μελετηθεί επισταμένως. Συσχετίζοντας τις ταφικές πρακτικές και τα κτερίσματα με πρακτικές από την ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα, γίνεται αντιληπτή η κατασκευή υβριδικής πολιτισμικής ταυτότητας που συνδυάζει μινωικά, μυκηναϊκά και εγχώρια στοιχεία, σε όλες τις εξετασθείσες θέσεις, αφήνοντας να διαφανεί ότι οι κάτοικοι της Καρπάθου είχαν ενεργό συμμετοχή στις ιστορικές εξελίξεις της περιόδου.

Abstract

The present research examines the burials of LM/LH ΙΙΑ-Β on Karpathos in order to establish the construction of the cultural identity of the inhabitants of Karpathos, Kasos and Saria. Through the prism of the postprocessual view, burials can provide important information about the cultural identity of both the deceased person and the society that followed the specific burial practices. On Karpathos, two chamber tombs of the LM/LH ΙΙΑ-Β have been investigated (at Makelli of Pigadia and Vonies of Arkasa) as well as offerings from two more chamber tombs (at Avlona Olympos and Kambi Diafani), while objects that came from burials have been meticulously studied. Correlating burial practices and offerings with practices from mainland Greece, Crete and the Dodecanese, the construction of a hybrid cultural identity that combines Minoan, Mycenaean and domestic elements is perceived in all the examined sites, making it clear that the inhabitants of the Karpathos had an active participation in the historical developments of the period.

Κεφάλαιο 1

Εισαγωγή

Το ότι η Κάρπαθος είχε κατακτηθεί αρχικά από Μινωίτες και στη συνέχεια αποικίσθηκε από τον Ίοκλο, από το Άργος είναι γνωστό από τις αφηγήσεις του Διοδώρου.¹ Το ότι η αφήγηση αυτή θα επιβεβαιωνόταν από τη σύγχρονη επιστήμη της αρχαιολογίας είναι αναμενόμενο, καθώς οι γραπτές πηγές ακόμα και η μυθολογία αποτέλεσαν χρήσιμο οδηγό για παλαιότερους ερευνητές, όπως ο Σλήμαν. Ο ιστορικός Θουκυδίδης αναφέρει ακόμα ότι στην Κάρπαθο είχαν εγκατασταθεί Μυκηναίοι, μετά την τελική πτώση των ανακτόρων της Κνωσού. Έτσι, δικαιολογείται η συνύπαρξη μυκηναϊκών και μινωικών στοιχείων στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Έχει σημειωθεί, ωστόσο, ο προβληματισμός από σύγχρονους/ες μελετητές/τριες κατά πόσο είναι εφικτό να θεωρείται εκμινωισμός ή εκμυκηναϊσμός ή επιβολή πολιτισμού του ενός λαού στον άλλο η ανεύρεση στοιχείων, όπως υιοθέτηση τεχνοτροπιών, εθίμων ή χρήση αντικειμένων, κάτι που αντίστοιχα έχει υποτεθεί και σχετικά με τα δεδομένα της Καρπάθου.² Οποσδήποτε αμρότερα στοιχεία, της μινωικής και μυκηναϊκής πολιτιστικής σφαίρας συναπαντούν στο νησιωτικό σύμπλεγμα, αλλά δεν είναι σαφές κατά πόσο ο ντόπιος λαός αφομοιώθηκε εξ ολοκλήρου με αυτές τις κατευθύνσεις.

Ο στόχος της παρούσης εργασίας είναι να διερευνηθεί κατά το δυνατό η πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων των νήσων Καρπάθου, Κάσου και Σαρίας μέσα από τις ταφικές πρακτικές που εφαρμόστηκαν κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και κυρίως στην ΥΜ ΙΙΙ περίοδο.

Πιο συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε είναι τα εξής:

- Είναι δυνατό βάσει των ταφικών πρακτικών να διαπιστωθεί η πολιτισμική ταυτότητα;

¹ Διόδωρος, 5.54, 4 [4] τήν δέ Κάρπαθον πρώτοι μὲν ᾤκησαν τῶν μετὰ Μίνω τινές συστρατευσαμένων, καθ' ὃν χρόνον ἔθαλαττοκράτησε πρῶτος τῶν Ἑλλήνων: ὕστερον δέ πολλαῖς γενεαῖς Ἰοκλος ὁ Δημολέοντος, Ἀργεῖος ὦν τὸ γένος, κατὰ τι λόγιον ἀποικίαν ἀπέστειλεν εἰς τήν Κάρπαθον

² Mina & Stefanakis, 2018, 134

- Ποια είναι τα χαρακτηριστικά ταφικά έθιμα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στο νότιο Αιγαίο (Πελοπόννησο, Κρήτη, Δωδεκάνησα, παράλια της Μικράς Ασίας) και ποια πολιτισμικά στοιχεία αποκαλύπτουν;
- Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι κατά την υπό εξέταση εποχή στο νότιο Αιγαίο επικρατούν τα μυκηναϊκά στοιχεία έναντι των μινωικών. Ισχύει; Μπορεί να αποδειχθεί κάτι αντίστοιχο και για τα νησιά Κάρπαθο, Κάσο και Σαρία;
- Είναι δυνατό να διαπιστωθεί το αντίθετο; Δηλαδή ότι διατηρούν τον τοπικό ή/και μινωικό χαρακτήρα τους;
- Πώς συσχετίζονται οι ταφές στην Κάρπαθο με τις αντίστοιχες θέσεις στο υπόλοιπο νότιο Αιγαίο;
- Τελικά, οι ταφές στην Κάρπαθο μαρτυρούν κάποιο μοντέλο κατασκευής και διαπραγμάτευσης της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας;

Η παρούσα μελέτη απαρτίζεται από έξι κεφάλαια. Έπειτα από μια σύντομη εισαγωγή προκειμένου να τεθούν τα ερευνητικά ερωτήματα που η έρευνα ευελπιστεί να προσεγγίσει, ακολουθεί η Ιστορία της Έρευνας (**κεφάλαιο 2**). Αρχικά, αναφέρονται οι προϊστορικές αρχαιολογικές θέσεις στο σύμπλεγμα των νήσων δίνοντας μια έμφαση σε όσες αφορούσαν ταφές της YEX. Έπειτα, αναφέρονται οι ερευνητές/τριες στην περιοχή αλλά και οι λεπτομερείς μελέτες, που εκπόνησαν, με τα αποτελέσματά τους. Στο επόμενο κεφάλαιο (**κεφάλαιο 3**) αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο, στο οποίο θα κινηθεί η μελέτη. Στην αρχή ορίζεται η έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας και εξηγείται η προσέγγισή της μέσα από την αρχαιολογική μελέτη, εστιάζοντας στις πληροφορίες που μπορούν οι μελετητές/τριες να αντλήσουν από τα ταφικά σύνολα. Τίθενται, εν συνεχεία, οι άξονες εξέτασης των ταφικών συνόλων της Καρπάθου.

Στο **κεφάλαιο 4** κρίθηκε απαραίτητο να εξετασθούν ταφικές πρακτικές της YEX από την Κεντρική Ελλάδα, την Κρήτη, τη Μακεδονία, την Ήπειρο αλλά και την περιοχή των Δωδεκανήσων, ώστε να συσχετισθούν με τα δεδομένα της Καρπάθου, Σαρίας και Κάσου. Στις επιμέρους ενότητες, γίνεται προσπάθεια να αναλυθούν δεδομένα που είναι ανιχνεύσιμα και στο νησιωτικό σύμπλεγμα Καρπάθου. Για παράδειγμα, βοτανολογικές ή οστεολογικές μελέτες δεν έχουν διενεργηθεί, επομένως η όποια ανάλυση από άλλες περιοχές θα ήταν ανώφελη, εκτός αν θα μπορούσε να συσχετισθεί με ανάλογες πρακτικές γνωστές στο σύμπλεγμα.

Στο **κεφάλαιο 5** αναλύονται όσα δεδομένα υπάρχουν για τις ταφές της Καρπάθου, αφού η Σαρία κι η Κάσος δεν έχουν ακόμη αναδείξει ταφές, παρά μόνο υποψίες ταφών.

Οι ταφές που αναλύονται είναι στο Μακέλλι Πηγαδίων, στις Βωνιές Αρκάσας, στην Αυλώνα της Ολύμπου, στο Καμπί του Διαφανίου και όσες άλλες αποσπασματικές πληροφορίες έχουν καταγραφεί από επιφανειακή έρευνα.

Στο **κεφάλαιο 6**, γίνεται ο αναλυτικός συσχετισμός και η συνολική αποτίμηση των ταφικών πρακτικών στον χώρο του Αιγαίου τοποθετώντας στη βάση της εξέτασης τα δεδομένα από την Κάρπαθο, ώστε να διαφανούν επιρροές, επιλογές, κινήσεις, οι οποίες ενδεχομένως διαγράφουν το πολιτισμικό υπόβαθρο των κατοίκων των νήσων.

Στο **Κεφάλαιο 7**, γίνεται απόπειρα εξαγωγής συμπεράσματος σχετικά με την πολιτισμική κατασκευή των κατοίκων της Καρπάθου, Σαρίας και Κάσου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Κεφάλαιο 2

Ιστορία της έρευνας

2.1 Σύντομη αναφορά στις αρχαιολογικές θέσεις των νήσων Καρπάθου- Κάσου και Σαρίας

Οι πρώτες ενδείξεις ανθρώπινης δραστηριότητας στο σύμπλεγμα των νησιών που εξετάζονται ανάγονται στην Ύστερη Νεολιθική περίοδο (ΥΝ) ή στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (ΠΕΧ). Έχουν καταγραφεί περίπου είκοσι τρία σημεία στην Κάρπαθο, όπου εντοπίστηκαν με επιφανειακή έρευνα όστρακα κεραμικής, απολεπίσματα οψιανού και λίθινα εργαλεία. Από αυτά μόνο τα δώδεκα μπορούν με βεβαιότητα να θεωρηθούν ως εγκαταστάσεις της ΥΝ ή της ΠΕΧ.³ Αρχιτεκτονικές κατασκευές απαντούν σε τρεις θέσεις. Στο Λοθικό, θέση που βρίσκεται σε έναν χαμηλό λόφο στα Πηγάδια, έχει εντοπισθεί με ανασκαφική έρευνα ένα είδος κυκλοτερούς λίθινης κατασκευής συνοδευόμενο από χειροποίητα αγγεία και πλήθος λεπίδων και φολίδων οψιανού προερχομένου από τη Μήλο⁴. Η διακίνηση του οψιανού από τη Μήλο και από το Γυαλί της Νισύρου αλλά και εργαλείων από ηφαιστειακά πετρώματα από την Νίσυρο, την Κω και το Γυαλί, περισσότερο ανταποκρίνεται στις πρακτικές της Ρόδου και των άλλων Δωδεκανήσων παρά στις πρακτικές της Κρήτης⁵. Εκτός, από το Λοθικό, στο Λεφτόπορο της Αρκάσας αναφέρεται αμυδοειδές κτίσμα με μεγάλη ποσότητα απολεπισμάτων οψιανού, θαλάσσιων οστρέων και όστρακα κεραμικής⁶. Στις Τρύπες στον Αφιάρτη πιθανολογείται η ύπαρξη μιας καλύβας από λαξευμένο στον μαλακό ασβεστόλιθο θρανίο αλλά και λαξευμένες κόγχες, με διάσπαρτα θαλάσσια όστρεα, λίθινα εργαλεία και όστρακα κεραμικής, που κάλυπταν χρονικά ένα ευρύ φάσμα από τη Νεολιθική έως τα ρωμαϊκά χρόνια⁷. Οι υπόλοιπες θέσεις βρίσκονται στην Αρκάσα, στον Αφιάρτη και στα Πηγάδια, όσον αφορά το νότιο τμήμα του νησιού, στον Λευκό, κεντροδυτικά και βορείως στη Σαρία και την Βρυκούντα, ενώ ελάχιστα δεδομένα

³ Melas, 1985, 155

⁴ Ζερβάκη, 2009, 53· Ζερβάκη, 2005, 1164

⁵ Georgiadis, 2015, 86

⁶ Melas, 1985, 36-37

⁷ Melas, 1985, 34· Ζερβάκη, 2006, 15

απαντούν στην Κάσο. Οι θέσεις αυτές ήταν ιδανικές για προϊστορική εγκατάσταση καθώς συνδύαζαν το εύφορο για καλλιέργειες και για κτηνοτροφία έδαφος αλλά και την εγγύτητα σε παράκτιες ζώνες, που ευνοούσαν τις αλιευτικές δραστηριότητες και τις μετακινήσεις⁸. Άλλωστε εκεί οφείλεται η διαχρονική χρήση αυτών των θέσεων, όπως μαρτυρούν τα αποτελέσματα των ερευνών.

Δυστυχώς τα ευρήματα κι η έρευνα στο νησιωτικό σύμπλεγμα δεν παρέχουν αρκετές πληροφορίες για τη δραστηριότητα των κατοίκων κατά την ΠΕΧ ή την ΜΕΧ, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εγκαταλείφθηκε. Πιθανώς οφείλεται στις συγκεκριμένες στρωματογραφικά φάσεις, καθώς ορισμένες/οι μελετήτριες/ ές ταυτίζουν για παράδειγμα την ΠΜ ΙΙΙ με την ΜΜ ΙΑ ή ακόμη την ΜΜ ΙΙΙ με την ΥΜ ΙΑ βάσει της κεραμικής⁹. Άλλωστε χειροποίητα αγγεία εξακολουθούν να κατασκευάζονται μέχρι τη ΜΜ ΙΙΙ περίοδο σε επαρχιακά εργαστήρια¹⁰. Κατά την ΠΕΧ, πάντως, διαπιστώνεται ότι η Κάρπαθος διαδραμάτιζε τον ρόλο του ενδιάμεσου σταθμού των Κρητών που ταξίδευαν προς τη Ρόδο¹¹. Η ΜΜ Ι-ΙΙ σκιαγραφείται μέσα από εισηγμένα μινωικά αγγεία, προερχόμενα από την ανατολική Κρήτη, αλλά και εγχώρια παραγωγή που τα μιμείται, ενώ οικιστικές μαρτυρίες είναι περιορισμένες στο νότιο τμήμα του νησιού¹². Η ΜΜ ΙΙΙ – ΥΜ ΙΑ περίοδος απαντά με αξιοσημείωτες αλλαγές στην επιλογή των θέσεων, με εξαίρεση τις παράλιες θέσεις, που εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται από τις προηγούμενες περιόδους. Από τις 25 θέσεις που έχουν καταγραφεί, μόνο οι τέσσερις αποτελούν συνέχεια της προηγούμενης περιόδου με μικτό χαρακτήρα τοπικής και μινωικής προέλευσης, ενώ οι νέες θέσεις μαρτυρούν κυρίως μινωικό χαρακτήρα¹³. Μια από αυτές, ανεσκαμμένη πλήρως¹⁴ βρίσκεται στο Κοντοκέφαλο, έναν λόφο στην περιοχή Αφιάρτη, νοτίως της Καρπάθου, όπου βρέθηκε μια αγροικία μινωικού τύπου, από την οποία η συγκεντρωθείσα κεραμική την ανάγει χρονικά στην ΥΜ ΙΑ-Β περίοδο. Παρ' όλο που η κεραμική παρουσιάζει χαρακτήρα μινωικό, οι ανασκαφείς τη θεώρησαν εγχώριας παραγωγής¹⁵. Ομοίως, σε αυτή την εποχή μπορούν να αναχθούν ευρήματα από επιφανειακή έρευνα στην περιοχή των Πηγαδίων¹⁶, όπου ερευνήθηκε

⁸ Melas, 1985, 154

⁹ Treuil et als, 1996, 213-214 και 304-305

¹⁰ Betancourt, 1985

¹¹ Georgiadis, 2015, 86

¹² Melas, 1985· Georgiadis, 2015,86

¹³ Melas, 1985, 159

¹⁴ Melas & Karantzali, 2000

¹⁵ Μελας & Καράντζαλη, 2000, · Ζερβάκη, 2006, 19

¹⁶ Simpson & Lazenby, 1962, 159-162

αποθέτης με κεραμική αυτής της περιόδου¹⁷, όπως και τμήματα από μια ραμφόστομη πρόχου- πιθανώς ανήκοντα σε δυο διαφορετικές- από την περιοχή Βρόντη, ΒΔ των Πηγαδίων, που η διακόσμηση της ανήκει στον εναλλασσόμενο ρυθμό, προσφιλή σε εργαστήρια της Κνωσού, με αναπαράσταση παπύρου και θαλάσσιας ανεμώνης ενώ το κάτω τμήμα- που ανήκει ίσως σε άλλο παρόμοιο αγγείο- διακοσμείται με διπλά τόξα κοντά στην επίπεδη βάση, αντανακλώντας ομοιότητες με αντίστοιχο από τις Μυκήνες¹⁸. Έτσι, στην περιοχή των Πηγαδίων διαγράφεται η ύπαρξη δυο οικισμών, σε αντιδιαμετρική απόσταση στον κόλπο των Πηγαδίων, με επαφές και επιρροή κατά βάση από τη μινωική Κρήτη. Χαρακτηριστικά της στενής επαφής με την Κρήτη είναι και ο σφραγιδόλιθος από κορναλίνη λίθο, που βρέθηκε στο Κοντοκέφαλο με ταλισμανική παράσταση αγγείου ανάμεσα σε φύλλα και κλαδιά, απηχεί μινωικά πρότυπα ερμηνευόμενα ως επίκληση για ευφορία και βροχή, καθώς και λίθινα αγγεία από την περιοχή των Πηγαδίων και του Απερίου¹⁹. Η Κάρπαθος, λόγω της γεωγραφικής θέσης της έχει θεωρηθεί ως ενδιάμεσος σταθμός των εμπορικών συναλλαγών μεταξύ Κρήτης και νησιών ΝΑ Αιγαίου, Μικράς Ασίας, Κύπρου, Αιγύπτου και Συροπαλιστινιακής ακτής, καθώς σε αυτές τις περιοχές μαρτυρούνται προϊόντα μινωικής προέλευσης²⁰.

Στην ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ-Β περίοδο ανάγεται ικανός αριθμός θέσεων, με βασικά κέντρα τα Πηγάδια και την Αρκάσα. Στα Πηγάδια, ο οικισμός εκτεινόταν επιβεβαιωμένα με ανασκαφικές έρευνες, από τον αύλειο χώρο του παλιού Κέντρου Υγείας²¹, δυτικά στο οικόπεδο Φελλουζή- όπου ευρήματα ανάγονταν έως την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο²²- το οικόπεδο Τσέκου²³ -όπου απαντούσε εργαστήριο κεραμικής και πορφύρας της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ-Β περιόδου- και με δυτικό όριο το οικόπεδο Σακελλαρίδη, όπου πρόσφατα ανασκάφηκαν τμήματα του εν λόγω οικισμού. Η περιοχή αυτή ονομάζεται Ξενώνας και παλιότεροι περιηγητές είχαν αναφερθεί σε αυτή, καθώς απαντούσαν επιφανειακά όστρακα κεραμικής της λεγόμενης μυκηναϊκής φάσης²⁴. Νοτίως του οικοπέδου Τσέκου ο οικισμός ανασκαφικά επιβεβαιώθηκε στο οικόπεδο Χατζηγεωργίου όπου

¹⁷ Ζερβάκη, 2006, 20

¹⁸ Platon & Karantzali, 2003, 196&2

¹⁹ Ζερβάκη, 2006, 160

²⁰ Ζερβάκη, 2006, 21

²¹ Ζερβάκη, 2009, 57-58

²² Ζερβάκη, 2009, 57

²³ Ζερβάκη, 2009

²⁴ Simpson & Lazenby, 1970, 68-70

εκτός των τοίχων απαντούσε υδρευτικό αυλάκι²⁵. Εν ολίγοις ο οικισμός της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙ Α1 -Γ κάλυπτε έκταση μήκους 250μ και πλάτους 50μ²⁶. Πλησίον των θέσεων αυτών – 120- 400μ ΝΔ του οικισμού, στις θέσεις Μακέλλι και Ανεμόμυλοι ανασκάφηκαν θαλαμοειδείς τάφοι που ανάγονται στην ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΑ1-Β²⁷.

Στην Αρκάσα, υπήρχε η ακρόπολη στο Παλαίκαστρο, τα τείχη της οποίας είχαν χαρακτηριστεί ως Κυκλώπεια, λόγω των μεγάλων διαστάσεων λίθων με τους οποίους είχε κατασκευασθεί²⁸ και συσχετίζονται με αντίστοιχα από την Κνιδιακή Χερσόνησο, ενώ η πολυγωνική τεχνική σε ορισμένα σωζόμενα τμήματά του έχει θεωρηθεί ελληνιστικής εποχής και όχι μυκηναϊκής²⁹. Περίπου ενάμισι χιλιόμετρο ανατολικά του Παλαικάστρου ανασκάφηκε θαλαμοειδής τάφος της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΑ1-Β περιόδου, στη θέση *Βωνιές*, ενώ εικάζεται ότι απαντούσαν και άλλοι θαλαμοειδείς στην ευρύτερη περιοχή³⁰.

Νεκροταφείο με θαλαμοειδείς της ίδιας περιόδου έχει καταγραφεί και στη βόρεια Κάρπαθο, στη θέση *Αυλώνα* αλλά και στη θέση *Καμπί* του Διαφανίου, αλλά δυστυχώς, μόνο τα κτερίσματα που συνόδευαν τις ταφές μας είναι γνωστά. Τέλος, πιθανολογείται η ύπαρξη νεκροταφείου θαλαμοειδών τάφων στη θέση *Σταυρού Κεφάλι*, στον Αφιάρτη, όπου όμως και πάλι, η ύπαρξη του μπορεί να εκφραστεί μόνο λόγω των κτερισμάτων. Η Σαρία, ένα νησί περίπου 20 τ.χλμ, βρίσκεται βορείως της Καρπάθου, σε απόσταση 100μ, δημιουργώντας ένα στενό κανάλι βάθους 2,5 μ. ανάμεσά τους. Ίχνη ανθρώπινης παρουσίας απαντούν ήδη από τη Νεολιθική εποχή και αυξάνονται κατά τη μινωική περίοδο. Ωστόσο, τα ευρήματα περιορίζονται σε διάσπαρτα όστρακα κεραμικής και λίθινα εργαλεία, χωρίς αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Στα Παλάτια, μια παράκτια θέση που βρίσκεται ΒΑ Σαρίας, έχουν αποδοθεί χάλκινα αντικείμενα που εκτείνονται χρονικά από την ΠΕΧ έως τη ΜΕΧ³¹. Η έρευνα δεν έχει αποδώσει αναφορικά με την ύπαρξη τάφων.

Η νήσος Κάσος βρίσκεται νοτιοδυτικά της Καρπάθου και η έκτασή της είναι 66,4 τ.χλμ. Ίχνη περιστασιακής εγκατάστασης μαρτυρούνται από την ΥΝ και ΠΕΧ, σε θέσεις της ΒΔ Κάσου, όπως η Αμούα, η Φανερωμένη και η Βρύση αλλά και στην Άνω και

²⁵ Ζερβάκη, 2009, 56

²⁶ Ζερβάκη, 2009, 59

²⁷ Χαριτωνίδης, 1960-2 και Ζαχαριάδου, 1978

²⁸ Simpson & Lazenby, 1962, 162· Μουτσόπουλος, 1978, 183

²⁹ Μουτσόπουλος, 1978, 188-189

³⁰ Ζαχαριάδου, 1978

³¹ Melas, 1985, 45

Κάτω Βουνάρα³². Ευρήματα όπως χειροποίητη κεραμική και θραύσματα από λεπίδες και απολεπίσματα οψιανού υποδεικνύουν αλιευτικές και αγροτικές δραστηριότητες. Η γεωγραφική θέση της είναι σημαντική καθώς αποτελούσε τον πρώτο σταθμό Μινωιτών εμπόρων που ταξίδευαν προς Ανατολή. Πράγματι, στο φυσικό λιμάνι της Χελάτρου, ΝΔ της Κάσου απαντούν ίχνη μινωικής παρουσίας σε τέσσερις θέσεις (Τράπεζα, Κεφάλα, του Σταμάτη τα Λακιά, Αμμουδιάρηδες) και συνίσταται από κεραμική κυρίως χρηστική, λίθινα αντικείμενα- όπως αγγείο από οφίτη λίθο- και επεξεργασμένους λίθους από κτίσματα. Τα ευρήματα ανάγονται μέχρι την ΥΜ Ι, σε μεγάλη ποσότητα, ενώ η απουσία μεταγενέστερων φάσεων ίσως υποδεικνύει εγκατάλειψη ή καταστροφή των θέσεων³³. Κατά την μυκηναϊκή περίοδο αναφέρεται από τους περιηγητές ακρόπολη στη θέση Πόλιν, λόγω οχυρωματικού τοίχου στην κορυφή της θέσης, του οποίου σώζονταν μόνο τα θεμέλια³⁴. Στην παρουσία Μυκηναίων συνηγορεί και η ονομασία «Άργος», που πιθανώς να σχετίζεται με την έλευση δωρικού φύλου από το Άργος³⁵. Οστρακα κυπέλλων πιθανώς μινωικά ή μυκηναϊκά καθώς και απολέπισμα από οψιανό Μήλου απαντούν στη θέση της Ελληνοκαμάρας καθώς και στη θέση Πόλιν³⁶. Με βάση τα έως σήμερα δεδομένα, ταφές της ΥΜ/ ΥΕ ΙΙΙ περιόδου και γενικά ανήκουσες στην προϊστορική περίοδο, δεν απαντούν, σε αντίθεση με την ιστορική περίοδο, που στη θέση Ασκελίνο, έχουν εντοπισθεί τάφοι που χρονολογούνταν από τον 5^ο έως 3^ο αι. π.Χ³⁷.

2.2. Ιστορία της έρευνας

Ελάχιστες έρευνες έχουν εκπονηθεί σχετικά με την προϊστορική εποχή στο σύμπλεγμα των νησιών, αφού πολύ λίγες ανασκαφές έχουν διενεργηθεί. Ακόμη λιγότερα είναι τα στοιχεία που διατίθενται για τις ταφές στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Καταρχάς, το σύμπλεγμα των νησιών επισκέφθηκαν οι πρώτοι ερευνητές προκειμένου να το χαρτογραφήσουν, παρέχοντας, ωστόσο, ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις ονομασίες αλλά και τους οικισμούς που υπήρχαν κατά τη διάρκεια της περιήγησής τους. Έτσι, από το 1406 έως το 1420 ο Christoforo Buondelmonti, περιηγήθηκε τα

³² Melas, 1985, 48· Γιαννικουρή & Ζερβάκη, 2007, 334

³³ Melas, 1985, 47

³⁴ Γιαννικουρή & Ζερβάκη, 2007, 335

³⁵ Melas, 1985, 47

³⁶ Simpson & Lazenby, 1970, 70- 71· Melas, 1985, 48· Γιαννικουρή & Ζερβάκη, 2007, 334-335

³⁷ Γιαννικουρή & Ζερβάκη, 2007, 336· Η ανασκαφή των τάφων αναφέρεται από την ανασκαφέα Ηώ Ζερβουδάκη, στο ΑΔ28, 1973, 640-641.

νησιά του Αιγαίου παραμένοντας επί οκτώ χρόνια στη Ρόδο, όπου και δημιούργησε τον πρώτο χάρτη της Καρπάθου. Στη συνέχεια, ο Piri Reis, ανιψιός του Τούρκου Ναυάρχου, Kemal Reis, το 1517 εξέδωσε χάρτη τον οποίο συμβουλευτήκαν αρκετοί μεταγενέστεροι αλλά που σήμερα δεν μας είναι γνωστός. Έκτοτε αρκετοί χαρτογράφοι συμπεριέλαβαν το νησιωτικό σύμπλεγμα της Καρπάθου- Σαρίας και Κάσου, αναφέροντας τα ονόματα του Κορακίου (Απέρι), του Ποσειδίου, των Μενετών, του Αφιάρτη, της Αρκάσας και του Τριστόμου, με ενδείξεις ύπαρξης φρουριών και εκκλησιών³⁸.

Κάποιοι από τους μεταγενέστερους περιηγητές εκδήλωσαν αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ένας από αυτούς ήταν ο καθηγητής αρχαιολογίας L. Ross, που μεταξύ άλλων νησιών επισκέφθηκε την Κάρπαθο το 1845. Ισχυριζόμενος ότι το σύμπλεγμα των νησιών Καρπάθου- Σαρίας δεν είχε αποτυπωθεί σε χάρτη, επεχείρησε την εμπειρική αποτύπωσή τους, που όμως δεν υπάκουε στην κλίμακα αλλά και οι ονομασίες των θέσεων δεν είχαν τοποθετηθεί στα σωστά σημεία³⁹. Ωστόσο, περιέγραψε με ακρίβεια τα μνημεία στην Ακρόπολη της Αρκάσας και του Ποσειδίου, σε μια περίοδο που σώζονταν σε καλύτερη κατάσταση και δεν είχαν καταστραφεί από τη σύγχρονη κατοίκηση και ερεύνησε κάποιους από τους λαξευτούς τάφους στην περιοχή της περιφέρειας της Αρκάσας⁴⁰, προσφέροντας τέσσερα γρόσια στους χωρικούς που εκτέλεσαν την εκσκαφή⁴¹.

Ο Beaudouin, το 1880, ερεύνησε την Κάρπαθο, περιγράφοντας την Βρυκούντα⁴².

Αργότερα, το 1885, ο Bent επισκέφθηκε την Κάρπαθο, ο οποίος μεταξύ άλλων, αναφέρθηκε στην ύπαρξη προϊστορικών τάφων στα Πηγάδια, που δεν κατόρθωσε να ερευνήσει, λόγω των Τουρκικών αρχών⁴³, πιθανόν εννοώντας τους θαλαμοειδείς στο Μακέλλι. Ο ίδιος αφηγήθηκε στην πραγματεία του την αγορά του νεολιθικού ειδωλίου γυναικείας μορφής- τύπου Λούρου III ή Κέρου- Σύρου με σταυρωμένα χέρια, σύμφωνα

³⁸ Μουτσόπουλος, 1978, 67-96, με εικόνες από τους χάρτες των παλιών περιηγητών· Μιχαηλίδης-Νουάρος, 1940, όπου μεταφράζει και μελετά τα κείμενα των περιηγητών

³⁹ Dawkins, 1902-1903, 201

⁴⁰ Dawkins, 1902-1903, 203

⁴¹ Μουτσόπουλος, 1978, 190-191. Αναφέρει τη μετάφραση τους έργου του Ross από τον Μιχαηλίδη-Νουάρο, Καρπαθιακά Μνημεία, τ. Γ, 59

⁴² Μιχαηλίδης-Νουάρος, 1940, 174-175 και Μουτσόπουλος, 1978, 230-231, παραθέτουν μεταφρασμένα αποσπάσματα από το Beaudouin, 1880, B.C.H. t.IV, 238 ·Hope Simpson & Lazenby, 1962, 161-162

⁴³ Μουτσόπουλος, 1978, 128. Αναφέρεται στο Bent Th. J., 1885, Rockcut Tombs of Carpathos, "The Athenaeum", London

με τον Μελά⁴⁴ -που πλέον βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, χωρίς να γνωρίζει τη θέση της ανεύρεσής του⁴⁵. Ακόμη, ο Bent έκανε αναφορά για μυκηναϊκά αγγεία και ξίφη από την περιοχή της Σαρίας⁴⁶, ενώ περιέγραψε με ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες τους τάφους αλλά και όλη την αρχαιολογική ζώνη της Βρυκούντας⁴⁷.

Ο Paton, που επισκέφθηκε την Κάρπαθο το 1887, ανέφερε ότι επτά μυκηναϊκά αγγεία με χαρακτηριστικές κύλικες και χάλκινο ξίφος υπήρχαν σε περιοχή ανατολικά από το Διαφάνι, τα οποία έμοιαζαν με αντίστοιχα της Ιαλυσού⁴⁸ και χρονολογούνταν σύμφωνα με τον Stubbings κατά την ΥΕ ΙΙΒ⁴⁹, ενώ ο Furumark τα ανήγαγε σε μινωικά πρότυπα, ανήκοντα στην ΥΜ ΙΙΒ⁵⁰. Τα εν λόγω ευρήματα θεωρήθηκαν κτερίσματα από θαλαμοειδή τάφο στη θέση Καμπί⁵¹. Ακόμη ανέφερε χάλκινα αντικείμενα τα οποία παρέδωσε στο Βρετανικό Μουσείο και ανάγονταν στην εποχή του χαλκού. Συγκεκριμένα επρόκειτο για χάλκινο φυλλόσχημο εγχειρίδιο με τρεις οπές στερέωσης στείλεού της λαβής, της ΠΕΧ Ι- ΙΙ, επίπεδο ξίφος τύπου Α, της ΠΕΧ ΙΙ και χάλκινη σμίλη της ΠΕΧ ΙΙ- ΜΕΧ Ι.⁵²

Το 1896 εξέδωσε ο Εμμ. Μανωλακάκης πραγματεία σχετική με την τοπογραφία, την περιγραφή αρχαιολογικών μνημείων, την ιστορία, την παράθεση και μετάφραση των επιγραφών της Καρπάθου, τα λαογραφικά ζητήματα, ιδιοματισμούς, παροιμίες και τοπωνύμια. Τις αρχαιολογικές πληροφορίες του τις άντλησε από τους αρχαιολόγους Bent, Paton, Beaudouin και τον Chiller, στους οποίους βασίστηκε για τη δημοσίευση των επιγραφών. Ωστόσο, ανέφερε την «τύχη» αρχαιοτήτων της Καρπάθου που μεταφέρθηκαν την εποχή του σε άλλα μέρη, κάτι που αξίζει της προσοχής των ερευνητών/ ερευνητριών⁵³.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Dawkins επισκέφθηκε την Κάρπαθο προκειμένου να καταγράψει τις αρχαιότητες στο νησί, αναφέροντας μεταξύ άλλων μαύρο λίθινο τσεκούρι, που περιήλθε στην ιδιοκτησία του, προερχόμενο από τα Παλάτια της Σαρίας

⁴⁴ Melas, 1985, 147-148

⁴⁵ Dawkins, 1902-1903, 201· Μουτσόπουλος, 1978, 129· Melas, 1985, 147-148· Ζερβάκη, 2006,15

⁴⁶ Μουτσόπουλος, 1978, 273

⁴⁷ Μεταφράσεις του έργου του Bent, 1885, "The Islands of Telos and Karpathos", J.H.S., t.VI, απαντούν στο Μιχαηλίδης- Νουάρος, 1940, 175-177 και Μουτσόπουλος, 1978, 231-234

⁴⁸ Dawkins, 1902-1903, 201· Hope Simpson & Lazenby, 1962, 161· Melas, 1985, 45

⁴⁹ Dawkins, 1902-1903, Hope Simpson & Lazenby, 1962, 161

⁵⁰ Simpson & Lazenby, 1962, 161

⁵¹ Simpson & Lazenby, 1962, 168· Melas, 1985,

⁵² Walters, 1897, JHS xvii, 64-65· Hope Simpson & Lazenby, 1962, 161-162· Melas, 1985, 79

⁵³ Μανωλακάκης, 1896

και έφερε ομοιότητες με αντίστοιχα από την Ανατολική Κρήτη⁵⁴. Ιδιαίτερη μνεία κάνει στις αξιοσημείωτες αρχαιότητες της Αρκάσας με λεπτομερή περιγραφή του «κυκλώπειου» τείχους, επισημαίνοντας τη διαφορά του σε σχέση με τα τείχη της ακρόπολης Πηγαδίων και της Βρυκούντας, που τα θεώρησε μεταγενέστερα⁵⁵. Ασχολήθηκε επαρκώς και με την ακρόπολη του Ποσειδίου, όπου εντόπισε όστρακα αγγείων αλλά τα θεώρησε μεταγενέστερα. Ακόμη, περιηγήθηκε στην Σαρία καθώς και την βόρεια Κάρπαθο, δηλαδή στο Τρίστομο και τη Βρυκούντα παρέχοντας πολύτιμες πληροφορίες Ωστόσο, εξέφρασε την απογοήτευσή του για την τύχη των αρχαιοτήτων, καθώς χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό για την κατασκευή σύγχρονων κτισμάτων όπως η διάθεση μαρμάρινων στελεχών από το Παλαίκαστρο της Αρκάσας για την κατασκευή της Εκκλησίας του Σταυρού στη Σάμο ενώ οι Κασιώτες προτίθεντο να μεταφέρουν κίονες από την Αρκάσα στην Κάσο, όπως διέπραξαν και νωρίτερα, κονιορτοποιώντας μαρμάρινα στοιχεία προς χρήση σε οικοδομικές εργασίες στην Κάσο⁵⁶.

Αρκετά χρόνια αργότερα, τα έτη 1960 και 1970, ο Hope Simpson και ο Lazenby περιηγήθηκαν σε κάποια από τα Δωδεκάνησα, ανάμεσα στα οποία και η Κάρπαθος, η Κάσος και η Σαρία, υπό την αιγίδα των Πανεπιστημίων: University of London Central Research Fund, του King's College, του Durham University Newcastle και του Oxford University Craven Fund. Εντόπισαν πολλές θέσεις, κάποιες από αυτές ήδη γνωστές από τους προαναφερθέντες περιηγητές αλλά και νέες, μεταξύ των οποίων αναφέρονται και θέσεις ταφών. Συγκεκριμένα, στην περιοχή των Πηγαδίων, επεσήμαναν την ύπαρξη δυο νεκροταφείων της YEX κυρίως από την παρουσία της ανάλογης σε ταφές κεραμικής και του φυσικού βράχου που ενδείκνυται για θαλαμοειδείς ταφές. Το ένα το τοποθετούσαν νοτίως της Ακρόπολης του Ποτιδαίου- στην περιοχή της Σησάμου- αλλά πέραν της κεραμικής δεν έχει πιστοποιηθεί με ανασκαφική έρευνα. Η κεραμική πάντως έχει χρονολογηθεί από τη MM IIIB/ YM IA αλλά η πλειονότητά της ανήκει στην YE IIIA-B⁵⁷. Το δεύτερο νεκροταφείο που επεσήμαναν ήταν δυτικότερα από το προηγούμενο και επί λόφου, εννοώντας το νεκροταφείο θαλαμοειδών τάφων στο Μακέλλι και στους Ανεμόμυλους. Έχοντας δει την κεραμική πριν την δημοσίευσή της από τον Χαριτωνίδη, αξιολόγησαν το μεγαλύτερο μέρος της ως YE IIIA-B⁵⁸. Στο

⁵⁴ Dawkins, 1902-1903,201

⁵⁵ Dawkins, 1902-1903,202

⁵⁶ Μανωλακάκης, 1896, 64· Dawkins, 1902, 202

⁵⁷ Simpson & Lazenby, 1962, 160

⁵⁸ Simpson & Lazenby, 1962, 160

Μακέλλι αναφέρονται όταν επισκέφθηκαν για δεύτερη φορά το νησί, το 1970, όταν η μελέτη του Χαριτωνίδη για το νησί είχε δημοσιευθεί⁵⁹. Αντίστοιχα, κατά την περιήγησή τους στο Διαφάνι, επεσήμαναν ότι στη θέση Καμπί, λόγω της διαμόρφωσης της πλαγιάς, πρέπει να βρίσκονταν οι θαλαμοειδείς από όπου προήλθαν επτά αγγεία και το ένα ξίφος, που είχε εντοπίσει παλαιότερα ο Paton⁶⁰. Ερεύνησαν, ακόμη, το ακρωτήριο της Βρυκούντας και τα τείχη που απαντούσαν εκεί, με την πεποίθηση ότι θα ήταν ιδανικό σημείο για μυκηναϊκή εγκατάσταση, αλλά δεν κατάφεραν να συγκεντρώσουν παρά μόνο ελάχιστα όστρακα από κύλικα, καθώς στην περιοχή είχαν διενεργηθεί αγροτικές δραστηριότητες. Ακόμη και οι λαξευτοί τάφοι χρονολογήθηκαν από τους ίδιους σε μεταγενέστερες περιόδους⁶¹. Θεώρησαν το Παλαίκαστρο της Αρκάσας άλλο ένα πιθανό σημείο μυκηναϊκής εγκατάστασης, λόγω της φυσικής του διαμόρφωσης, αλλά και της παρουσίας «κυκλώπειων τειχών». Όμως, ούτε εκεί η έρευνά τους απέδωσε σε ευρήματα. Ακόμη, ανέφεραν τις ταφές ένα χιλιόμετρο από την Αρκάσα προς Μενετές, θεωρώντας τις μεταγενέστερες και αντίστοιχες με της Βρυκούντας⁶². Αν και διενήργησαν έρευνα σε όλο το νησί- στη Σαρία δεν πήγαν οι ίδιοι αλλά βασίστηκαν σε σημειώσεις του M. Jameson⁶³- δεν εντόπισαν άλλη θέση που να παραπέμπει σε νεκροταφείο τη YEX. Στην Κάσο, έκαναν λόγο μόνο για μεταγενέστερες ταφές.

Το 1960-1961 ο Σεραφείμ Χαριτωνίδης δημοσίευσε τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας θαλαμοειδούς τάφου στη θέση Μακέλλι, στα Πηγάδια. Κατέγραψε αναλυτικά τα περίπου ενενήντα αγγεία που περιέχοντο στον τάφο και τα μετάλλια ευρήματα και τα συσχέτισε με παράλληλα από άλλες περιοχές της YEX. Κατέληξε στο πόρισμα ότι ο θαλαμοειδής τάφος ήταν σε χρήση από την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ έως την ΥΕ/ΥΜ ΙΙΒ περίοδο, κατά τη μετάβαση από τη μινωική επιρροή προς τη μυκηναϊκή, ώστε να δημιουργηθεί μια ιδιαίτερη τοπική σύζευξη των δυο τεχνοτροπιών. Το μυκηναϊκό στοιχείο το ανήγαγε στις έντονες επαφές με τη Ρόδο, ενώ τα αντίστοιχα μινωικά πρότυπα εξακολουθούσαν να επηρεάζουν, αφού η ανατολική Κρήτη βρισκόταν σε άνθηση, μετά την κατάρρευση του ανακτόρου της Κνωσού⁶⁴.

⁵⁹ Simpson & Lazenby, 1970, 69

⁶⁰ Paton, W.R., 1887, Vases from Calymnos and Carpathos, JHS 8, 446-460

⁶¹ Simpson & Lazenby, 1962, 161-162

⁶² Simpson & Lazenby, 1962, 163

⁶³ Simpson & Lazenby, 1962, 168

⁶⁴ Χαριτωνίδης, 1960-1961, 75-76

Ωστόσο, η έρευνα του δεν μπορούσε να συσχετισθεί με άλλες ταφές ή άλλα ευρήματα, καθώς αποτελούσε την πρώτη εμπειριστατωμένη δημοσίευση για την Κάρπαθο.

Εν συνεχεία, ο Μουτσόπουλος, καθηγητής Αρχιτεκτονικής Μορφολογίας και Ρυθμολογίας στο Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο διεξήγαγε έρευνα τοπογραφίας και αρχαιολογίας στην Κάρπαθο και στη Σαρία επί έξι έτη (1972-1977) καταγράφοντας και αποτυπώνοντας όλες τις έως τότε γνωστές αρχαιολογικές θέσεις και τις βυζαντινές εκκλησίες. Ανέλυσε διεξοδικά την αρχιτεκτονική των τάφων που επισκέφτηκε και μελέτησε από τις πηγές, μεταξύ των οποίων ο τάφος στο Μακέλλι, που είχε δημοσιεύσει ο Χαριτωνίδης. Ωστόσο, δεν ήταν το αντικείμενο της μελέτης του τα κτερίσματα των τάφων, οπότε δεν ανέλυσε διεξοδικά τα ευρήματα τα οποία οδήγησαν άλλους μελετητές/τριες να υποθέσουν την ύπαρξη νεκροταφείου. Έτσι, αν και ανέλυσε τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι, απορροφήθηκε κατά κύριο λόγο από του λαξευτούς της Βρυκούντας, της Αρκάσας, του Λευκού και της Μύλης, που ανήκουν σε μεταγενέστερη περίοδο.

Το 1978 εσπευσμένα η Όλγα Ζαχαριάδου και ο επιμελητής Αδαμάντιος Σάμψων ανέσκαψαν τον θαλαμοειδή στις Βωνιές Αρκάσας, καθώς η διάνοιξη δρόμου το επέβαλε. Η μελέτη του θαλαμοειδούς απέδωσε τόσο σε ευρήματα όσο και πρακτικές ταφών, καθώς συνδύαζε απλούς ενταφιασμούς, ταφή σε πήλινη λάρνακα και αποτέφρωση. Τα βασικά ευρήματα ήταν πήλινα αγγεία- περίπου πενήντα ένα, σχεδόν ακέραια- και χάλκινα (ένας σφηκωτήρας και δύο δακτύλιοι). Η Ζαχαριάδου συμπεραίνει βάσει ευρημάτων ότι η μινωική επιρροή υπερτερεί σε σχέση με τη μυκηναϊκή, κυρίως κατά την πρώτη φάση του τάφου, δηλαδή στην ΥΜ ΙΙΑ περίοδο, συνυπάρχει με τη μυκηναϊκή κατά τη μεταβατική ΥΜ ΙΙΑ2 και εξακολουθεί να συνυπάρχει στην τρίτη φάση του, κατά την ΥΜ ΙΙΒ. Επομένως, ο εν λόγω θαλαμοειδής τάφος εμφανίζει κοινά στοιχεία με τον τάφο στο Μακέλλι⁶⁵.

Ο Εμμανουήλ Μελάς διεξήγαγε από το και δημοσίευσε το 1985 ενδελεχή έρευνα τόσο στην Κάρπαθο και τη Σαρία όσο και στην Κάσο. Πραγματοποίησε επιφανειακή έρευνα καταγράφοντας όλες τις προϊστορικές θέσεις που μπορούσαν με τα τότε δεδομένα να εντοπισθούν. Συγκέντρωσε όστρακα κεραμικής, αγγεία και λίθινα εργαλεία και μελέτησε τα ήδη δημοσιευμένα, συσχετίζοντάς τα με παράλληλα από άλλες θέσεις της Μεσογείου. Αναφορικά με τις δυο ανεσκαμμένες ταφές, παρέχει ενδιαφέρουσες και λεπτομερείς πληροφορίες αλλά υποδεικνύει και θέσεις που εμφάνιζαν υψηλές

⁶⁵ Ζαχαριάδου, 1978, 293-294

πιθανότητες για παρουσία τάφου προϊστορικής περιόδου, λόγω της ανευρεθείσης σε αυτές κεραμικής αλλά και της φυσικής διαμόρφωσης της εκάστοτε τοποθεσίας. Αργότερα ως καθηγητής Πανεπιστημίου Θράκης διεξήγαγε επιφανειακή έρευνα επί χρόνια στην περιοχή του Αφιάρτη, ενώ διενήργησε πανεπιστημιακές ανασκαφικές έρευνες «μινωικών επαύλεων» στην περιοχή του Αφιάρτη. Συγκεκριμένα, στη θέση Φούρνοι, όπου βρέθηκε «μινωική εγκατάσταση» με οικιακά σκεύη, της MM II έως YM I περίοδο⁶⁶. Έπειτα, στη θέση Κοντοκέφαλο του Αφιάρτη, όπου μαζί με την Καραντζαλη, ανέσκαψαν μια «μινωική έπαυλη» της YM I περιόδου⁶⁷. Τέλος, πιο πρόσφατα, το 2014, ανέσκαψε υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου Θράκης αγρόκτημα περιτειχισμένο της YM I περιόδου, στη θέση Κόκκινη Στεφανά του Αφιάρτη. Ωστόσο, οι έρευνές του δεν απέδωσαν σε ταφικά σύνολα της YEX, πέραν όσων ανέφερε στην αρχική του μελέτη, του 1985⁶⁸. Παρ' όλα αυτά, αποτελούν σημαντικές μαρτυρίες και συμπληρώνουν την όποια εικόνα είναι δυνατό να διαμορφωθεί από τη μελέτη των ταφικών συνόλων.

Το 2003 ο Ελ. Πλάτων και η Ε. Καραντζαλη μελέτησαν και δημοσίευσαν τα ευρήματα που παραδόθηκαν στην Εφορεία αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου το 1999 και που θεωρήθηκε ότι ανήκαν σε θαλαμοειδή τάφο στην Αυλώνα⁶⁹. Πρόκειται για 14 αγγεία πόσεως και έκχυσης, τα οποία ανήκαν χρονικά στην YM/ YE IIIA1 έως την YM/ YE IIIB περίοδο και εμφάνιζαν συνύπαρξη μινωικών και μυκηναϊκών επιρροών.

Με την Κάρπαθο ασχολήθηκε εκτενώς η Φωτεινή Ζερβάκη, διδάκτωρ και αρχαιολόγος στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, διεξάγοντας σωστικές ανασκαφές στην Κάρπαθο και Κάσο και επιμελούμενη τις αρχαιολογικές συλλογές στα Μουσεία των δυο νησιών. Οι ανασκαφές τις οποίες διεξήγαγε στην Κάρπαθο αφορούσαν οικιστικές και εργαστηριακές εγκαταστάσεις, αλλά η εντρύφησή της στην κεραμική της Καρπάθου σε συνδυασμό με την έρευνα νεκροταφείων της YEX στην Ρόδο καθιστούν το έργο της πολύτιμο αρωγό στην αρχαιολογική μελέτη της Καρπάθου⁷⁰.

Αρκετοί/ες μελετητές/τριες συμπεριέλαβαν την Κάρπαθο στη μελέτη τους, λόγω της καίριας θέσης της, που συνέδεε τα παράλια της Μικράς Ασίας, την Αίγυπτο, την Κρήτη και την ηπειρωτική Ελλάδα. Σημαντική είναι η συμβολή του Μερκούριου Γεωργιάδη, που μελέτησε τις ταφικές πρακτικές της YEX στην ευρύτερη περιοχή του

⁶⁶ Mina & Stefanakis, 2018, 138

⁶⁷ Μελάς & Καραντζαλη, 2000, 281-296

⁶⁸ Melas, 1985

⁶⁹ Platon & Karantzali, 2003

⁷⁰ Ζερβάκη, 2006, 2009, 2020.

νοτιοανατολικού Αιγαίου και των παραλίων της Μικράς Ασίας, συμπεριλαμβάνοντας το σύμπλεγμα των νήσων⁷¹. Ακόμη συνέκρινε την πορεία της Καρπάθου με των Κυθήρων κατά την ΕΧ και τον βαθμό επιρροής που δέχτηκαν από τη Μινωική Κρήτη και τη Μυκηναϊκή ηπειρωτική Ελλάδα⁷². Συμπεριέλαβε την Κάρπαθο μελετώντας την πολιτισμική ταυτότητα των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και της δυτικής ακτής της Μικράς Ασίας⁷³.

Ο Κυριάκος Γρηγορόπουλος στη διδακτορική διατριβή σχετικά με τις «ταφές των πολεμιστών» στο νοτιοανατολικό Αιγαίο μελέτησε τις ταφές με όπλα που βρέθηκαν στην Κάρπαθο, συγκεκριμένα την ταφή στο Μακέλλι⁷⁴.

Η Μαρία Μηνά και ο Εμμανουήλ Στεφανάκης σε άρθρο τους προσπάθησαν να διερευνήσουν κατά πόσο η Κάρπαθος είχε μινωικό ή μυκηναϊκό χαρακτήρα⁷⁵, ενώ η Μηνά εξέτασε μέσα από το παράδειγμα της Καρπάθου τον νησιωτικό πολιτισμό, ως κινητήριο δύναμη παρά αποκομμένο από τις πολιτισμικές εξελίξεις⁷⁶.

Τέλος, η Κάρπαθος και η Κάσος αναφέρονται σε πολλές συλλογικές μελέτες για την ΥΕΧ στο Αιγαίο⁷⁷ και για τη μινωική ή μυκηναϊκή κεραμική⁷⁸.

⁷¹ Georgiadis, 2003

⁷² Georgiadis, 2015

⁷³ Georgiadis, 2009

⁷⁴ Γρηγορόπουλος, 2011

⁷⁵ Mina & Stefanakis, 2018

⁷⁶ Mina, 2022

⁷⁷ Dickinson, 1984, 1999, 2003; Treuil et als, 1996; Feuer, 2011; Mountjoy, 1998; Sandars, 1961; Niemeier, 2004

⁷⁸ Betancourt, 1985; Popham, 1967, 1970; Kanta, 1980; Mountjoy, 1990

Κεφάλαιο 3

Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της μελέτης

3.1. Έννοια της πολιτισμικής ταυτότητας: θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση

Η πολιτισμική ταυτότητα δεν μπορεί να εννοηθεί ως μια στατική κι αμετάβλητη έννοια, όπως την αντιμετώπιζαν παλιότερα οι θεωρητικοί αρχαιολόγοι. Ούτε μπορεί κανείς να την προσεγγίσει μελετώντας τα δεδομένα με τρόπο απόλυτο και κάθετο. Αντιθέτως, η πολιτισμική ταυτότητα διαγράφεται μέσα από τις λεπτές μεταβολές που προκαλούνται σε μια κοινωνία, τις οποίες η ίδια η κοινωνία υποκινεί βάσει των επιλογών, των αναγκών και των νέων συνθηκών, όπως οι ανθρώπινες μετακινήσεις. Υπό αυτή την έννοια η πολιτισμική ταυτότητα είναι υβρίδιο, καθώς σχηματίζεται με την ανάμειξη στοιχείων από διαφορετικούς πολιτισμούς, με τους οποίους ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή καθημερινά μέσω των ταξιδιών ή της μετανάστευσής του, ενώ ταυτόχρονα μεταβάλλεται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του⁷⁹. Για παράδειγμα τα ταφικά έθιμα φαίνεται να διαφοροποιούνται στην ΥΜ περίοδο, ως αποτέλεσμα συνολικού μετασχηματισμού της κρητικής κοινωνίας, που ενδεχομένως να οφείλεται στην έλευση μυκηναϊκών πληθυσμών. Ταυτόχρονα, διατηρούνται οι παραδοσιακές τάσεις στην ταφή, κάτι που ενισχύει το κριτήριο της επιλογής και όχι της βίαιης επιβολής.

Λέγοντας πολιτισμική ταυτότητα δεν θα πρέπει να δημιουργούνται συγχύσεις με την εθνοτική ταυτότητα, καθώς υπάρχουν κάποιες ουσιώδεις διαφοροποιήσεις. Από τη μια, η εθνοτική ταυτότητα αντανακλά την αντίληψη ενός ατόμου ότι ανήκει σε μια ευρύτερη ομάδα, η οποία εμφανίζει διαφορά από άλλες αντίστοιχες ομάδες σε ζητήματα ιστορίας, στόχων, κοινωνικής συμπεριφοράς, κοινωνικής αξίας, συμβολισμού και κοινωνικής συμμετοχής⁸⁰. Από την άλλη, διαθέτοντας την ίδια πολιτισμική ταυτότητα σημαίνει ενσυνείδητη ή / και ασυνείδητη υιοθέτηση κοινών συμβόλων, αξιών, συμπεριφορών, που δεν πηγάζουν απαραίτητα από την ενσυνείδητη

⁷⁹ Barker, 2000.

⁸⁰ Feuer, 2011, 508

πίστη στις αξίες της παράδοσης και της σύνδεσής τους με αυτή ενώ δεν επηρεάζεται από την εδαφική οριοθέτηση. Επιπλέον, δεν υφίσταται αντικειμενικός τρόπος να ανιχνευθεί η εθνικότητα αφού πρόκειται για μια κοινωνική κατασκευή με κριτήρια μεταβαλλόμενα αλλά συχνά και ανταποκρινόμενα σε πολιτικές ή στρατηγικές σκοπιμότητες⁸¹.

Τα ταφικά ήθη επηρεάζονται από αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία και την πολιτισμική ταυτότητα. Επομένως, μέσω της συγκριτικής μελέτης ταφικών δεδομένων από διάφορες θέσεις αυτής της περιόδου ή θέσεων στην ίδια περιοχή μπορεί να γίνουν αντιληπτές οι αλλαγές αλλά και να καταστεί κατανοητός ο βαθμός επιρροής, οι σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους ή με άλλες κοινωνικές ομάδες. Ο τρόπος με τον οποίο μεταχειρίζονται οι ζώντες τους νεκρούς μπορεί να δώσει πληροφορίες σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο του νεκρού, τις σχέσεις των μελών μιας κοινότητας αλλά και την επιθυμία τους να κρατήσουν ζωντανή την ανάμνηση του νεκρού μέλους τους⁸². Οι τελετουργίες, ωστόσο, αν και αποκαλύπτουν τις δοξασίες μιας κοινωνίας σχετικά με τον θάνατο και τη ζωή συνακολούθως, καθώς και της ζωής και του ρόλου του αποθανόντος, δεν είναι εφικτό να αποκατασταθούν πλήρως, διότι τα οργανικά υλικά έχουν αποσυντεθεί, ώστε κάποιες πληροφορίες να διαφεύγουν. Αναφορικά με την υπό εξέταση περίοδο της ΥΕΧ έχει εκφρασθεί, για παράδειγμα, η άποψη της τέλεσης συμποσίου με κατανάλωση κρέατος και οίνου προς τιμήν του αποθανόντος, ακόμη και κατά τη διαδικασία αποκομιδής των οστών του για να προετοιμασθεί ο χώρος να υποδεχθεί επόμενη ταφή⁸³. Σκοπός τέτοιων τελετών, που περιελάμβαναν κατανάλωση και ποτό ενίσχυαν τους δεσμούς της κοινότητας, ενώ η πιστοποιημένη χρονική αφετηρία τους κατά την ΠΜ ΙΙΙ- ΜΜ Ι στόχευε πιθανότατα στην κοινωνική διάκριση και την αύξηση του γοήτρου των ατόμων ή των ομάδων που τα διεξήγαγαν⁸⁴.

⁸¹ Feuer, 2011, 508-509

⁸² Mina, 2015, 190

⁸³ Hamilakis, 1998

⁸⁴ Vavouranakis, 2014, 118

3.2. Εξέταση ταφικών πρακτικών και πολιτισμικής ταυτότητας

Η πολιτισμική ταυτότητα των ατόμων που υπήρχαν σε μια περιοχή μπορεί να εξεταστεί μόνο κατά προσέγγιση και με μεγάλη επιφύλαξη. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται είναι αυτές της διαδικαστικής ή αλλιώς «Νέας Αρχαιολογίας» και της μεταδιαδικαστικής ή αλλιώς «Αρχαιολογίας των συμφραζομένων». Η πρώτη βασίζεται στην αντικειμενική εξέταση των ευρημάτων καθώς και των πρακτικών της ταφής με προσπάθεια κατηγοριοποίησης, καθώς στις ταφές αντανακλώνται οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνιστώσες του πολιτισμού που τις εφήρμοσε⁸⁵. Η συσχέτιση μεταξύ ταφικών πρακτικών και κοινωνίας που τις ανέπτυξε ονομάζεται ισομορφισμός. Βάσει του ισομορφισμού, ο τρόπος ταφής του νεκρού αποκαλύπτει την κοινωνική θέση του, αφού η όποια εξέλιξη στην κοινωνία εκφράζεται και μέσω των ταφικών ηθών. Παρ' όλα αυτά η διαδικαστική μέθοδος δεν εξετάζει τις αιτίες που οδήγησαν στην εφαρμογή κάποιας ταφικής συνήθειας αλλά έχοντας ως στόχο την κατάταξη και τη γενίκευση δεν λαμβάνει υπόψη την πολιτισμική πολυπλοκότητα αλλά τη χρονική εξέλιξη. Άλλωστε στο κοινωνικό πεδίο, που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη κινητικότητα, τα άτομα αποκτούν πολλαπλούς ρόλους, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει η «αντικειμενικότητα»⁸⁶.

Η μεταδιαδικαστική αρχαιολογία, που ακολούθησε τη διαδικαστική, ασχολείται με τη συνεξέταση όλων των συνιστωσών ενός πολιτισμού δίνοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στον υλικό πολιτισμό αλλά και στην ιδεολογία που διαφαίνεται, αφού η κατασκευή των υλικών αγαθών ή οι συνήθειες που υιοθετούνται υπακούουν στην επιθυμία και την σκοπιμότητα του υποκειμένου που τις εφήρμοσε. Λέγοντας ιδεολογία εννοείται ο τρόπος με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον κόσμο γύρω του, κάτι που διαπιστώνεται από τη σημασία που δίνεται στα αντικείμενα, στην εκάστοτε ιεροτελεστία που πιστά ακολουθείται. Μέσα από τις πρακτικές είναι δυνατό να διαπιστωθεί η αντίληψή τους για τη μετά θάνατον ζωή, την αξία που απέδιδαν στον νεκρό και για τη ζωή τους μετά τον θάνατό του. Με λίγα λόγια, με τις ταφικές πρακτικές εκφράζονται τόσο οι ζώντες που τις διεκπεραιώνουν όσο και η ιδιότητα του νεκρού. Στοιχεία, λοιπόν, που συγκεντρώνονται ώστε να εκφραστούν συμπεράσματα είναι ο τόπος ταφών, η

⁸⁵ Saxe, 1970· Binford, 1971, 6-29

⁸⁶ Γρηγορόπουλος, 2011, 5

απόσταση από τον οικισμό, το είδος της ταφής, η διάταξη του τάφου, η εναπόθεση του νεκρού αλλά και τα συνοδευτικά αντικείμενα.

Κατά πόσο οι ταφικές τελετουργίες μπορούν να αποκαλύψουν την πολιτισμική ταυτότητα του νεκρού αλλά και των ζώντων που τις τηρούσαν έχει αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού για τη θεωρητική αρχαιολογία. Οι οπαδοί της διαδικαστικής αρχαιολογίας υποστηρίζουν ότι μέσα από τις πρακτικές της ταφής διαφαίνεται τόσο η κοινωνική δομή όσο και η κοινωνική θέση που διατηρούσε ο νεκρός όσο βρισκόταν εν ζωή, μέσω του συμβολισμού που παρατηρείται⁸⁷. Για παράδειγμα το είδος της ταφικής αρχιτεκτονικής συμβόλιζε τη θέση που κατείχαν οι θαμμένοι/ες ή τα κτερίσματα που τους/τις συνόδευαν συμβόλιζαν την κοινωνική θέση ή τον χαρακτήρα τους.

Οπωσδήποτε, τα ταφικά έθιμα επιφέρουν την ενότητα των ατόμων που τα τηρούν, δημιουργώντας κοινωνικούς δεσμούς που στηρίζονται στην κοινή ιδεολογία και κοινό ιστορικό παρελθόν. Τα ταφικά έθιμα υποδεικνύουν τις πιο καθοριστικές αξίες των ανθρώπων αλλά και τις βασικές κοσμοθεωρίες τους, φανερώνουν την κινητικότητα των υλικών αγαθών αλλά και τη σχέση ιδεολογίας με τον υλικό κόσμο⁸⁸. Έτσι μπορεί να προσδιορισθεί η ταυτότητα της κοινωνικής ομάδας που τα ακολουθούσε αλλά και η κοινωνική ιεραρχία, οι κοινωνικές τάξεις και οι κοινωνικοί ρόλοι που κατείχαν τα άτομα μέσα σε αυτή⁸⁹. Ο τρόπος που το νεκρό σώμα έχει αντιμετωπισθεί αποκαλύπτει την κοινωνική θέση του αλλά και τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας στην οποία ανήκε⁹⁰. Αναφορικά με τον κοινωνικό ρόλο του νεκρού θα μπορούσαν να εξετασθούν τα συνοδευτικά αντικείμενα, τα κτερίσματα, τα οποία μαρτυρούν το κοινωνικό κύρος του νεκρού, που το αντλούσε από την αντιμετώπιση που δεχόταν από τον κοινωνικό του περίγυρο, είτε γιατί κατείχε κάποια μορφή εξουσίας, είτε για την ανδρεία ή το ηρωικό ήθος του είτε για τον πλούτο του είτε ακόμα για τις πνευματικές ικανότητές του⁹¹. Μέσω της μελέτης των αντικειμένων, δηλαδή, είναι δυνατόν να αντληθούν στοιχεία που αφορούσαν την ηλικιακή ομάδα, το φύλο, τις ιδιότητες ή το κύρος του θαμμένου. Βέβαια, ένα άτομο εν ζωή κατέχει περισσότερους από έναν κοινωνικούς ρόλους, ανταποκρίνεται σε περισσότερες της μιας κοινωνικές ταυτότητες⁹². Μπορεί να

⁸⁷ Binford, 1972, 225-226

⁸⁸ Venbrux, 2007, 5-10

⁸⁹ Hubert-Mauss, 1964

⁹⁰ O' Shea, 1984, 1-22

⁹¹ Venbrux, 2007, 5-10

⁹² Saxe, 1970

είναι τόσο αξιωματούχος, έμπορος όσο και ήρωας- πολεμιστής, γέροντας ή νέος, οικογενειάρχης κ.ο.κ. Η παρουσία κτερισμάτων, δηλαδή η ταφή αντικειμένων και σε πολλές περιπτώσεις πολύτιμων αντικειμένων, έχει ερμηνευθεί είτε ως συνοδεία του νεκρού στην μετά θάνατον ζωή⁹³ είτε ως αφιερώματα. Ωστόσο, κατά την ταφή ενός ατόμου πιθανώς να τονίζονται κάποια από τα χαρακτηριστικά αυτά, παρέχοντας έτσι στοιχεία για την πολιτισμική ταυτότητα της κοινωνικής ομάδας που τα επέλεξε για το νεκρό μέλος της ή της πολιτισμικής πολυπλοκότητας της κοινωνίας που κατασκεύασε την ταφή και κτέρισε τον νεκρό⁹⁴. Τέλος, ορισμένοι/ες μελετητές/τριες θεώρησαν ότι η σπουδαιότητα του νεκρού και ο υψηλός κοινωνικός ρόλος του μπορούν να διαπιστωθούν από τη μεγαλοπρέπεια της ταφικής αρχιτεκτονικής καθώς απαιτούσε περισσότερη προσπάθεια αλλά και από τον πλούτο των κτερισμάτων⁹⁵.

Η μεταδιαδικαστική θεώρηση πρεσβεύει ότι η ιδεολογία που διαπιστώνεται μέσα από τις ταφικές πρακτικές δεν είναι απαραίτητως αυτή που χαρακτηρίζει όλη την κοινωνία αλλά το ένα τμήμα της κι έτσι τις αποσύνδεσε από την κοινωνική οργάνωση⁹⁶. Μάλιστα, εκπροσωπεί την κυρίαρχη κοινωνική τάξη η οποία συνήθως επιβάλλει την ιδεολογία που εκφράζει τις δικές της πεποιθήσεις και τα δικά της συμφέροντα άρα πιθανώς και τις ταφικές πρακτικές που την εξυπηρετούν. Γι' αυτό και είναι απαραίτητο να ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες προκειμένου να διαπιστωθεί η πολιτισμική ταυτότητα και όχι μόνο οι ταφικές πρακτικές⁹⁷.

Η κανονιστική αρχαιολογία (διαδικαστική) διατείνεται ότι μέσα από τις ταφικές πρακτικές είναι δυνατό να διαπιστωθεί η εθνική ταυτότητα, ενώ η μεταδιαδικαστική παραμελεί εντελώς τις εθνικές διαφορές, εστιάζοντας κυρίως στην κοινωνική δομή και την πολιτική μιας ομάδας. Ωστόσο, δεν είναι εφικτό να καταλήξει κανείς στην εθνική ταυτότητα ενός νεκρού μόνο από την ταφική πρακτική ή τα κτερίσματα που τη συνόδευαν, πόσω μάλλον όταν η έννοια της εθνικής ταυτότητας πιθανόν να είχε άλλη σημασία για τα άτομα εκείνης της εποχής ή να αποτελούσε ακόμη πιο πολύπλοκη κατάσταση⁹⁸.

Εν ολίγοις, μέσα από τις ταφικές πρακτικές αποκαλύπτεται το ιδεολογικό υπόβαθρο της κοινωνίας που τις τηρούσε αλλά και ο κοινωνικός ρόλος του νεκρού ατόμου, όπως

⁹³ Venbrux, 2007, 5-10

⁹⁴ Brown, 1981, 29

⁹⁵ Tainter, 1978, 125

⁹⁶ Hodder, 1982, 153

⁹⁷ Hodder, 1991

⁹⁸ Ευαγγέλου, 2009, 23

του τον απέδιδαν οι ζώντες, οι οποίοι τη στιγμή της ταφής αυτοπροσδιορίζονταν ή προέβαλλαν και τη δική τους κοινωνική και πολιτική θέση⁹⁹.

Για παράδειγμα, στο βόρειο νεκροταφείο του Αγίου Βασιλείου στη Λακωνία, που χρονολογήθηκε κατά τη ΜΕ ΙΙΙ- ΥΕ περίοδο, οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι ή απλοί λακκοειδείς, αν και τα νέα είδη τάφων είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούνται ευρύτατα, βρισκόταν εκτός του οικισμού, ενώ εκείνη την περίοδο εξακολουθούσαν να θάβουν τους νεκρούς εντός οικιστικών ορίων και οι τάφοι ήταν σχεδόν ακτέριστοι. Ωστόσο, είχαν χρησιμοποιηθεί υλικά κατασκευής που απαιτούσαν ιδιαίτερο κόπο για την ανεύρεση και τη μεταφορά τους, από μια ακτίνα απόστασης 4-8χλμ. Σε συνδυασμό με τη βιολογική ανάλυση των οστών, που κατέληξε στη συγγένεια των αποθανόντων, διατυπώθηκε η άποψη περί ανάγκης σύσφιξης της φυλετικής συγγένειας και της σημασίας της καταγωγής, της διαχείρισης των νεκρών βάσει ηλικίας και πιθανόν βάσει φύλου αλλά και επιλογής λιτού τρόπου ταφής, που δεν στόχευε στην ατομική επίδειξη, κάτι που πιθανόν να πραγματοποιούσε η εν λόγω κοινωνική ομάδα μέσω κοινωνικών δεξιώσεων στον οικισμό, που αργότερα αναδείχθηκε με τα εντυπωσιακά κτίρια της ΥΕ ΙΙΙΑ περιόδου¹⁰⁰.

Ωστόσο, παρ' όλο που οι τάφοι αποτελούν κλειστά σύνολα, στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν διαταραχθεί εξαιτίας της συνεχούς χρήσης τους για επόμενες ταφές ή λόγω φυσικών αιτιών ή λόγω σύλησης κάποια από τις μεταγενέστερες περιόδους, δυσχεραίνοντας τη μελέτη και την ερμηνεία των ταφικών δεδομένων¹⁰¹.

3.3. Άξονες ανάλυσης των ταφικών δεδομένων

Τα ταφικά δεδομένα, τα οποία υπάρχουν στη διάθεση των μελετητών/τριών είναι η *αρχιτεκτονική των τάφων*, το είδος, δηλαδή, του τάφου αλλά και οι λεπτομέρειες της κατασκευής του, όπως τα υλικά κατασκευής, η επιλογή της τοποθεσίας, το μέγεθός του, ο χαρακτήρας του (ατομικός, οικογενειακός ή κοινοτικός) η εγγύτητά του σε οικισμό, ο προσανατολισμός του, η οργάνωσή του σε νεκροταφείο με πολλές ταφές. Έπειτα, πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από τη *μεταχείριση του νεκρού*, όπως η στάση του σώματος, η τοποθέτησή του σε λάρνακα ή ξύλινο φορείο/φέρετρο, ο

⁹⁹ McHugh, 1999, 13

¹⁰⁰ Voutsaki, Moutafi, Hachtmann, 2022, 217- 228

¹⁰¹ O' Shea, 1984, 23-26

προσανατολισμός του, ο αριθμός νεκρών σε έναν τάφο, η δευτερογενής μεταχείριση των σωμάτων, όπως ανακομιδή οστών και οι τελετουργίες που διεξάγονταν. Ακόμη, η εξέταση του *σκελετικού υλικού*, που μαρτυρά τον ακριβή αριθμό των νεκρών, τις οικογενειακές σχέσεις με τα άλλα μέλη της κοινότητας, την ηλικία θανάτου, το φύλο αλλά και τις παθήσεις που τον/την βασάνιζαν, με την προϋπόθεση να διατηρούνται σε ικανοποιητική κατάσταση. Τέλος, τα *κτηρίσματα* μπορούν να υποδείξουν τον κοινωνικό ρόλο, την κοινωνική οργάνωση, την ιδιότητα και την ισχύ του αποθανόντος αλλά και τις πολιτιστικές επιρροές της κοινωνικής ομάδας, μέσω των επαφών με άλλες πολιτιστικές ομάδες. Τα συνήθη ευρήματα και στις ταφές είναι τα κεραμικά αγγεία, με τη μελέτη των οποίων είναι δυνατό να διαπιστωθούν μεν τεχνικές και προέλευση – υποδεικνύοντας έτσι την κινητικότητα και την αλληλεπίδραση ατόμων- αλλά και τους λόγους που οδήγησαν στην προτίμηση του εκάστοτε είδους, καθώς και τον τρόπο χρήσης του βάσει των συμφραζομένων. Τέλος, η σταθερή προτίμηση σε κάποια σχήματα αποκαλύπτει και κοινωνική σταθερότητα ενώ αντίθετα μια αλλαγή υπονοεί την κινητικότητα ή την οικονομική μεταβολή¹⁰².

Τα κτερίσματα έχουν θεωρηθεί ότι προσδίδουν κύρος και αποτελούν μέσο επίδειξης ισχύος τόσο των νεκρών όσο και των ζώντων που τα εναπόθεσε, ειδικά αν πρόκειται για προϊόντα με υψηλή αξία, η οποία όμως προσμετράται είτε αμφίδρομα από τη σχέση ιδιοκτήτη – αντικειμένου: κάποιος/α επιδεικνύει την ισχύ του με ένα αντικείμενο, το οποίο αποκτά αξία ακριβώς επειδή το κατέχει ο συγκεκριμένος άνθρωπος είτε μέσω της κατανάλωσής του, που μπορεί να το καταργήσει από την κυκλοφορία του¹⁰³. Αξία αποκτούν αντικείμενα των οποίων τα υλικά είναι δυσεύρετα ή απαιτούν τη διάλυση μεγάλης απόστασης προκειμένου να τα αποκτήσει κανείς. Διαφωτιστικό είναι το παράδειγμα από την επεξεργασία και διακίνηση του οστρέου *spondylus gaederopus*, του *glycimeris* και του *dentalium* ήδη από τη ΜΝ περίοδο στη θέση Σιταγροί, που για να το αποκτήσουν διένυαν χιλιόμετρα σε παράκτιες ζώνες. Τα κοσμήματα που κατασκευάζονταν εκεί θεωρούνταν υψηλής αξίας και συμβολισμού¹⁰⁴. Αντίστοιχα η διακίνηση του οψιανού Μήλου¹⁰⁵ ή του χαλκού από κοιτάσματα είτε του Λαυρίου είτε της Βαλκανικής ήδη από την ΤΝ¹⁰⁶ θεωρείται απόδειξη των μετακινήσεων

¹⁰² Georgiadis, 2003, 15

¹⁰³ Ευαγγέλου, 2009, 42

¹⁰⁴ Nikolaidou & Elster, 2014, 309-310

¹⁰⁵ Sorensen, 2010

¹⁰⁶ Coleman, 2011, 13- 44

προκειμένου να αποκτήσουν ένα πολύτιμο, χρήσιμο υλικό, του οποίου η αξία θεωρείτο υψηλή, αλλιώς δεν θα κατέβαλλαν τόσο μόχθο για την απόκτησή του.

Η μόνη μελέτη που θα μπορούσε να διεξαχθεί για τις ταφές της Καρπάθου αφορά μερικώς την αρχιτεκτονική των τάφων και τη μεταχείριση των νεκρών και πρωτίστως τη μελέτη των κτερισμάτων. Τα δεδομένα είναι πενιχρά, καθώς δεν έχουν διεξαχθεί ανασκαφές σε ταφές ή νεκροταφεία της περιόδου. Αν και θέσεις ταφών έχουν επισημανθεί από παλιότερους περιηγητές στο νησιωτικό σύμπλεγμα εντούτοις δεν έχουν ανασκαφεί. Έχουν απλώς περισυλλεγεί και παραδοθεί στην Εφορεία Δωδεκανήσου κατά καιρούς αντικείμενα προερχόμενα από κάποιο ταφικό σύνολο. Επομένως, η παρούσα εργασία περιορίζεται στη μελέτη των ανεσκαμμένων θέσεων (Μακέλλι, Βωνιές) και τη μελέτη των αντικειμένων που προέρχονταν από νεκροταφεία (Αυλώνα, Μακέλλι- Ανεμόμυλοι, Καμπί Διαφανίου, Σταυρού το κεφάλι). Δυστυχώς, τέλος, δεν έχει διεκπεραιωθεί μελέτη του οστεολογικού υλικού ή χημική ανάλυση των οργανικών καταλοίπων, ώστε να καταστούν γνωστές πληροφορίες αναφορικά με τη βιολογική ταυτότητα των θαμμένων ατόμων και τις πιθανές τελετουργίες που διεξάγονταν. Επομένως, αφού αναφερθούν στοιχεία σχετικά με την αρχιτεκτονική των τάφων και τη μεταχείριση των σκελετικών καταλοίπων, θα αναλυθούν διεξοδικά τα κτερίσματα, με προσπάθεια συσχετισμού τεχνοτροπίας ή προέλευσης με άλλες θέσεις στο Αιγαίο.

Κεφάλαιο 4

Η ταφική αρχιτεκτονική και τα ταφικά ήθη της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην ηπειρωτική χώρα, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα

Κατά την YEX, σημειώνονται δυο αδιαμφισβήτητα γεγονότα: η καταστροφή των μινωικών ανακτόρων με μοναδική εξαίρεση αυτό της Κνωσού, αλλά και η ανάδυση κι εξάπλωση του μυκηναϊκού κόσμου. Η επιρροή του μυκηναϊκού πολιτισμού στην Κρήτη ξεκίνησε από την YE IIB-YE IIIA1 περίοδο, ενώ το ανάκτορο της Κνωσού συνεχίζει να επιβιώνει υπό τη μυκηναϊκή επιρροή, έως την οριστική κατάρρευσή του στην αρχή της YE IIIA2. Στην περιφέρεια της Κνωσού βρέθηκαν «ταφές πολεμιστών» με πλούσια κτέριση, όχι όμως του ύψους των Μυκηνών, που υποδεικνύει ότι μια κοινωνική ομάδα επικράτησε ως κυρίαρχη τάξη προβαλλόμενη μέσω των μυκηναϊκών συνηθειών. Ταυτόχρονα οι Μυκηναίοι επέδρασαν στην εξέλιξη του ανακτορικού συστήματος και στην ηπειρωτική Ελλάδα, ώστε να διαμορφώνεται περίοδος που χαρακτηρίστηκε ως Μυκηναϊκή Κοινή¹⁰⁷. Η εξάπλωση του μυκηναϊκού κόσμου μπορεί να εξετασθεί μέσω των ταφικών πρακτικών, αφού επικράτησαν τύποι που θεωρούνται μυκηναϊκοί, όπως οι θαλαμοειδείς και οι θολωτοί τάφοι, ενώ από τα κτερίσματα διαφαίνονται στοιχεία του υλικού πολιτισμού των Μυκηνών.

4.1. Ηπειρωτική Ελλάδα

Η περίοδος της YEX στην ηπειρωτική Ελλάδα χαρακτηρίζεται από τον μυκηναϊκό πολιτισμό και οι εξελίξεις δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από περιοχή σε περιοχή, καθώς το ανακτορικό σύστημα, η Γραμμική γραφή B και οι ταφικοί τύποι, θαλαμοειδείς και θολωτοί, παρατηρούνται στην Πελοπόννησο, την κεντρική Ελλάδα, την Αιτωλοακαρνανία, την Εύβοια και τη Θεσσαλία, με διαφορετική διακύμανση. Οποσδήποτε, οι σημαντικότερες καινοτομίες αφορούνται από τα κέντρα της Πελοποννήσου και εν συνεχεία διασπείρονται βορειότερα ή νοτιότερα, στα νησιά του Αιγαίου. Προκειμένου να γίνουν εναργέστερες οι όποιες πολιτισμικές επιλογές και

¹⁰⁷ Κουντούρη, 2002,360

κινήσεις στα ταφικά δεδομένα, θεωρείται σκόπιμη η ανασκόπηση της προηγούμενης περιόδου, δηλαδή της ΜΕΧ και της αρχής της ΥΕΧ, όταν ξεκίνησε να διαφαίνεται η μυκηναϊκή ακμή, ώστε να τονισθεί η σταδιακή και όχι αιφνιδιαστική επικράτηση της «μυκηναϊκής κοινής».

Στην Πελοπόννησο, το τέλος της ΜΕ ΙΙΙ και η ΥΕ ΙΑ χαρακτηρίζονται ως φάση μεταβατική με έντονη την τάση πειραματισμού με εισηγμένα στοιχεία. Από το τέλος της ΜΕ περιόδου η εικόνα της Πελοποννήσου άρχισε να αλλάζει σταδιακά, κάτι που διαπιστώνεται τόσο στα οικιστικά όσο και στα ταφικά κατάλοιπα αλλά και στις τέχνες, με βασικό γνώρισμα τη συσσώρευση πλούτου¹⁰⁸. Η τάση αυτή μαρτυρείται αντίστοιχα και από τα ταφικά ήθη.

Πριν την εμφάνιση των Ταφικών Περιβόλων στις Μυκήνες (ΜΕ ΙΙΙ – ΥΕ Ι), κατά τη διάρκεια της ΜΕΧ, εξακολουθεί να εφαρμόζεται ο ενταφιασμός εντός των οικισμών και μόλις στο τέλος αυτής της φάσης δημιουργούνται νεκροταφεία εκτός οικισμών¹⁰⁹. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις τα παιδιά θάβονταν και κάτω από το δάπεδο οικιών¹¹⁰. Ως τύπος ταφής επιλεγόταν είτε ο απλός λάκκος είτε ο κιβωτιόσχημος, ενώ ο εγχυτρισμός συνητιζόταν για τις ταφές παιδικής ηλικίας ή η ταφή τους κάτω από μεγάλο μεγέθους όστρακα πιθοειδών¹¹¹. Οι κιβωτιόσχημοι συχνά επικαλύπτονταν με πλάκες ενώ το δάπεδό τους έφερε χαλίκια ή κροκάλες και σπανίως τοποθετείτο επιτύμβιο σήμα¹¹². Τέλος, όλοι οι προαναφερθέντες τύποι μπορούσαν να συνυπάρχουν στεγασμένοι σε έναν τύμβο, συνήθως κυκλικής κάτοψης και διαμέτρου έως τα 20μ.. Αν και οι τύμβοι έχουν μεγαλόπρεπο χαρακτήρα, οι τάφοι εντός τους δεν διέφεραν μεταξύ τους ώστε να υπονοηθεί ότι στέγαζαν σημαίνοντα άτομα της κοινωνίας¹¹³, οπότε εικάζεται ότι κατασκευάζονταν για φυλετικούς ή θρησκευτικούς λόγους¹¹⁴. Τέτοιοι τύμβοι απαντώνται στην Αργολίδα, τη Μεσσηνία και τη Αττική. Όσον αφορά τα κτερίσματα, δεν τοποθετούνταν σημαντικές ποσότητες, ενώ από πλευράς ειδών συγκαταλέγονται αγγεία, περιορισμένα κοσμήματα, ελάχιστα εργαλεία και μεμονωμένα όπλα. Τέλος, ανεξαρτήτου τύπου, οι ταφές ήταν ατομικές, σπανίως μέχρι τρία άτομα, ενώ η στάση του νεκρού εξαρτιόταν από το μέγεθος του τάφου.

¹⁰⁸ Treuil et als, 1996, 346

¹⁰⁹ Dickinson, 1999,43

¹¹⁰ Treuil et als, 1996, 287

¹¹¹ Dickinson, 1999, 44

¹¹² Treuil et als, 1996, 289

¹¹³ Dickinson, 1999, 44- 45

¹¹⁴ Treuil et als, 1996, 293

Στο τέλος της MEX και στην αρχή της YEX περιόδου, συνηθίζονταν ακόμη οι απλοί κιβωτιόσχημοι, επενδεδυμένοι εσωτερικά με μικρές πέτρες και όχι πλάκες, οι απλοί λάκκοι και πρωτοεμφανίζονται οι *κάθετοι λακκοειδείς*. Οι κάθετοι λακκοειδείς είναι μεγαλύτερων διαστάσεων τάφοι και διαμορφώνονται εντός λάκκου με το ίδιο ορθογώνιο σχήμα, σε βάθος που ποικίλλει. Στη συνέχεια, καλύπτονται με ξερά κλαδιά ή δέρμα, που υποστηρίζονται σε προεξοχές ή τοιχία και ακολούθως επενδύονται με πηλό. Στο τέλος, αφού πληρωθούν με χώμα μέχρι την επιφάνεια, ενδέχεται να σημανθούν με επιτύμβια στήλη, όπως συνέβη στις Μυκήνες¹¹⁵. Συχνός ήταν ο τύμβος, εντός του οποίου οι νεκροί θάβονταν σε κιβωτιόσχημους, λακκοειδείς ή και θαλαμοειδείς. Απαντούν ακόμη ταφές σε πίθους¹¹⁶ αλλά και σύνθετοι, όπως ο ορθογώνιος κτιστός ή ο συνδυασμός τετράγωνου κτιστού με θολωτό¹¹⁷.

Ωστόσο, τα νέα χαρακτηριστικά μυκηναϊκά είδη ταφής, που έτυχαν ευρείας αποδοχής ήταν οι θαλαμοειδείς και οι θολωτοί τάφοι. Οι *θαλαμοειδείς* εμφανίζονται στην Πελοπόννησο, περίπου κατά την ΥΕ I φάση στην Αργολίδα, τη Μεσσηνία και τη Λακωνία. Απαρτίζονται από έναν μακρύ ανοικτό δρόμο, που λαξεύεται στον βράχο και οδηγεί μέσω ενός στενού στομίου με ανώφλι σε έναν θάλαμο. Μετά το πέρας της ταφής το στόμιο φράσσεται με μικρό τοιχίο. Εξ αρχής απαντούσε μεγάλη ποικιλία στο σχήμα και το μέγεθος του θαλάμου, που μπορούσε να είναι τετράγωνος, ημικυκλικός ή ελλειψοειδής, όπως στα Βολιμίδια της Μεσσηνίας¹¹⁸. Ο μεγαλύτερος θαλαμοειδής βρίσκεται στη Θήβα, ο λεγόμενος «των παιδιών του Οιδίποδα», ο οποίος μάλιστα διέθετε ζωγραφικό διάκοσμο¹¹⁹. Ορισμένοι τύποι έχουν παράπλευρα κτίσματα στον κεντρικό θάλαμο, ενώ εσωτερικά διέθεταν θρανία. Οι *θολωτοί τάφοι* δεν διέφεραν σημαντικά από τους θαλαμοειδείς, αφού διέθεταν εξίσου δρόμο, θάλαμο αλλά και είσοδο. Η ουσιαστική διαφορά τους έγκειται στον τρόπο που κατασκευάζεται ο θάλαμος, αφού στους θολωτούς είναι κτιστός ενώ στους θαλαμοειδείς είναι λαξευτός. Επίσης, στον θολωτό τάφο ο θόλος δημιουργείται με το εκφορικό σύστημα, με λίθινους δακτυλίους, κάτι που δεν συμβαίνει στους λαξευτούς¹²⁰. Η διάμετρος του θαλάμου άγγιζε τα 15μ στους μεγαλύτερους καταγεγραμμένους, ενώ ο θόλος υπολογίζεται ότι

¹¹⁵ Dickinson, 1983, 56· Treuil et als, 1996, 356

¹¹⁶ Βασιλικού, 1995, 9

¹¹⁷ Treuil et als, 1996, 356-357

¹¹⁸ Dickinson, 1983, 58

¹¹⁹ Treuil et als, 1996, 507. Οι διαστάσεις του ήταν 11,50 επί 7 επί 3,50μ, ενώ ένας μέσος θαλαμοειδής της ΥΕ IIIA -B ήταν περίπου 7 τ.μ.

¹²⁰ Treuil et als, 1996, 356-357

ήταν μικρότερος ή ίσος με τη διάμετρο της βάσης. Καλυπτόταν με χώμα, πέτρες και πηλό, ώστε να αποκτά σταθερότητα και μόνωση από την υγρασία, αλλά ταυτόχρονα να γίνεται ευδιάκριτος από μακριά αφού έπαιρνε τη μορφή ενός λόφου. Από τους πρώτους έχουν θεωρηθεί οι θολωτοί της Μεσσηνίας, της ΜΕ περιόδου, ενώ κατά την ΥΕ I- ΥΕ II περίοδο, οι θολωτοί διαδίδονται στη Λακωνία, την Αργολίδα και την Αττική, στον Θορικό, όπου απαντά δείγμα θολωτού με ωοειδή κάτοψη¹²¹. Επισημαίνεται ότι στην ίδια περίοδο ανήκει ο Θολωτός Β των Αρχανών στην Κρήτη, γεγονός που οδήγησε κάποιους/ες μελετητές/τριες να αναγάγουν την καταγωγή των θολωτών τάφων στα αντίστοιχα μινωικά δείγματα¹²². Ωστόσο δεν αποτελεί απαραίτητα το πρωτότυπο το οποίο οι Μυκηναίοι μιμήθηκαν¹²³.

Γενικά, ξεκίνησε αυτήν την περίοδο η επαναχρησιμοποίηση των τάφων για επόμενες ταφές, ενώ οι νεκροί τοποθετούνταν σε ξύλινα φορεία. Τα κτερίσματα αυξήθηκαν σημαντικά σε ποσότητα αλλά ως προς τα είδη (αγγεία, κοσμήματα, όπλα και μικροαντικείμενα) δεν καταγράφηκαν διαφοροποιήσεις. Οι νεκρικές προσωπίδες στους τάφους των Μυκηνών αποτελούν μια εξαίρεση, η οποία τα επόμενα χρόνια δεν συνεχίστηκε¹²⁴. Η έντονη διαφοροποίηση των κτερισμάτων που απαντώνται στους Ταφικούς Κύκλους των Μυκηνών είναι εντυπωσιακή και πιστοποιεί τη συγκεντρωτική εξουσία των ανακτόρων. Ανασκάφηκαν, δηλαδή, δυο ταφικοί περίβολοι με κάθετους λακκοειδείς τάφους που συνοδεύονταν από πλούσια ευρήματα. Ο Ταφικός περίβολος Β περιλάμβανε είκοσι τέσσερις ταφές παλιότερες σε σχέση με τις έξι του Ταφικού περιβόλου Α. Συγκεκριμένα, τα ευρήματα του ταφικού περιβόλου Β τον τοποθετούν χρονικά στα 1650-1550 π.Χ. (ΜΕ ΙΙΙ- ΥΕ Ι) ενώ τα ευρήματα του Ταφικού περιβόλου Α στα 1600-1500 π.Χ. (ΜΕ ΙΙΙ- ΥΕ). Ο πλούτος των κτερισμάτων ήταν ασύγκριτος με οποιαδήποτε άλλη ταφή της περιόδου και συνίστατο τόσο σε κεραμική- κυρίως αγγεία πόσεως και προχυτικά- χάλκινα όπλα επιθετικά και αμυντικά, κοσμήματα χρυσά, χάλκινα και από ορεία κρύσταλλο και φαγεντιανή, προσωπίδες από ήλεκτρο και χρυσό, χρυσά διαδήματα, ξυροί, αιχμές βελών, χρυσές ψήφοι από ενδύματα και άλλες από ήλεκτρο, χαυλιόδοντες από οδοντόφρακτα κράνη και δυο αυγά στρουθοκαμήλου. Όλα αυτά φανερώνουν μια κοινωνία πλούσια και οδηγούν τους/τις μελετητές/-τριες στην αναζήτηση των τρόπων απόκτησης του πλούτου, αποδίδοντας τον στις υποτιθέμενες

¹²¹ Dickinson, 1999, 96-97

¹²² Βασιλικού, 1995, 122-3

¹²³ Dickinson, 2003, 317

¹²⁴ Dickinson, 1999, 94-99

επιθέσεις εναντίον της Κρήτης ή στη συμμετοχή Μυκηναίων στα μισθοφορικά στρατεύματα της Αιγύπτου εναντίον των Υξώς¹²⁵.

Κατά την ΥΕ ΠΙΑ2 το ανακτορικό σύστημα επικράτησε στην ηπειρωτική Ελλάδα, στις περισσότερες περιοχές, μεταξύ των οποίων η Αργολίδα, η Μεσσηνία, η Μαγνησία και η ανατολική Αχαΐα, ενώ οι υπόλοιπες περιοχές, αν και δεν εμφανίζουν αντίστοιχο διοικητικό σύστημα, εντούτοις υιοθετούν όμοιο τρόπο ζωής και εθίμων. Τέτοιες περιοχές αναφέρονται στη βιβλιογραφία ως περιφερειακές και πρόκειται για τη δυτική Αχαΐα, την Αρκαδία, τη Φωκίδα και την Αιτωλοακαρνανία και άλλες. Η αλληλεπίδραση μεταξύ ανακτορικών- και μη- διοικητικών περιοχών είναι οικονομικής φύσης και ως εκ τούτου πολιτιστικής επιρροής. Εμπορικοί δρόμοι συνδέουν τις περιοχές της Μεσογείου, στους οποίους οι Μυκηναίοι διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο, ώστε να διακρίνεται μια σχετική ομοιομορφία στις θέσεις της εποχής, της λεγόμενης «Μυκηναϊκής Κοινής». Θα μπορούσαν να αναφερθούν ως διακριτικά που αποδεικνύουν την εθνική και πολιτιστική ταυτότητα των Μυκηναίων, η γλώσσα, όπως διαφαίνεται από τη χρήση της Γραμμικής Β, η θρησκεία, που όμως ο Feuer απορρίπτει, αφού οι Μυκηναίοι φαίνεται ότι διέθεταν κοινές θρησκευτικές αντιλήψεις με τους Μινωίτες¹²⁶, οι ταφικές πρακτικές, όπως τα είδη των τάφων, των κτερισμάτων (όπλα, κοσμήματα, κεραμική, ειδώλια) και των τελετουργιών¹²⁷, καθώς και η αρχιτεκτονική, όπως η κατασκευή μεγάρων και τα Κυκλόπεια τείχη. Τέλος, η χαρακτηριστική μυκηναϊκή κεραμική παραγωγή αποτελεί ένδειξη αν μη τι άλλο επικοινωνίας, καθώς εμφανίζεται απarέγκλιτα σε όλα τα αρχαιολογικά σύνολα που ανήκαν στη σφαίρα επιρροής των μυκηναϊκών κέντρων¹²⁸. Επιπλέον πληροφορίες για τις επαφές μεταξύ των ανακτορικών και περιφερειακών κέντρων λαμβάνουμε από την αποκρυπτογράφηση των πινακίδων με Γραμμική Β που βρέθηκαν στο ανάκτορο της Πύλου και της Κνωσού, στις οποίες αναφέρονται άτομα χαρακτηριζόμενα από το τοπωνύμιο της καταγωγής τους και την επαγγελματική ιδιότητά τους, όπως για παράδειγμα η αναφορά σε πέντε Κρήτες τεχνίτες που κατασκεύαζαν ξίφη και τροχούς, γεγονός που καταδεικνύει τη διατήρηση της «εθνικότητας» των Κρητών, παρ' όλο που την περίοδο αυτή η Κνωσός ήταν υπό μυκηναϊκή επιρροή¹²⁹.

¹²⁵ Treuil et als, 1996, 348

¹²⁶ Feuer, 2011, 512

¹²⁷ Cavanagh, 1998, 103- 114

¹²⁸ Feuer, 2011, 513

¹²⁹ Βουτσά, 2022, 31

Στη θέση **Βολμιΐδια της Μεσσηνίας**¹³⁰ εντοπίστηκε νεκροταφείο θαλαμοειδών/θαλαμωτών τάφων, ενώ ο αντίστοιχος οικισμός δεν έχει ακόμη ερευνηθεί εκτενώς. Οι ταφές διαθέτουν έναν κυκλικό θάλαμο με θολόσχημη οροφή, η οποία έχει κοιλότητα στην κορυφή της στέγης. Η χρήση των τάφων είναι συνεχής από το τέλος της ΜΕ περιόδου, με μικρή ποσότητα κεραμικής από την ΥΕ ΙΙ και εντονότερη κατά την ΥΕ ΙΙΙΑ1 φάση. Τα κτερίσματα δεν διαφοροποιούνται από τα νεκροταφεία στην υπόλοιπη Μεσσηνία, ενώ απαντά εισηγμένος από την Κρήτη ψευδόστομος αμφορέας και αγγεία που ακολουθούν τη μινωική τεχνοτροπία, όπως τα ομόκεντρα τόξα, κύπελλα με ολόβαφο το εσωτερικό και άβαφο το εξωτερικό τους, σπείρα με εντονότερο τον εξωτερικό της δακτύλιο, οριζόντια ζώνη με δικτυωτό κόσμημα και κατακόρυφες καμπύλες γραμμές στον λαιμό μιας πρόχου. Επαφές μαρτυρούνται μέσω κεραμικής και με την Αργολίδα, Λακωνία ή Αχαΐα. Τα περισσότερα αγγεία είναι από ντόπιο εργαστήριο κι ανήκουν σε σχήματα που θεωρούνται αντιπροσωπευτικά στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο, δηλαδή πιθαμορείς, ραμφόστομες πρόχους, αλάβαστρα, κύαθους, θήλαστρα. Από την ΥΕ ΙΙΙΑ2 φάση του νεκροταφείου, οι ταφές είναι κτερισμένες με μεγάλη ποσότητα κεραμικής, στην οποία διαπιστώνεται προσπάθεια νεωτερισμού και συνδυασμού ξένων στοιχείων στην εγχώρια παραγωγή, σε σχήματα δημοφιλή της περιόδου, όπως οι ψευδόστομοι αμφορείς, τα κυλινδρικά αλάβαστρα, πιθαμοφόρισκοι, σφαιρικά αλάβαστρα, πρόχοι, κύλικες χωρίς διακόσμηση, θήλαστρα και προχοΐσκες και σπανίζει η δίωτη φλάσκη, οι αμφοροειδείς πρόχοι, οι σκύφοι και οι διακοσμημένες κύλικες. Αξιοπρόσεχτα είναι δυο ρυτά, το ένα τριποδικό με πλαστικές προτομές ζώων και το άλλο ρυτό που συνδυάζει τους τύπους της απιόσχημης υδρίας.

Στη **Θεσσαλία**, από την ΥΕ ΙΙΒ απαντούν μυκηναϊκά στοιχεία, όπως επιρροή στην κεραμική παραγωγή και εισαγωγή ταφικών αρχιτεκτονικών τύπων, όπως ο θολωτός τάφος στο Καπακλί, κοντά στο Κάστρο, όπου βρέθηκαν πολλές ταφές με πλούσια κτέριση κοσμημάτων, κεραμικής και άλλων αντικειμένων. Μια ακόμη σύγχρονη θέση με κιβωτιόσχημες ταφές κτερισμένες με όπλα είναι στη θέση Νέα Ιωνία Βόλου¹³¹. Εντυπωσιακή είναι η ανάδυση του Διμηνιού σε μεγάλο διοικητικό κέντρο, καθώς μαρτυρούν τα δύο μέγαλα με κοινή αυλή, οι πινακίδες της Γραμμικής Β αλλά και οι θολωτοί τάφοι¹³². Κατά την ΥΕ ΙΙΙΑ1 περίοδο, συναντώνται οι ίδιοι τύποι που επικράτησαν και στις προηγούμενες περιόδους, όπως οι κιβωτιόσχημοι και οι

¹³⁰ Κουντούρη, 2002, 390

¹³¹ Dickinson, 1999, 176- 180

¹³² Adrimi- Sismani, 2006, 476

ορθογώνιοι κτιστοί, ενώ στη θέση Πτελεόν βρέθηκε συστάδα μικρών θολωτών και μια συστάδα θαλαμοειδών στο Μέγα Μοναστήρι.

Όσον αφορά την περιοχή της **Φθιώτιδας**, παρατηρείται μεν προσκόλληση σε παλιά ταφικά συνήθεια της περιοχής από την ΜΕ περίοδο, όπως οι ταφές σε τύμβους και ταφικούς κύκλους, για παράδειγμα στο Αυλάκι Στυλίδος, αλλά πρόσφατα, εντοπίστηκαν θαλαμοειδείς και θολωτοί τάφοι. Συγκεκριμένα, ανασκάφηκε θολωτός τάφος στη θέση Κουτρολού Μαγούλα, νοτίως του Νέου Μοναστηριού (στα σύνορα με τον νομό Θεσσαλίας) που βρισκόταν σε χρήση έως και την ΥΕ ΙΙΒ, γεγονός που μαρτυρεί την επιρροή από τον μυκηναϊκό κόσμο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι ο δρόμος του θολωτού τάφου βρισκόταν στη ΝΔ απόληξή του σε επαφή με τμήμα οικίας της Μέσης Νεολιθικής περιόδου, πιθανώς για να εκφρασθεί η σύνδεση με τις προγονικές γενιές. Ο τάφος ήταν συλημένος κι έσωζε όστρακα από απιόσχημους πιθαμοφορείς, κύαθων, κυπέλλων, αλάβαστρου και σφαιρική προχοϊσκη ενώ υπήρχαν και όστρακα από εγχώρια κεραμική αλλά και όστρακα της ΥΕ ΙΙΑ-Β περιόδου από κύλικα¹³³. Επίσης, έχουν καταγραφεί ευρήματα που παρέπεμπαν σε «ταφές πολεμιστών» στη θέση «Νησί» Κορομηλιάς, ενώ στον «Προφήτη Ηλία» Κομποτάδων ανασκάφηκε νεκροταφείο θαλαμοειδών με χρήση από την ΥΕ ΙΙΒ- ΥΕ ΙΙΑ1 κυρίως και με μικρότερη χρήση κατά την ΥΕ ΙΙΓ. Οι τάφοι λόγω της επιμελημένης κατασκευής τους και της ποικιλίας κτερισμάτων θεωρήθηκε ότι ανήκαν σε ανώτερα στελέχη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ ενίσχυσαν την άποψη της μυκηναϊκής επικράτειας. Νεκροταφεία με θαλαμοειδείς αναφέρονται και στην περιοχή της Λοκρίδας, από την αρχή της ΥΕ ΙΙΑ και στη θέση «Ξηροτύρι» Κυρτώνης, όπου εμφανίζονται ορισμένοι ως λαξευμένη κόγχη στο φυσικό βράχο¹³⁴. Έτσι, γίνεται κατανοητό ότι αν και δεν πρόκειται για ανακτορικό κέντρο με δυναμική παρουσία, εντούτοις, η περιοχή της Φθιώτιδας θα μπορούσε να αποτελεί μια περιφέρεια της ανακτορικής περιόδου.

Αντίθετα, στην **Αιτωλοακαρνανία** τα μυκηναϊκά διακριτικά δεν φαίνεται να επηρέασαν τόσο τους εγχώριους πληθυσμούς, καθώς οι μόνες πιστοποιημένες μαρτυρίες είναι θολωτοί τάφοι, οι οποίοι όμως είναι κατασκευασμένοι βάσει τοπικής παραλλαγής με τον δρόμο ενσωματωμένο στον θάλαμο χωρίς στόμιο¹³⁵. Για

¹³³ Κυπαρίσση- Αποστολικά, Χαμηλάκης, Loughlin, Φρούσσου, 2021, 145- 156

¹³⁴ Παπακωνσταντίνου, 111-134

¹³⁵ Κολώνας, 2020, · Βικάτου& Τσαντήλα, 2021, 257-263: Αναφέρονται στις περιοχές Κατούνα, στην Παλαιομάνινα (Μίλα), στη Σταμνά, στην Κεχρινιά, στη Χρυσοβίτσα- Κόροντα, στον Άγιο Ηλία Σταμνάς (Μαραθιά και Σερεμέτι)

παράδειγμα, ο θολωτός τάφος στη θέση Χώνες ή Ελιάς Πηγάδι, με διάμετρο του θαλάμου περίπου 7 μ. και με θόλο κατά το εκφορικό σύστημα με ασβεστόλιθους, ήταν πολύ επιμελημένος αλλά συλημένος και κατεστραμμένος από σύγχρονες επεμβάσεις. Βρισκόταν σε συνεχή χρήση κατά την ΥΕ IIIA- Γ περίοδο. Συγκεντρώθηκε, ωστόσο, κεραμική που παραπέμπει σε μυκηναϊκή τεχνοτροπία, όπως υψίποδες κύλικες, ψευδόστομοι αμφορείς, αρτόσχημα αλάβαστρα, τα οποία εκπροσωπούνται αρκετά στην περιοχή και κοσμήματα από ψήφους χρυσού, σαρδίου και φαγεντιανής καθώς και πλακίδια και περιάπτα από υαλόμαζα. Τέλος, απαντούσαν σφραγιδόλιθοι από στεατίτη που προέρχονταν από δεκατρία περιδέραια και οκτώ ψέλλια¹³⁶. Βέβαια, οι πινακίδες Γραμμικής Β από το ανάκτορο της Πύλου, αναφέρουν ότι στην περιοχή Πλευρώνα, ΒΔ του Μεσολογγίου- όπου έχει εντοπισθεί μυκηναϊκή ακρόπολη με κυκλώπεια τείχη- αποβιβάστηκαν τριάντα κωπηλάτες ως πλήρωμα ενός πλοίου, προερχόμενοι από πέντε διαφορετικά λιμάνια, γεγονός που δείχνει ότι ανήκε η Πλευρώνα στη σφαίρα επιρροής της Πύλου¹³⁷.

Κατά την ΥΕΧ στη **Μακεδονία** απαντά ποικιλία στις ταφικές πρακτικές και στην οργάνωση των νεκροταφείων. Παρ' όλο που στις προηγούμενες περιόδους υπήρχε προτίμηση στην ατομική ταφή, στην ΥΕΧ παρατηρούνται ομαδικές και δευτερογενείς ταφές¹³⁸. Οι τάφοι ήταν οργανωμένοι είτε σε τύμβους¹³⁹, είτε σε ταφικούς περιβόλους¹⁴⁰ είτε σε συστάδες, ενώ υπήρχε προτίμηση στην πρακτική του ενταφιασμού σε τάφους κτιστούς κιβωτιόσχημους ή λακκοειδείς. Ταφικά λίθινα κτίσματα που μαρτυρούν κάποια ιδιαιτερότητα ως προς την πρακτική ταφών απαντούν στο νεκροταφείο της νήσου Θάσου αλλά και Φαιάς Πέτρας, όπου οι τάφοι ορίζονταν από ορθογώνιους περιβόλους, ενώ οι νεκροί τοποθετούνταν επί λίθινου στρώματος και εν συνεχεία καλύπτονταν από χώμα και λίθους¹⁴¹. Σε κάποια από τα νεκροταφεία απαντούσαν ταυτόχρονα ενταφιασμοί και καύσεις, όπως στο νεκροταφείο Φαιάς Πέτρας, Αιανής και στη Θάσο ενώ σε νεκροταφεία της δυτικής Μακεδονίας επικρατούν οι καύσεις, όπως στους τύμβους της Εξοχής και στους Ποταμούς στη

¹³⁶ Βικάτου & Τσαντήλα, 2021, 259

¹³⁷ Βουτσά, 2022, 31

¹³⁸ Valla, Triantafyllou, Halstead, Isaakidou, 2013, 233

¹³⁹ Πουλάκη- Παντερμαλή, 2003, 459-464: Όπως στην Πηγή Αθηνάς, της ΜΕ III- ΥΕ I, όπου οι τύμβοι περιελάμβαναν λακκοειδείς τάφους

¹⁴⁰ Κουλίδου, 2010: Όπως στην Πηγή Αρτέμιδας, της ΥΕ IIIA-B, όπου απαντούσαν τρεις λιθοπερίβλητοι και επτά λακκοειδείς.

¹⁴¹ Βάλλα 2002, 157-164

Δράμα¹⁴². Ανάμεσα στα κτερίσματά τους απαντά κεραμική μυκηναϊκού τύπου, όπως μυκηναϊκές κύλικες, γεγονός που μαρτυρά επαφές με τον μυκηναϊκό κόσμο, όπως και χάλκινα όπλα. Ανθρωπολογική μελέτη που διενεργήθηκε σε κάποιες από τις ταφές της Μεθώνης ανέδειξε ότι στις ανδρικές ταφές υπήρχαν χάλκινα όπλα, ενώ σε γυναικείες και παιδικές απαντούσαν κοσμήματα και ψήφοι¹⁴³. Ομοίως στην Αιανή Κοζάνης, ανθρωπολογική μελέτη κατέδειξε ότι τα χάλκινα ξίφη συνόδευαν κυρίως τις ανδρικές ταφές¹⁴⁴.

Εν ολίγοις στη Μακεδονία, οι τοπικές αρχιτεκτονικές προτιμήσεις διατηρούνται παρ' όλη την εμφανή επαφή με τις μυκηναϊκές πρακτικές, από τις οποίες υιοθετούν την ταφή με όπλα και μυκηναϊκού τύπου κεραμική, όπως οι κύλικες και οι ψευδόστομοι αμφορείς.

Στην **Ηπειρο**, από τα έως τώρα δεδομένα, κατά την YEX οι τάφοι βρίσκονταν διασκορπισμένοι ή σε συστάδες, σε απόσταση, όμως, από τους οικισμούς. Υπήρχε προτίμηση στους κιβωτιόσχημους τάφους, τους οποίους εσωτερικά επένδυναν με πλάκες και ως προς την πρακτική ταφής, συνηθιζόταν ο ενταφιασμός. Η παρουσία ενός θολωτού τάφου στην περιοχή Κίπερη, κοντά την Πάργα, έχει θεωρηθεί μυκηναϊκή επίδραση¹⁴⁵, συνηγορώντας σε αυτό η κεραμική. Σχεδόν σε όλες τις ταφές, εκτός της εγχώριας χειροποίητης περιλαμβάνονταν και αγγεία μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, επιβεβαιώνοντας έτσι την άποψη περί της προέλευσης του θολωτού τάφου στην Κίπερη. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι περιοχές που βρίσκονται στο νότιο όριο της Ηπείρου και είναι παράλιες, όπως η Εφύρα, η Κίπερη και η Καστρίτσα είχαν εντονότερη επιρροή από τον μυκηναϊκό κόσμο, όπως τεκμηριώνεται από την παρουσία μυκηναϊκής κεραμικής- όστρακα από κύλικες, αλλά και ψευδόστομος αμφορέας στην Καστρίτσα¹⁴⁶- καθώς και όπλων, με πιο πλούσιο σε χάλκινα όπλα τον λακκοειδή τάφο στο Λιατοβούνι¹⁴⁷. Όλα αυτά συνεξεταζόμενα με κοσμήματα ποικιλίας πολύτιμων λίθων, όπως από κρύσταλλο, φαγεντιανή ή κεχριμπάρι, συνηγορούν σε ευρείας κλίμακας κινητικότητα αλλά και επαφές περισσότερο με την νότια Ελλάδα παρά με περιοχές της Βαλκανικής Χερσονήσου, με την οποία φαίνεται να επικοινωνούσαν

¹⁴² Valla et als, 2013, 233

¹⁴³ Μπέσιος, 2010, 105-111

¹⁴⁴ Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2000, 591-606

¹⁴⁵ Σουέρεφ, 2001, 95- 117

¹⁴⁶ Tartaron, 2004, 44-48

¹⁴⁷ Κλείτσας, 2022,56 Αναφέρει ότι οι χημικές αναλύσεις στο μέταλλο που ήταν κατασκευασμένα τα όπλα- κράμα κασσίτερο με χαλκό- καταδεικνύουν το ποσοστό του χαλκού ως εισηγμένο από Κύπρο ή Λαύριο.

περιοχές, όπως το Καλπάκι, το Μαζαράκι και ο Ελαφότοπος, που βρίσκονται στα βόρεια σύνορα, όπως διαπιστώνεται από τις αιχμές δοράτων αλλά και τις χάντρες από ήλεκτρο¹⁴⁸. Παρ' όλα τα μυκηναϊκά στοιχεία, η διατήρηση της ατομικής ταφής σε κιβωτιόσχημους τάφους δηλώνει ότι στην Ήπειρο δεν υιοθετήθηκε εξ ολοκλήρου ο μυκηναϊκός πολιτισμός, παρά μόνο κάποια στοιχεία του¹⁴⁹.

4.2. Κρήτη

Η ιστορία της YEX στην Κρήτη, εν συντομία, σηματοδοτείται από την καταστροφή του ανακτόρου της Κνωσού κατά την YM IA και η άμεση αποκατάστασή του και η γενικότερη καταστροφή των άλλων ανακτόρων και θέσεων κατά την YMIB. Ορισμένοι/ες μελετητές/τριες τοποθετούσαν την καταστροφή της Κνωσού στο τέλος της MM III περιόδου, θεωρώντας τις ανακατασκευές μικρής κλίμακας, ενώ στις υπόλοιπες θέσεις της Κρήτης, τα ανάκτορα τείνουν να ομογενοποιηθούν, έχοντας ως πρότυπο πιθανότατα αυτό της Κνωσού¹⁵⁰. Πολλές υπήρξαν οι θεωρίες για τα αίτια καταστροφής, χωρίς όμως να έχουν τεκμηριωθεί με βεβαιότητα. Ωστόσο, το αποτέλεσμα ήταν η Κνωσός να επικρατήσει έκτοτε σε όλο το νησί¹⁵¹, μέχρι την τελική καταστροφή της την πρώιμη YM IIIA2 περίοδο¹⁵². Η χρονολόγηση της καταστροφής του ανακτόρου της Κνωσού έχει προβληματίσει πολλούς/ές ερευνητές/τριες εκφράζοντας διαφορετικές θεωρίες, οι οποίες κυρίως βασίζονται στη χρονολόγηση της κεραμικής και των πινακίδων της Γραμμικής Β που έχουν εντοπισθεί στην Κνωσό¹⁵³. Οι μεν την τοποθετούν στην YM IIIA1-2 περίοδο, οπότε και χρησιμοποιήθηκαν μόνο ορισμένα τμήματα ως «ιερά», οι δε την αναγάγουν στην YM IIIB εξ αιτίας των πινακίδων Γραμμικής Β, ενώ μια περισσότερο συμβιβαστική διατύπωση την τοποθετεί

¹⁴⁸ Σουέρεφ, 2001, 95-117

¹⁴⁹ Dickinson, 1999, 96

¹⁵⁰ Treuil et als, 1996, 304-306

¹⁵¹ Treuil et als, 1996, 560. Αναφέρεται και μια μικρότερη καταστροφή από καύση κατά την YM II περίοδο.

¹⁵² Kanta, 1980, 319-320· Popham, 1970

¹⁵³ Treuil et als, 1996, 559: Οι πινακίδες Γραμμικής Β που βρέθηκαν από τον Evans και μαρτυρούν την εξάπλωση της μυκηναϊκής πολιτιστικής σφαίρας έχουν αναχθεί από τον Evans στο στρώμα καταστροφής YM IIIA2, ενώ κάποιες ίσως ανήκουν στην YM II. Βάσει όμως άλλων αρχαιολογικών μαρτυριών οι πινακίδες χρονικά τοποθετούνται το 1370, οπότε χρονολογείται και η καταστροφή του ανακτόρου.

στην ΥΜ ΙΙΑ2- Β περίοδο¹⁵⁴. Η επαναχρησιμοποίηση του ανακτόρου μετά την καταστροφή του έχει αποδοθεί στην κατάληψή του από ηπειρωτικής προέλευσης επιδρομείς¹⁵⁵. Σε γενικές γραμμές και οι υπόλοιπες θέσεις επανέκαμψαν ενώ παρατηρείται δημογραφική άνοδος στη δυτική Κρήτη, κατά την ΥΜ ΙΙΒ¹⁵⁶. Ακριβώς, επειδή η σημασία της Κρήτης σε όλο τον Αιγαιακό κόσμο είναι αδιαμφισβήτητη, αλλά και για τη μελέτη της Καρπάθου συγκεκριμένα, κρίνεται σκόπιμο να γίνει αναφορά στα ταφικά ήθη από την νεοανακτορική περίοδο μέχρι και τη μετανακτορική, στην οποία εστιάζει και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

4.2.1. Νεοανακτορική περίοδος (ΜΜ ΙΙΙ- ΥΜ ΙΒ)

Αναφορικά με τα ταφικά ήθη, κατά τη νεοανακτορική περίοδο (ΜΜ ΙΙΙ- ΥΜ ΙΒ) ποικιλία ειδών τάφων έχουν ανασκαφεί, χωρίς να σώζονται απαραίτητα σε ακέραια κατάσταση. Η πλειονότητα είναι οι σπηλαιώδεις θαλαμοειδείς/ θαλαμωτοί, που αποτελούν πρόδρομο των θαλαμοειδών μυκηναϊκής επιμόρφωσης. Στους τάφους αυτούς δημιουργούνταν πολλαπλοί θάλαμοι με κοινή είσοδο και μικρό διάδρομο¹⁵⁷. Οι σπηλαιώδεις θαλαμωτοί διέθεταν ακανόνιστου σχήματος θάλαμο, λαξευμένο στον φυσικό βράχο, του οποίου η είσοδος έκλεινε με τοίχο ή μεγάλο λίθο, ενώ εσωτερικά οι παλιότερες ταφές αποσύρονταν παραπλεύρως ή θάβονταν εντός λάκκων σε διαμορφούμενες κόγχες. Ο χαρακτήρας των τάφων ήταν κοινοτικός, με φροντίδα για τη διαχείριση των προηγούμενων ταφών¹⁵⁸. Για παράδειγμα, στον Πόρο, επίγειο της Κνωσού, υπήρχε νεκροταφείο με θαλαμοειδείς λαξευμένους στον σκληρό ασβεστόλιθο, όπου οδηγούσε επικλινής βαθμιδωτός διάδρομος. Η οροφή τους στηριζόταν σε λαξευμένους πεσσούς και απαντούσαν αποθέτες για την ανακομιδή προηγούμενων ταφών. Το νεκροταφείο ήταν σε χρήση από τη ΜΜ ΙΙΒ μέχρι και την ΥΜ ΙΒ, με συνεχή χρήση πολλών ταφών¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Ευαγγέλου, 2009, 155. Η πρώτη άποψη έχει εκφρασθεί από τον Porham, η δεύτερη από τον Palmer και η τρίτη από Driessen, ο οποίος διατείνεται ότι οι πινακίδες της Γραμμικής Β δεν χρονολογούνται όλες στην ίδια φάση.

¹⁵⁵ Niemeier, 1985, 259-263

¹⁵⁶ Treuil et als, 1996, 570

¹⁵⁷ Alberti, 2004, 105

¹⁵⁸ Ευαγγέλου, 2009, 94-95

¹⁵⁹ Dimopoulou- Rethemiotaki, 2004, 367

Εκτός από τους σπηλαιώδεις θαλαμοειδείς απαντούσαν οι θολωτοί, οι ορθογώνιοι κτιστοί οικίσχημοι και ελάχιστοι απλοί λακκοειδείς. Ταυτόχρονα, εξακολουθούν να απαντούν ταφές σε βραχοσκεπές ή σπήλαια, σε πίθους και σε λάρνακες¹⁶⁰.

Στην Παχυάμμο (Παχιά Άμμο) λειτουργούσε νεκροταφείο με πίθους και λάρνακες (222 σε πίθους και 6 σε λάρνακες) από την ΠΜ ΙΙΙ έως την ΥΜ Ι, θαμμένα στην άμμο, με ελάχιστα συνοδευτικά αντικείμενα, όπως κύπελλα. Μάλιστα, οι πίθοι ήταν οικιακής χρήσης, που χρησιμοποιήθηκαν ως σαρκοφάγοι πιθανόν όταν έσπασαν και δεν μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των ζώντων, ενώ εντύπωση έχει προκαλέσει πώς ήτα δυνατό να τοποθετηθούν νεκροί ενήλικες σε τέτοιου μεγέθους αγγεία¹⁶¹.

Σε γενικές γραμμές, το μέγεθός των τάφων και το είδος τους προδίδουν αλλαγή στη νοοτροπία και από χώρος σύσφιξης κοινοτικών δεσμών, προβάλλεται περισσότερο η διάθεση ατομικότητας, τονιζόμενη από την ευρεία χρήση πίθων και λαρνάκων, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις απαντούσαν και ξύλινα φορεία ή φέρετρα¹⁶².

Σε κάποια από τα νεκροταφεία τα δυο είδη θαλαμοειδών τάφων συνυπήρχαν οδηγώντας τους/τις μελετητές/τριες στην άποψη περί μινωικής επιρροής στην κατασκευή του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς που απαντάται διευρυμένα στο Αιγαίο, κατά την ΥΕ/ ΥΜ περίοδο¹⁶³.

4.2.2. Τελική ανακτορική περίοδος (ΥΜ ΙΙ)

Την επόμενη περίοδο, ΥΜ ΙΙ υπήρχε προτίμηση κυρίως σε θαλαμοειδείς τάφους μυκηναϊκού τύπου, θαλαμοειδείς σπηλαιώδεις και πολύ λιγότερο σε θόλους. Ο παλαιότερος θολωτός τάφος στην Κρήτη έχει θεωρηθεί αυτός που βρίσκεται στον λόφο Κεφάλας, πλησίον της Κνωσού και χρονικά τοποθετείται στην ΥΜ ΙΙ περίοδο¹⁶⁴. Απαντούν ελάχιστα δείγματα κιβωτιόσχημων, κτιστών οικίσχημων καθώς και χρήση βραχοσκεπών και σπηλαίων για την εναπόθεση νεκρών¹⁶⁵.

Όσον αφορά τον «μυκηναϊκού» τύπου θαλαμοειδή τα βασικά χαρακτηριστικά είναι ένας μακρύς δρόμος, η είσοδος και ο θάλαμος. Πιο συγκεκριμένα, ο θάλαμος ήταν λαξευμένος σε μαλακό φυσικό βράχο χωρίς συγκεκριμένο μέγεθος ή σχήμα. Σε αυτόν οδηγούσε ο επικλινής -αντίστοιχα λαξευμένος στο έδαφος ή στον φυσικό βράχο- μακρύς δρόμος με συγκλίνοντα τοιχώματα και η είσοδος στη πιο μακριά πλευρά του

¹⁶⁰ Dickinson, 2003, 308-310

¹⁶¹ Seager, 1916, 9-13

¹⁶² Όπως για παράδειγμα στο νεκροταφείο του Πόρου. Muhly, 1992· Dimopoulou, 1999

¹⁶³ Person, 1942, 165

¹⁶⁴ Dickinson, 2003, 322

¹⁶⁵ Ευαγγέλου, 2009, 169

θαλάμου που φρασσόταν με ξερολιθιά¹⁶⁶. Οι θάλαμοι, ανεξαρτήτως σχήματος, σε αρκετές περιπτώσεις διέθεταν λαξευτά θρανία, σε κάποια από τις πλευρές ή και στις δύο, ενώ σε λιγότερες είχαν διανοιχθεί κόγχες για την τέλεση κάποιας ταφικής πρακτικής ή λάκκοι για την εναπόθεση οστών από ανακομιδή. Επίσης, υπήρχαν πεσσοί που είτε υποβάσταζαν την οροφή είτε διέθεταν ρόλο τελετουργικό¹⁶⁷.

Αυτή την περίοδο, είναι φανερή η υποχώρηση του ομαδικού χαρακτήρα ταφών έναντι του ατομικού. Η αλλαγή τόσο στην αρχιτεκτονική των τάφων όσο και των ηθών που τους συνόδευαν έχει αποδοθεί στη γενικότερη πολιτική αναταραχή της περιόδου και την προσπάθεια προβολής και επιβολής διαφορετικών μεταξύ τους κοινωνικών ομάδων μέσω των ταφικών κατασκευών¹⁶⁸ παρά στην είσοδο επήλυδων ηπειρωτικών φύλων, κάτι που δεν υποστηρίζεται και από την οστεολογική μελέτη, η οποία κατέληξε σε άτομα ίδιας φυλετικής και μάλλον εθνολογικής καταγωγής με μικρές διαφοροποιήσεις που οφείλονται σε γενετικές παρεκκλίσεις και φυσικές πιέσεις¹⁶⁹. Σίγουρα, πάντως, η ηπειρωτική πολιτιστική επιρροή είναι έκδηλη.

Ως προς τη διαχείριση των νεκρών σωμάτων έχει σημειωθεί ευρεία χρήση των ξύλινων λαρνακών σε αντίθεση με τις πήλινες, που σπανίζουν, ενώ απαντούν λακκοειδείς απλοί και κιβωτιόσχημοι εντός των θαλαμοειδών. Στους θαλαμοειδείς συχνή ήταν η εναπόθεση των νεκρών στον δρόμο ενώ αρκετές θα χαρακτηρίζονταν οι ταφές σε θρανία, οι οποίες μάλιστα διατηρούνταν *in situ*, χωρίς να μετακινούνται¹⁷⁰. Αναφορικά με τα ευρήματα που παραπέμπουν σε τελετουργικές δραστηριότητες, λίγα στοιχεία έχουν καταγραφεί. Εξακολουθούν να απαντούν πύραυλα και ορισμένα δείγματα λύχνων -για εξαγνισμό, για αντιμετώπιση της δυσοσμίας, για θέρμανση ή για φωτισμό. Ακόμη, βρέθηκαν τριποδικές τράπεζες προσφορών, ελάχιστα λίθινα ρυτά, κέρνοι, καθώς και περίεργου σχήματος αγγεία.

Από πλευράς κτερισμάτων η κεραμική υπερτερεί, κυρίως με τους απιόσχημους πιθαμορφείς, τις πρόχους και τα αρτόσχημα αλάβαστρα. Πρωτοεμφανιζόμενος σε ταφικά σύνολα κατά την ΥΜ ΙΙ, αν και σε ελάχιστα δείγματα, ήταν ο ψευδόστομος αμφορέας, μινωικό σχήμα από οικιστικά σύνολα. Τα άωτα κωνικά κύπελλα μειώνονται και είναι ισάριθμα με τις κύλικες. Σημαντική ήταν η εμφάνιση νέων σχημάτων, όπως ο κρατήρας, η εφυραϊκή κύλικα, ο κωνικός σκύφος με οριζόντιες λαβές και πεπιεσμένο

¹⁶⁶ Treuil et als, 1996, 507· Ψαλλίδα, 2012, 31

¹⁶⁷ Ευαγγέλου, 2009, 175-176

¹⁶⁸ Parker- Preston, 1982, 99-113

¹⁶⁹ Μανώλης, 1991, 89-91

¹⁷⁰ Ευαγγέλου, 2009, 193-195

αλάβαστρο, που αποτελούσαν μυκηναϊκή επίδραση. Σε μυκηναϊκή επιρροή έχει αποδοθεί και η αύξηση του αριθμού όπλων ποικιλίας τύπων, που χαρακτηρίστηκαν ως «ταφές πολεμιστών», παρακινδυνευμένα, καθώς εικάζεται ότι η παρουσία όπλων αποτελούσε μέσο επίδειξης κοινωνικού κύρους¹⁷¹. Τα πιο περίτεχνα προέρχονταν από εργαστήριο της Κνωσού, στο οποίο αποδίδονταν και ευρήματα σε τάφους της Αργολίδας, όπως μαρτυρούν πινακίδες της Γραμμικής Β που εντοπίστηκαν στην Κνωσό¹⁷². Μικρές ήταν οι ποσότητες εργαλείων, ειδών καλλωπισμού και κοσμημάτων, που συνόδευαν κυρίως ανδρικές ταφές. Οι επιλογές αυτές, τόσο σε επίπεδο αρχιτεκτονικής όσο και κτέρισης, που μαρτυρούν συγκερασμό μινωικών και μυκηναϊκών στοιχείων στα ταφικά ήθη σε μια κοινή πολιτιστική γραμμή υποδηλώνουν κοινωνική και πολιτική αναδιοργάνωση¹⁷³.

4.2.3. Μετανακτορική περίοδος (ΥΜ ΙΙΑ- Β)

Η μετάβαση από την ΥΜ ΙΙ στην ΥΜ ΙΙΑ1 δεν είναι πάντα ευδιάκριτη, όπως και η διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών της ΥΜ ΙΙΑ1 με την ΥΜ ΙΙΑ2 καθώς πολλά χαρακτηριστικά της μιας συνυπάρχουν με της άλλης. Για αυτό κάποιοι/ες μελετητές/τριες εξετάζουν τις περιόδους αυτές ενιαία¹⁷⁴. Η ΥΜ ΙΙΑ1 διαφέρει από την ΥΜ ΙΙ βάσει αρχιτεκτονικών τύπων, κτερισμάτων αλλά και γεωγραφικών θέσεων, καθώς οι τάφοι φαίνεται να είναι ομαδοποιημένοι. Υπενθυμίζεται ότι στην αρχή της ΥΜ ΙΙΑ2 περιόδου το ανάκτορο της Κνωσού καταστράφηκε αλλά η διάκριση με την ΥΜ ΙΙΑ1 είναι δυσδιάκριτη και η άποψη δεν βρίσκει όλους τους μελετητές/τριες σύμφωνους/ες¹⁷⁵. Μετά την πτώση του ανακτόρου της Κνωσού στην αρχή της ΥΜ ΙΙΑ2, ακολούθησε μια περίοδος άνθησης από το τέλος ΥΜ ΙΙΑ2 μέχρι και την ΥΜ ΙΙΒ, δηλαδή κατά την μετανακτορική περίοδο, που στα ταφικά δεδομένα θα χαρακτηριζόταν από αύξηση θέσεων στο νησί πλην της Κνωσού.

Από πλευράς ταφικού τύπου διαπιστώνεται σαφής επικράτηση του θαλαμοειδούς, μυκηναϊκής επιρροής, κυρίως στη Σητεία¹⁷⁶. Μια σημαντική αλλαγή είναι ο τρόπος εναπόθεσης των νεκρών, που θάβονται εντός λάκκων και η αύξηση του αριθμού πρωτογενών ταφών εντός τους, ενώ αυξημένη είναι η χρήση πήλινων λαρνάκων, ειδικά

¹⁷¹ Γρηγορόπουλος, 2011, 53

¹⁷² Ευαγγέλου, 2009, 201

¹⁷³ Ευαγγέλου, 2009, 205

¹⁷⁴ Treuil et als, 1996, 556

¹⁷⁵ Βλ. σελ. 39 Περί θεωριών αιτιών καταστροφής

¹⁷⁶ Παλλίδα, 2012, 36

μέσα σε θαλαμοειδείς τάφους. Παρ' όλα αυτά, τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά διατηρήθηκαν από την ΥΜ ΙΙ.

Χαρακτηριστικό δείγμα της περιόδου είναι οι δυο θαλαμοειδείς τάφοι στο *Σελλόπουλο*, που βρίσκεται δυο χιλιόμετρα βορείως της Κνωσού, στην ανατολική ακτή του ποταμού Καίρατου/ Κατσαμπά, ενώ στη δυτική βρισκόταν το νεκροταφείο Ζαφέρ Παπούρα¹⁷⁷. Αναλυτικότερα ο Τάφος 3 είχε υποστεί σύγχρονη καταστροφή, με κατάρρευση της οροφής του και τμήμα της ξερολιθιάς με την οποία φρασσόταν η είσοδος. Ο δρόμος με συγκλίνοντα τοιχία, ήταν περίπου 5,5μ. μήκους και πλάτους 1,3μ. και είχε απότομη κλίση. Ο θάλαμος ήταν μάλλον ορθογώνιος (1,5μ επί 1,7μ) και το μέγιστο εσωτερικό ύψος του άγγιζε μόλις το 1,2μ. Παρ' όλο που ο τάφος ήταν συλημένος, απέδωσε σε κεραμική (μεγάλος απιόσχημος πίθος, πρόχους, τέσσερις κύλικες) και σε χάλκινα σκεύη και όπλα, όπως τρεις αιχμές βελών, ξυροί, ένα κύπελλο και έναν λύχνο. Δυστυχώς, περαιτέρω στοιχεία δεν υπήρχαν, λόγω της σύλησης. Ο Τάφος 4 διέθετε δρόμο πλάτους 1,3μ και σωζόμενου μήκους 3,4μ. Η είσοδός του, στη νοτιοδυτική πλευρά, ήταν κλειστή με τοιχίο αρκετά παχύ, ενώ η οροφή του είχε καταρρεύσει. Ο θάλαμος, ακανόνιστου σχήματος, είχε διαστάσεις περίπου 2,8μ επί 2,3μ. και περιελάμβανε τρεις ταφές, η μια κοντά στην είσοδο ενώ οι άλλες δυο βορειότερα της εισόδου. Οι δυο βόρειες είχαν θαφτεί σε ύπτια θέση με το κεφάλι τους στην ανατολική πλευρά ενώ η τρίτη είχε τοποθετηθεί σε πλάγια στάση με το κεφάλι προς τη δύση. Η βορειότερη ταφή (Ταφή Ι) βρισκόταν πιθανόν επί ξύλινου φορείου υποβασταζόμενη σε πόδια, γεγονός που εξηγεί την παρουσία κτερισμάτων κάτω από αυτή, το σκούρο περίγραμμα γύρω από το σκελετικό υλικό και αποτυπώματα μπλε χρώματος. Επιπλέον, χρυσά ανθέμια ήταν ίσως ραμμένα επί του σαβάνου που περιτύλιγε το νεκρό σώμα. Εκτός από αυτά απαντούσαν τρία χρυσά σφραγιστικά δαχτυλίδια αλλά και χρυσές ψήφοι από κάποιο ψέλλιο. Κοντά στο κρανίο ήταν αποθεθειμένα χάλκινα σκεύη (μεταξύ των οποίων τρεις τριποδικοί λέβητες, και πρόχους με πτηνό προσαρτημένο στο χείλος) και δυο κεραμικά αγγεία, που ακουμπούσαν στον ανατολικό τοίχο του θαλάμου. Χάλκινα όπλα, όπως δυο αιχμές δοράτων, ένα ξίφος τύπου Di¹⁷⁸ με διακόσμηση στη λαβή και αντικείμενα, όπως δυο ξυροί, μια αρπάγη, δηλαδή κεφαλή καμακιού με έξι άγκιστρα «όνυχες», δύο κάτοπτρα και δυο τάλαντα ζυγού, βρίσκονταν είτε τοποθετημένα κάτω από τον σκελετό, είτε τοποθετημένα στο βόρειο τοίχο του

¹⁷⁷ Popham, Catling & Catling, 1974: αναλυτική περιγραφή της θέσης και μελέτη των ευρημάτων

¹⁷⁸ Γρηγορόπουλος, 2011, 54

θαλάμου. Σημειώνεται ότι πλησίον του δεξιού ώμου υπήρχαν όστρακα από ρηχό κύπελλο και ψευδόστομο αμφορέα. Η δεύτερη ταφή (Ταφή II) βρισκόταν ανάμεσα στις άλλες δυο και είχε υποστεί τη μεγαλύτερη καταστροφή λόγω της πτώσης της οροφής. Είναι, ωστόσο ευδιάκριτο ότι το νεκρό σώμα είχε τοποθετηθεί και πάλι επί ξύλινου φορείου, τα ίχνη του οποίου περιέβαλλαν τον σκελετό. Ένα κωνικό κύπελλο και δύο κύλικες είχαν τοποθετηθεί στο κεφάλι του/της νεκρού/ής, ενώ ψήφοι από χρυσό και υαλόμαζα φαίνεται ότι προέρχονταν από δύο ή τρία περιδέραια. Ταυτόχρονα, χάλκινα όπλα (ξίφος τύπου Di με χρυσά επιθέματα κι ελεφαντοστέινη λαβή, εγχειρίδιο τύπου Eii¹⁷⁹ με χρυσά επιθέματα επίσης, δύο μικρά μαχαίρια) αλλά και άλλα χάλκινα αντικείμενα, όπως κάτοπτρο, σμίλη και αγκίστρι συνόδευαν την εν λόγω ταφή. Ο τρίτος σκελετός (Ταφή III) δεν είναι βέβαιο αν είχε τοποθετηθεί επί ξύλινης σαρκοφάγου, αν και απαντούσε η χαρακτηριστική μπλε βαφή. Ωστόσο, χρυσές ψήφοι γύρω από τα οστά ίσως υποδείκνυαν τη χρήση σαβάνου. Χάλκινα όπλα δεν συνόδευαν αυτή την ταφή, αλλά χάλκινα αντικείμενα απαντούσαν, όπως χάλκινα κάτοπτρα. Αξίζει να σημειωθεί πως και στην τρίτη ταφή ένα χάλκινο κύπελλο κι ένας ψευδόστομος αμφορέας είχε τοποθετηθεί δίπλα στο κρανίο. Οι ανασκαφείς σημείωσαν ότι οι δυο ταφές στους θαλαμοειδείς τάφους στο Σελλόπουλο (Ταφή I και Ταφή II) ανήκαν στην ομάδα των τάφων των πολεμιστών, που εμφανίζονται στην Κρήτη μεταξύ της ΥΜ II έως ΥΜ IIIA2 περιόδου, λόγω της παρουσίας πολλών χάλκινων αντικειμένων και όπλων, καθώς και κοσμημάτων, πιθανώς για να προβάλλουν την κοινωνική τους τάξη. Θεωρούν μάλιστα, ότι η επιρροή των Μυκηναίων στην Κνωσό, στην τελευταία φάση του ανακτόρου, είναι προφανής, αν και δεν αποτελούσαν απαραίτητα εισβολείς στο ανάκτορο, αλλά συνεργάτες, ώστε η Κνωσός να κατευθύνει και τα υπόλοιπα κέντρα της Κρήτης¹⁸⁰. Ενδιαφέρον εμφανίζει η ταύτιση της Ταφής II ως παιδική, λόγω του μεγέθους του σκελετού, που σημαίνει ότι η απόδοση τιμών πολεμιστή δόθηκαν μετά θάνατον¹⁸¹. Τέλος, η επιρροή των Μινωιτών στην παραγωγή όπλων και κοσμημάτων εξακολουθεί να υφίσταται σε σημαντικό βαθμό, σε αντίθεση με την κεραμική που οι ομοιότητες με τη μυκηναϊκή τεχνολογία είναι προφανής¹⁸².

Αν και την εποχή αυτή το ομαδικό και μνημειώδες είδος τάφων δεν προτιμάται, κατασκευάστηκαν θολωτοί τάφοι, όπως στη θέση Πλατύσκινος στα Αχλάδια της

¹⁷⁹ Γρηγορόπουλος, 2011, 54

¹⁸⁰ Popham et als, 1974, 255-256

¹⁸¹ Γρηγορόπουλος, 2011, 156 και 324

¹⁸² Popham et als. 1974, 256· Treuil et als, 1996, 563

Σητείας, κατά την ΥΜ ΙΙΑ¹⁸³ και στα περίχωρα της Κνωσού, στην ΥΜ ΙΙΑ2, που ωστόσο δεν είχαν την επιμέλεια και τη μεγαλοπρέπεια των ηπειρωτικών. Τέτοιοι τάφοι έχουν εντοπισθεί στις Αρχάνες, στο Μάλεμε, στον Στύλο, και στο Αποδούλου. Οι ταφές αν και θα μπορούσαν να αποδοθούν σε σημαίνοντα πρόσωπα της κοινωνίας, όπως στην κυρίως Ελλάδα, μάλλον θα πρέπει να συνδυαστούν με αντίστοιχες κατασκευές του παρελθόντος της Κρήτης που είχαν κοινοτικό χαρακτήρα. Άλλωστε ο τύπος αυτός θα επικρατήσει ξανά στην επόμενη ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο¹⁸⁴. Κατά την ΥΜ ΙΙΒ στην ανατολική και δυτική Κρήτη αυξάνονται οι θολωτοί με τετράπλευρο ή κυκλικό θάλαμο, όπως στην Φυλακή Αποκορώνου, στο Σμάρι Πεδιάδας και στο Μάλεμε των Χανίων¹⁸⁵, ενώ στην κεντρική Κρήτη μόνο δυο θολωτοί τάφοι κατασκευάστηκαν αυτή την περίοδο, στο Φουρνί, ο θολωτός τάφος Δ και στα Δαμάνια, αλλά και οι δυο αυτές κατασκευές ήταν λιγότερο επιβλητικοί σε σχέση με τους αντίστοιχους από την προηγούμενη περίοδο¹⁸⁶.

Ενδεικτικά, ο Θολωτός Τάφος Α από το Φουρνί των Αρχανών, που τοποθετείται στην ΥΜ ΙΙΑ2 περίοδο ήταν από τους πλουσιότερους τάφους της περιόδου, συνυπολογίζοντας και την ταφή σε παράπλευρο κτίσμα. Το νεκροταφείο, το οποίο ήταν σε χρήση από την ΠΜ εγκαταλείφθηκε στην ΥΜ ΙΙ και κατά την ΥΜ ΙΙΑ1-2 επαναλειτούργησε φιλοξενώντας μέλη μιας υψηλά ιστάμενης κοινωνικής τάξης όπως φανερώνει ο πλούτος των κτερισμάτων¹⁸⁷. Ο θόλος, διαμέτρου 4,31μ., ήταν κατασκευασμένος από ημιεπεξεργασμένους λίθους, μήκους έως κι ένα μέτρο, κατακόρυφοι στη βάση με εσωτερική κλίση υψηλότερα, αγγίζοντας σε ύψος περίπου τα πέντε μέτρα. Νοτίως, η θύρα διέθετε χαρακτηριστικό μυκηναϊκό στερέωμα, όπως άλλωστε και η θύρα του παράπλευρου κτίσματος. Οι ταφές εντός της θόλου ήταν συλημένες, αλλά βρέθηκαν εντός λάκκου όστρακα από τη λάρνακα που διέθετε γραπτή διακόσμηση με το προσφιές θέμα των κεράτων καθιερώσεως. Εντύπωση προκάλεσαν τα οστά αλόγου κατατεμαχισμένα και ενός κρανίου ταύρου, που ήταν τοποθετημένα μπροστά από την είσοδο του παράπλευρου κτίσματος, δημιουργώντας την πεποίθηση θυσίας προς τιμήν του νεκρού προσώπου εντός της αίθουσας του παράπλευρου κτιρίου. Το τραπεζιόσχημο κτίριο ήταν λαξευμένο στον βράχο και διέθετε διπλό φράγμα εισόδου, ενώ η οροφή είχε καταρρεύσει. Παρ' όλα αυτά, υπήρχε ασύλητη ταφή εντός

¹⁸³ Παλλίδα, 2012, 33

¹⁸⁴ Kanta, 1980, 322

¹⁸⁵ Παλλίδα, 2012, 47-48

¹⁸⁶ Ευαγγέλου, 2009, 375

¹⁸⁷ Ευαγγέλου, 2009, 235

πήλινης λάρνακας, καλά σφραγισμένης με κονίαμα και ενδεχομένως δεμένης από τις λαβές με σχοινιά, που από τους ανασκαφείς χαρακτηρίστηκε ως «βασιλική» γυναικεία ταφή, λόγω των πολύτιμων κοσμημάτων, που βρίσκονταν εντός της και γύρω από αυτή. Το σώμα ήταν τοποθετημένο σε συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς δύση. Εκτός από τα κοσμήματα από χρυσό, χαλκό, σίδηρο, υαλόμαζα, στεατίτη και σάρδιο που κοσμούσαν το νεκρό άτομο εντός της λάρνακας, περισυλλέχθηκαν ψήφοι κοσμημάτων, χάλκινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα περιποίησης με επένδυση από ελεφαντόδοντο, έξω από τη λάρνακα, στοιβαγμένα στις γωνίες έτσι ώστε να δημιουργείται ο απαραίτητος χώρος κίνησης. Μπροστά από την λάρνακα, υπήρχε υποπόδιο του οποίου οι λαβές κοσμούσαν από κεφάλια με κράνη μυκηναϊκού τύπου και λίθινο αγγείο. Η ασύλητη ταφή δίνει πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τη διενέργεια τελετουργιών και με την κοινωνική κατάσταση στην Κρήτη την περίοδο καταστροφής της Κνωσού με την έντονη παρουσία των Μυκηναίων¹⁸⁸. Σε αυτό συνηγορεί και ο τύπος του τάφου που προσομοιάζει του ηπειρωτικούς θολωτούς με παράπλευρο κτίσμα, όπως ο «θησαυρός του Ατρέα» στις Μυκήνες¹⁸⁹.

Ευρύτατη είναι και η υιοθέτηση των νέου τύπου τάφων, του κάθετου λακκοειδούς (shaft grave) και του φρεατοειδούς (pit cave). Πρόκειται για παραλλαγές του τύπου των κάθετων λακκοειδών των Μυκητών. Ο Dickinson προτιμά να αποδίδει τον όρο σε κατασκευές παρόμοιες με αντίστοιχους των Μυκητών, ώστε να αποφεύγεται πιθανή σύγχυση¹⁹⁰. Όσον αφορά τον τύπο του κάθετου λακκοειδούς στην περιοχή της Κνωσού περιγράφεται ως βαθύ κάθετο όρυγμα ορθογωνίου σχήματος και εσωτερικά δεύτερο άνοιγμα μικρότερων διαστάσεων, όπου εναποτίθετο η ταφή. Η τελευταία καλυπτόταν είτε με πλάκες είτε με χώμα, ενώ το ανώτερο άνοιγμα πιθανόν να σχημάτιζε περιχέλιωμα που διευκόλυνε την κατάβαση¹⁹¹. Ο φρεατοειδής, που προσομοιάζει στον αντίστοιχο κάθετο λακκοειδή των Μυκητών, παρουσιάζει κάθετο άνοιγμα στο έδαφος ορθογωνίου σχήματος, στη μια πλευρά του οποίου διαμορφωνόταν κόγχη όπου ενταφιαζόταν ο νεκρός και φρασσόταν με ξερολιθιά. Για διευκόλυνση της κίνησης σε μια από τις άλλες πλευρές σχημάτιζαν αναβαθμούς και μετά το πέρας της ταφής η όλη κατασκευή καλυπτόταν με έδαφος. Ο τύπος εμφανίζει αρκετά δείγματα στην Κνωσό, όπως στο νεκροταφείο της Ζαφέρ Παπούρα ενώ παράλληλα δεν απαντούν στην

¹⁸⁸ Σακελλαράκης, 2002.

¹⁸⁹ Ευαγγέλου, 2009, 247

¹⁹⁰ Dickinson, 1983, 56

¹⁹¹ Ευαγγέλου, 2009, 251

ηπειρωτική Ελλάδα¹⁹² παρά μόνο σε συνδυασμό με άλλα είδη τάφων, όπως σε θαλαμοειδείς της Αργολίδας ή της Βοιωτίας¹⁹³. Στην υπόλοιπη Κρήτη υπάρχουν και άλλες παραλλαγές λακκοειδών, με μεγάλη ποικιλία¹⁹⁴. Και παρ' όλο που ως κατασκευή δεν ήταν απαιτητική, εντούτοις οι ταφές διέθεταν αρκετά κτερίσματα. Σε γενικές γραμμές επρόκειτο για στενή κατασκευή, οπότε αφορούσε ατομικές ταφές, ενώ η κατασκευή τους σε αρκετές περιπτώσεις υποδείκνυε προχειρότητα ή φτώχεια. Σε κάποια νεκροταφεία συνυπήρχαν δίνοντας την εντύπωση κοινωνικής κατάταξης¹⁹⁵. Από την ΥΜ ΙΙΒ μειώνονται σημαντικά οι κάθετοι λακκοειδείς, οι φρεατοειδείς και οι απλοί λακκοειδείς.

Περιορισμένα μεν αλλά σε χρήση δε, εξακολουθούσαν να είναι κάποιοι από τους σπηλαιώδεις θαλαμοειδείς, που είχαν ιδρυθεί από τη νεοανακτορική περίοδο (ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜΙΒ), ενώ ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις οικιόσχημου, βραχοσκεπών και του υπόγειου θολωτού. Τέλος, απαντούν μεμονωμένες περιπτώσεις αδιάγνωστου τύπου. Μοναδική ήταν η περίπτωση ταφικού περιβόλου με λακκοειδείς, στο νεκροταφείο Αρχανών, όπου επτά λακκοειδείς είχαν ενταχθεί σε «ταφικό περίβολο», ορθογωνίου σχήματος, που όμως δεν σωζόταν ακέραιος, κατά την ΥΜ ΙΙΑ2. Οι λακκοειδείς αυτοί διέφεραν από τους κάθετους ή τους φρεατοειδείς, καθώς ήταν ορθογωνίου σχήματος, οργανωμένοι σε τρεις σειρές και με σχεδόν ίση απόσταση ανάμεσα τους, λαξευμένοι στον φυσικό βράχο της περιοχής, με προσανατολισμό Α-Δ, εκτός από έναν που ήταν κάθετος προς τους υπολοίπους. Οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί σε πήλινες λάρνακες, που σώζονταν, λόγω της σύλησης, αποσπασματικά. Οι τάφοι ήταν κτερισμένοι σχετικά πλούσια, με αντικείμενα που είχαν τοποθετηθεί κάτω από τις λάρνακες και διέφυγαν της σύλησης. Έτσι, υπήρχαν τόσο χάλκινα σκεύη που διέθεταν ένθετα διακοσμητικά στοιχεία, όπως άλλωστε είναι γνωστό από το εργαστήρι της Κνωσού, σφραγιδολίθοι και άλλα αντικείμενα, όπως κάτοπτρα ή πυξίδα. Αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη όρθιων πλακών ως σήμα στην στενή πλευρά κάποιων από τις ταφές καθώς και «βόθρος», δηλαδή κυκλικός κτιστός λάκκος για υγρές σπονδές¹⁹⁶. Ο Σακελλαράκης που διενήργησε την ανασκαφή του περιβόλου θεώρησε ως ταφική πρακτική την ανακομιδή των οστών από τις λάρνακες, δικαιολογώντας την απουσία οστών και λοιπών

¹⁹² Ευαγγέλου, 2009,

¹⁹³ Dickinson, 1983, 57

¹⁹⁴ Ψαλλίδα, 2012, 35

¹⁹⁵ Ευαγγέλου, 2009, 250

¹⁹⁶ Catling, 1972, 29

κτηρισμάτων¹⁹⁷. Τέλος, η χρήση στηλών που δεν συνηθιζόταν στην Κρήτη όπως στην ηπειρωτική Ελλάδα υποδεικνύει την σπουδαιότητα των ενταφιασμένων, ενώ έχει διατυπωθεί η άποψη από την Καλλιτσάκη ότι πρότυπο για τον «Ταφικό Περίβολο» των Αρχανών αποτέλεσαν οι Ταφικοί Περίβολοι των Μυκηνών¹⁹⁸.

Μια ιδιαίτερη ταφική πρακτική που εμφανίζεται κατά την ΥΜ ΙΙΑ2 στην Κρήτη είναι η καύση νεκρών, που μαρτυρείται στην Ελούντα, στη θέση Στους Τράφους¹⁹⁹. Εκεί, σε ένα νεκροταφείο απαντούσε ποικιλία ταφικών πρακτικών, δηλαδή λάρνακες στο χώμα ή στον φυσικό βράχο, από τις οποίες μια μόνο διέθετε περίβολο, ξύλινες λάρνακες σε κοιλότητες του φυσικού βράχου, αλλά και πίθοι που περιείχαν αποτεφρωμένα οστά ή απλώς οστά παιδιών, λουτηροειδείς λάρνακες με αποτεφρωμένα οστά σε κοιλότητες του φυσικού βράχου. Η αρχική χρονολόγηση των ταφών τοποθετείτο στην Εποχή του Σιδήρου, αλλά έπειτα από μελέτη της κεραμικής, τόσο των τεφροδόχων πίων όσο και των συνοδευτικών αγγείων, η Κάντα κατέληξε ανήκουν στην ΥΜ ΙΙΑ2²⁰⁰ και διέκρινε μυκηναϊκές και κυπριακές επιρροές στα λοιπά ευρήματα της θέσης.

Συμπερασματικά. ο αριθμός των ταφών φαίνεται να καθοριζόταν και να εξαρτιόταν από το είδος του τάφου καθώς σε ένα μεγάλο ποσοστό οι λακκοειδείς δέχονταν ατομική ταφή ενώ οι θαλαμοειδείς περισσότερες²⁰¹. Οι νεκροί συνήθως ενταφιάζονταν εντός λάκκων ή τοποθετούνταν εντός πήλινης λάρνακας, μια ταφική πρακτική που επανήλθε έπειτα από αντικατάστασή της από τα ξύλινα φορεία ή φέρετρα, κατά την περίοδο ΥΜ ΙΑ έως ΥΜ ΙΙ. Ακόμη, ωστόσο, απαντά σποραδική χρήση ξύλινων φορείων ή φέρετρων. Οι πήλινες λάρνακες της περιόδου είχαν ορθογώνιο σχήμα και σαμαρωτό κάλυμμα, ενώ στην ανατολική Κρήτη απαντούν κιβωτιόσχημες με αετωματικό κάλυμμα ή λουτηροειδείς²⁰². Οι απλές σαρκοφάγοι χωρίς πόδια είναι σπάνιες αυτή την περίοδο, παραδείγματα τους αναφέρονται στο Αρκαλοχώρι, στο Θράψανο και στη Σφάκα²⁰³ με εγχάρακτη γραμμή στη μακριά πλευρά και κάλυμμα χαμηλό με στρογγυλεμένες τις γωνίες και λαβές σε κάθε γωνία τόσο της λάρνακας όσο και του καλύμματος. Άλλες παραλλαγές, εμφανίζουν περισσότερες ή λιγότερες λαβές, ενώ έχει γίνει προσπάθεια απόδοσής τους σε συγκεκριμένα εργαστήρια ανάλογα με τη γραπτή

¹⁹⁷ Σακελλαράκης, 1972, 399-419

¹⁹⁸ Ευαγγέλου, 2009, 256-257

¹⁹⁹ Ψαλλίδα, 2012, 38

²⁰⁰ Kanta, 2001, 64 : Συσχετίζει την πρακτική της καύσης με την αντίστοιχη που απαντά στον θαλαμοειδή τάφο στις Βωνιές, Καρπάθου.

²⁰¹ Ευαγγέλου, 2009, 262

²⁰² Betancourt, 1985, 223· Ψαλλίδα, 2012,

²⁰³ Kanta, 1980, 291

διακόσμησή τους. Για παράδειγμα, στη δυτική Κρήτη, απαντούσε εργαστήριο που παρήγαγε έγχρωμες λάρνακες, με δείγματα στη θέσεις Αρμένιοι και Αποκορώνας²⁰⁴. Ωστόσο, η μεταφορά τους θα καθίστατο δύσκολη λόγω του όγκου και του βάρους τους για αυτό έχει προταθεί η μετακίνηση των κατασκευαστών τους²⁰⁵. Αξίζει να σημειωθεί ότι η επαναφορά της πήλινης λάρνακος σημειώθηκε σε περιοχές της βόρειας Κρήτης, εκτός της Κνωσού²⁰⁶.

Η κεραμική, που απαντά σε όλες τις ταφές της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, εξυπηρετεί στη χρονολόγηση, στην ανάδειξη ταφικών πρακτικών αλλά και τεχνοτροπικών τάσεων, γεγονός που μπορεί να υποδείξει επαφές με άλλα κέντρα αλλά και επιρροές ανάμεσα σε αυτά²⁰⁷. Σε όλη τη διάρκεια της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου μπορούν να ανιχνευθούν κεραμικά εργαστήρια, τα οποία μπορούν να κατατάξουν την κεραμική που έχει περισυλλεχθεί από τους τάφους²⁰⁸. Συγκεκριμένα, το εργαστήριο της Κνωσού επηρέαζε όλη την παραγωγή της Κρήτης έως και την ΥΜ ΙΙΙΑ2, ακόμη και την παραγωγή της Φαιστού. Το εργαστήριο των Χανίων ήταν το πιο σημαντικό μετανακτορικό εργαστήριο με επιρροές τόσο από την Κνωσό όσο και από τις Μυκήνες. Το εργαστήριο του Παλαικάστρου, που λειτούργησε από την ΥΜ ΙΙΙΑ- ΙΙΙΓ και μπορεί να διακριθεί στην ανατολική Κρήτη και στην Κάρπαθο. Από εκεί κι έπειτα, μικρότερα επαρχιακά κέντρα πιθανόν λειτουργούσαν στην Επισκοπή, στη θέση Καλοχωραφίτης, στην Ελούντα, στους Σταμνιούς και στην Επισκοπή Πεδιάδας.

Αναφορικά με τα σχήματα από τους τάφους δεσπόζουν τα αγγεία πόσεως, όπως τα άωτα κωνικά κύπελλα- αν και μειωμένα σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο- το «ποτήρι της σαμπάνιας» ή μόνωτο χαμηλόποδο κύπελλο (ξεκινά ΥΜ ΙΙΙΑ2), η υψίποδη κύλικα, που πρωτοεμφανίστηκε στην ΥΜ ΙΙ, από τις οποίες ένα μεγάλο ποσοστό ήταν επικασσιτερωμένες, ενώ λιγότερα είναι πλέον άλλου τύπου κύπελλα, οι κύαθοι -κυρίως ο άωτος κύαθος με πρόχυση- οι φιάλες και οι σκύφοι, που κατά την ΥΜ ΙΙΙΒ εμφανίζονται με τις λαβές σε χαμηλότερο σημείο του σώματος τους²⁰⁹. Στην ανατολική Κρήτη απαντά συχνά το δίωτο κύπελλο με πόδι ή χαμηλόποδη κύλικα (goblet).

Έπειτα, οι ψευδόστομοι αμφορείς, που πρωτοεμφανίστηκαν σε ταφικά σύνολα από την προηγούμενη περίοδο, την ΥΜ ΙΙ, είναι από τα πιο προσφιλή σχήματα και στα ταφικά

²⁰⁴ Kanta, 1980, 293

²⁰⁵ Kanta, 1980,

²⁰⁶ Ευαγγέλου, 2009, 266

²⁰⁷ Popham, 1967· Kanta, 1980· Betancourt, 1985· Ψαλλίδα, 2012, 35

²⁰⁸ Kanta, 1980, 288-289

²⁰⁹ Ευαγγέλου, 2009, 402-403

σύνολα, ποικίλων παραλλαγών και μεγεθών, ενώ εξακολουθούν να έχουν αυξητική τάση στην ΥΜ ΙΙΒ έως και την ΥΜ ΙΙΓ: ο απιόσχημος, που είναι ευρύτατα διαδεδομένος κατά την ΥΜ ΙΙΑ 1-2, με διακόσμηση στο άνω τμήμα του αγγείου και παράλληλες ταινίες στο κάτω. Εν συνεχεία, απαντούν οι πεπιεσμένοι ψευδόστομοι, που ξεκινούν στην ΥΜ ΙΙΑ2 αλλά εμφανίζουν μεγαλύτερη διασπορά στην ΥΜ ΙΙΒ. Τέλος, σπανιότεροι στην ΥΜ ΙΙΑ και συχνότεροι στην ΥΜ ΙΙΓ ήταν οι σφαιρικοί, οι αποθηκευτικοί ενώ οι ψευδόστομοι με κάθετα τοιχώματα εμφανίζονται στην ΥΜ ΙΙΒ και αυξάνονται στην ΥΜ ΙΙΓ περίοδο²¹⁰.

Οι πρόχοι και κυρίως τα προχοΐδια είναι σχήματα που έχουν τοποθετηθεί σε πολλές ταφές (ραμφόστομη, γεφυρόστομη και άλλες παραλλαγές, με ωειδές ή σφαιρικό σώμα). Από την ΥΜ ΙΙΑ2 πρωτοεμφανίζεται ο κάλαθος με μια κάθετη λαβή, αν και παραμένει σπάνιος σε ταφές. Οι απιόσχημοι πιθανοφορείς και τα πύραυνα είναι σπανιότερα σε σχέση με την προηγούμενη φάση, ενώ οι κρατήρες, κυρίως οι αμφοροειδείς αυξάνονται από την ΥΜ ΙΙΒ, όπως αυξάνονται και οι πυξίδες- κυρίως κυλινδρικού άωτου τύπου. Τα πύραυνα απαντούν αν και μειώνονται από την ΥΜ ΙΙΒ, ενώ το θυμιατήρι (πυροδόχο αγγείο με κάλυμμα) που πρωτοεμφανίστηκε στην ΥΜ ΙΙΑ είναι σπανιότερο. Όσον αφορά αλάβαστρα που απαντούν, πιο συχνά είναι τα ψηλά αλάβαστρα ενώ πιο σπάνια τα αρτόσχημα (πεπιεσμένα), αλλά και τα δύο μειώνονται κατά την ΥΜ ΙΙΒ. Στην ανατολική Κρήτη υπάρχει και το αλάβαστρο με σωληνωτή προχολή στον ώμο²¹¹. Ακόμη, ο τύπος του αμφορέα δεν εκπροσωπείται σε πολλές ταφές, περισσότερο ίσως οι αμφορίσκοι. Πολύ λιγότερα είναι τα δείγματα της ημισφαιρικής ή φακόσχημης φλάσκης, που φαίνεται να παύει να χρησιμοποιείται στην ΥΜ ΙΙΒ, των ασκών, των θηλάστρων, των διδύμων αγγείων, των κωνικών ρυτών, των τριποδικών χυτρών, οι οποίες έχουν μειωθεί

Σε ΥΜ ΙΙΑ1/2 ταφικά σύνολα έχουν αποδοθεί φωλεόσχημα λίθινα αγγεία, παρ' όλο που συνηθίζονταν κατά τις παλιότερες περιόδους. Τα φωλεόσχημα ήταν αντιπροσωπευτικά της κρητικής παραγωγής αλλά έχουν βρεθεί σε ορισμένες θέσεις, όπως στον Κατσαμπά, εισηγμένα από την Αίγυπτο²¹².

Σε γενικές γραμμές, τα χάλκινα αγγεία είναι δυσεύρετα και όποτε εμφανίζονται συνυπάρχουν με άλλα χάλκινα είδη, όπως όπλα, με αποτέλεσμα οι τάφοι να χαρακτηρίζονται ως «τάφοι των πολεμιστών», όπως συνέβη στο Σελλόπουλο, στον

²¹⁰ Kanta, 1980, 127,132, 147-153, 166, 196,

²¹¹ Ψαλλίδα, 2012, 87

²¹² Ευαγγέλου, 2009, 287-288

τάφο 4 ή στον ταφικό περίβολο και τον Θολωτό Α των Αρχανών, στα οποία δείγματα αξίζει να σημειωθεί ότι βρέθηκαν είτε στοιβαγμένα κοντά στο κεφάλι του νεκρού είτε κάτω από το ξύλινο φορείο, υποδηλώνοντας χρήση τους σε μια τελετή που έληγε μετά την ταφή και την γρήγορη τακτοποίηση τους στον τάφο ενώ έχει εκφραστεί και η θεωρία περί απόσυρσης των χάλκινων ειδών, δηλαδή η αποθησαύρισή τους, ώστε να διατηρηθεί το επίπεδο της αξίας τους²¹³.

Σε αρκετές από τις ταφές της περιόδου έχουν συμπεριληφθεί όπλα στην κτέριση γεγονός που οδήγησε τους μελετητές/τριες να χαρακτηρίσουν καταχρηστικά τις ταφές ως «ταφές πολεμιστών», όπως έχει ήδη ειπωθεί. Οι χαρακτηρισμοί αυτοί αφορούσαν ταφές ήδη από την ΥΜ ΙΑ-Β. Τα όπλα ανήκαν είτε στα επιθετικά είτε στα αμυντικά²¹⁴. Συχνά ήταν τα δόρατα και οι λόγχες, που είχαν μάλιστα μια μακρά παράδοση στην κρητική οπλοργία. Τα αμέσως επόμενα αριθμητικά είναι τα ξίφη και τα βραχέα ξίφη. Έτσι, τύποι που περιλαμβάνονται σε ταφές ΥΜ ΙΙΑ1-2 περιόδου είναι ξίφη τύπου Α (στον τάφο 44, Ζαφέρ Παπούρα), τύπου C_i και κοντού τύπου D_i και D_{ii}. Ένα δείγμα τάφου που απαντούν και τα δυο είδη (C_i και D_i) είναι ο λακκοειδής τάφος 36 «Chieftain's grave», στην Ζαφέρ Παπούρα²¹⁵. Ακόμη, εγχειρίδια τύπου E_i και E_{ii} και F και τα μαχαίρια (μονόστομα και δίστομα). Από την ΥΜ ΙΙΒ και στο εξής απαντούν οι τύποι F_{ii} και Naue II. Ο πρώτος διαθέτει τετραγωνισμένους ώμους και στειλεό σε σχήμα T, ενώ ο δεύτερος που προέρχεται από την Κεντρική Ευρώπη, έχει καμπύλους ώμους με πτερύγια²¹⁶. Από πλευράς αμυντικών όπλων, απαντούσαν κράνη, που ανήκαν στον οδοντόφρακτο τύπο, κατασκευασμένα από επεξεργασμένα δόντια αγριόχοιρου. Ύπαρξη πανοπλίας μπορούν να θεωρηθούν ελάσματα χαλκού, αλλά δείγματα πανοπλίας δεν έχουν ακόμη σημειωθεί, εξ αιτίας του πολύτιμου χαρακτήρα τους αλλά και της ανακτορικής κατασκευής τους²¹⁷.

Εργαλεία, είτε χάλκινα, όπως μαχαίρια, πριόνι και σμίλη (Carpenter's Tomb, τάφος 33, Ζαφέρ Παπούρα), είδη αλειίας είτε λίθινα όπως ακονόπετρες, πελέκεις και σταθμητικά και υφαντικά βάρη²¹⁸, δεν απουσίαζαν από τις ταφές της Κρήτης στην ΥΜ ΙΙΑ1-2 περίοδο.

²¹³ Ευαγγέλου, 2009, 285

²¹⁴ Γρηγορόπουλος, 2011: Παρέχονται λεπτομερή δεδομένα για τις «Ταφές Πολεμιστών»

²¹⁵ Sandars, 1963, 144-147

²¹⁶ Mollay, 2010, 409

²¹⁷ Ευαγγέλου, 2009, 290

²¹⁸ Hood, Huxley, Sandars, & Werner, 1958, 197

Πιο συχνά ήταν τα αντικείμενα που αφορούσαν τον καλλωπισμό, όπως οι χάλκινοι ξυροί (φυλλοειδείς και μονόστομοι), που δεν απαντούσαν μαζί στην ίδια ταφή, ενώ ο φυλλοειδής τύπος δεν απαντά σε ταφές μετά την ΥΜ ΙΙΑ περίοδο αντίθετα με τον μονόστομο που εκτείνεται πιθανόν και μέχρι την ΥΜ ΙΙΙΓ²¹⁹. Τριχολαβίδες και κτένια σπανίζουν, όπως και χάλκινα ελάσματα ανεξήγητης χρήσης²²⁰ ενώ τα κάτοπτρα είναι συνηθισμένα, όπως στον Θολωτό Τάφο Α και τον «Ταφικό Περίβολο» των Αρχανών²²¹ ή στους τάφους στο Σελλόπουλο, που συνολικά εντοπίστηκαν πέντε²²².

Κοσμήματα έχουν καταγραφεί σε αρκετές από τις ταφές και κυρίως συνίστανται σε περιδέρια, περιάπτα και ψέλια από ψήφους χαλκού, άργυρου, χρυσού, υαλόμαζας και άλλων ημιπολύτιμων λίθων²²³, ενώ αντίστοιχες ψήφοι επιρράπτονταν σε υφάσματα, όπως τα σάβανα²²⁴. Απαντούσαν, ακόμη, σφραγιδόλιθοι, δακτυλίδια, σφηκωτήρες και σφονδύλια ή κομβία²²⁵. Η πρακτική εναπόθεσης κοσμημάτων στους τάφους υπήρχε από την ΥΜ ΙΙΑ, μειώθηκε αισθητά κατά την ΥΜ ΙΙΒ και εκτινάχθηκε κατά την ΥΜ ΙΙΙΓ²²⁶.

²¹⁹ Hood et als, 1958, 234-235

²²⁰ Ευαγγέλου, 2009, 292

²²¹ Σακελλαράκης, 1972

²²² Porpham et als, 1974

²²³ Σακελλαράκης, 2002, παράδειγμα από τον Θολωτό Τάφο Α.

²²⁴ Porpham et als, 1974

²²⁵ Ευαγγέλου, 2009, 300-301· Ψαλλίδα, 2012, 110-111

²²⁶ Ψαλλίδα, 2012, 112-113

4.4. Δωδεκάνησα

Όπως έχει διευκρινισθεί, κατά την MM III - YM I A οι Μινωίτες κυριάρχησαν στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου, κατά την περίοδο που οικοδομήθηκαν τα νέα ανάκτορα και περίτεχνα έργα δημιουργήθηκαν, όπως τα χάλκινα όπλα και αγγεία, τα κοσμήματα, ο πλούσιος διάκοσμος των αγγείων, οι τοιχογραφίες, αντικείμενα από ελεφαντόδοντο, φαγεντιανή καθώς και άλλα έργα μικροτεχνίας από σπάνια ή εξωτικά υλικά. Προκειμένου να αποκτήσουν τα υλικά, κυρίως τα μεταλλεύματα, είχαν διαμορφωθεί κάποιες θαλάσσιες διαδρομές που συνέδεαν την Κρήτη μέσω Κυκλάδων ή Κυθήρων με την ηπειρωτική Ελλάδα και μέσω Δωδεκανήσων με τη Συροπαλαιστινιακή περιοχή, την Κύπρο και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, δεν αποκλείεται η φυσική παρουσία Μινωιτών τεχνιτών σε μόνιμη ή περιστασιακή βάση²²⁷. Δεν υπάρχουν επαρκή αρχαιολογικά στοιχεία για τις ταφικές πρακτικές της ΜΕΧ, εκτός από μια ταφή σε πίθο, στα Τριάντα της Ρόδου, όπου ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε έντονα συνεσταλμένη στάση και ο πίθος είχε κλειστεί με μια πλάκα²²⁸.

Η μινωική επιρροή είναι ευδιάκριτη στα Κύθηρα, ήδη από την ΠΜ II περίοδο, όπου απαντούν εισηγμένα μινωικά αγγεία αλλά και εγχώρια μινωικής τεχνοτροπίας²²⁹. Ακόμη βρέθηκαν σπηλαιώδεις θαλαμοειδείς, αντίστοιχοι με όσους απαντούν στην Κρήτη.

Την ίδια περίοδο (YM IA), υπάρχουν ενδείξεις της μινωικής εξάπλωσης στο σύμπλεγμα της Καρπάθου, Κάσου και Σαρίας²³⁰, ενώ νέοι οικισμοί ιδρύονται στα Δωδεκάνησα, στους οποίους η κεραμική είναι μινωική: στα Τριάντα της Ρόδου, στα Σεράγια της Κω, στην Τήλο καθώς και στα παράλια της Μικράς Ασίας, στην Ιασό και τη Μίλητο²³¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα Κύθηρα²³², τα Τριάντα και τα Σεράγια έχουν θεωρηθεί μινωικές αποικίες σε αντίθεση με τις περιοχές της Μικράς Ασίας, που χαρακτηρίζονται ως θέσεις με έντονα μινωικά στοιχεία. Σε αυτή τη διαπίστωση

²²⁷ Treuil et als, 1996, 340-341

²²⁸ Georgiadis, 2003, 34

²²⁹ Georgiadis, 2003, 13

²³⁰ Melas, 1985

²³¹ Ζερβάκη, 2020, 9-10

²³² Georgiadis, 2003, 13

συνηγορούν και οι ιδέες του Furumark, ο οποίος κατέταξε τα νησιά σε κατηγορίες ανάλογα με το αν ήταν ή όχι μινωικές αποικίες. Αναφέρει, συγκεκριμένα, ότι τα Τριάντα και τα Κύθηρα ήταν μινωικές αποικίες ενώ η Κάρπαθος βρισκόταν υπό τη μινωική επιρροή²³³. Ο Γεωργιάδης απέρριψε την άποψη περί μινωικής θαλασσοκρατορίας, καθώς θα ήταν ανώφελο για τους Μινωίτες να διοικούν μια ευρεία περιφέρεια απλώς και μόνο για τη διακίνηση των μεταλλευμάτων ενώ μάλιστα στην Κρήτη υπήρχαν διαφορετικά διοικητικά κέντρα, οπότε το μοντέλο της κεντρικής διοίκησης αυτή την περίοδο δεν υφίσταται. Ο ίδιος θεωρεί ότι τα νησιά του Νοτίου Αιγαίου δημιούργησαν δικό τους πολιτισμό, που αφορούσε όλα τα κοινωνικά στρώματα με την αξιοποίηση και των μινωικών τακτικών²³⁴.

Σχετικά με τις ταφικές πρακτικές της ΥΜ ΙΑ περιόδου στα Δωδεκάνησα, οι διαθέσιμες πληροφορίες αφορούν και πάλι την περιοχή Τριάντα της Ρόδου, όπου ταφές εκτός οικισμού έχουν καταγραφεί²³⁵.

Οι θέσεις στα Δωδεκάνησα εξακολουθούν να εμφανίζουν μινωικό χαρακτήρα ακόμη και μετά τις καταστροφές στην Κρήτη στο τέλος της ΥΜ ΙΒ, από πυρπολήσεις²³⁶. Ωστόσο, στη Ρόδο, την περίοδο αυτή εμφανίστηκαν οι πρώτες μυκηναϊκές ενδείξεις στα νεκροταφεία, στις θέσεις Μόσχου Βουνάρα και Μακρά Βουνάρα (στην Ιαλυσό) στο Παραδείσι και στη Θολό, όπου ιδρύθηκαν θαλαμοειδείς τάφοι και περισυλλέχθηκε μυκηναϊκή κεραμική²³⁷.

Κατά την ΥΜ ΙΙ – ΙΙΑ περίοδο, όταν το ανάκτορο της Κνωσού τέθηκε στη σφαίρα επιρροής των Μυκηναίων, η μινωική επιρροή φθίνει και αντικαθίσταται από τη μυκηναϊκή. Μυκηναϊκή επίδραση διαφαίνεται πλέον και στα νεκροταφεία της Καλύμνου, Αστυπάλαιας, Σάμου και Ικαρίας. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στη Ρόδο, όπου από την ΥΕ ΙΙΑ1 σταδιακά η μυκηναϊκή επιρροή επικρατεί, ενώ τα νεκροταφεία της περιόδου ΥΕ ΙΙΑ2- Β- που ανέρχονται σε περίπου 27 θέσεις- βρίθουν εισηγμένης κεραμικής από ηπειρωτικά κέντρα, αφού η Ρόδος κατείχε σημαντικό ρόλο στο θαλάσσιο εμπόριο προς και από την Ανατολή²³⁸. Μάλιστα, ανάλυση που πραγματοποιήθηκε στον πηλό της κεραμικής από τον οικισμό και τα νεκροταφεία της εποχής στα Τριάντα και στην Ιαλυσό απέδειξε ότι η κεραμική, στην πλειονότητά της

²³³ Georgiadis, 2003, 13: Αναφέρει τις απόψεις του Furumark.

²³⁴ Georgiadis, 2003, 14-15

²³⁵ Ζερβάκη, 2020, 10

²³⁶ Treuil et als, 1996, 338-341

²³⁷ Ζερβάκη, 2020, 10-11

²³⁸ Ζερβάκη, 2020, 11

ήταν εισηγμένη από την Αργολίδα και όχι κατασκευασμένη στη Ρόδο από εργαστήρια που μιμούνταν τα πρότυπα της ηπειρωτικής Ελλάδας²³⁹. Σε γενικές γραμμές, προτιμώνται θαλαμοειδείς τάφοι τοπικής παραλλαγής, που ο δρόμος είναι βαθμιδωτός, ο θάλαμος μάλλον ορθογώνιος και σε τέσσερις περιπτώσεις προστέθηκαν πλευρικά δωμάτια. Κατά την ΥΜ ΙΙΙ Β, περίοδο κατάρρευσης των μυκηναϊκών ανακτόρων ο οικισμός στην Ιαλυσό εγκαταλείφθηκε λόγω πλημμύρας, οπότε και η χρήση του γειτονικού νεκροταφείου στα Τριάντα μειώθηκε. Αυξημένη δείχνει ωστόσο η χρήση νεκροταφείων στο ΝΑ τμήμα του νησιού, όπου απαντούν νεκροταφεία θαλαμοειδών²⁴⁰.

Η ΥΕ ΙΙΙΓ χαρακτηρίζεται από αύξηση των ταφών στα νεκροταφεία της Ιαλυσού γεγονός που υπονοεί άνθιση στο νησί της Ρόδου²⁴¹. Η προέλευση των αγγείων, ωστόσο, φαίνεται να αντιστρέφεται στην ΥΜ ΙΙΙΓ περίοδο, οπότε η εγχώρια παραγωγή αντικατέστησε την εισηγμένη και γενικά παρατηρήθηκε ακμή χωρίς παράλληλα στον μυκηναϊκό κόσμο, όπου τα ανάκτορα είχαν καταρρεύσει. Μάλιστα, οι τάφοι μεγαλώνουν σε μέγεθος, σε αντίθεση και πάλι με τις αντίστοιχες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, που χάνουν το εντυπωσιακό τους μέγεθος. Αμέσως μετά την ακμή, ακολούθησε η εγκατάλειψη του νησιού και η απουσία δεδομένων.

Ανάλογη εικόνα σχηματίζεται για την Κω, όπου έχουν καταγραφεί αρκετά νεκροταφεία με θαλαμοειδείς τάφους, με μεγαλύτερα της Ελαιώνας και Λαγκάδας, όπου αναφέρονται τουλάχιστον 82 τάφοι από την ΥΕ ΙΙΒ μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙΓ. Στην Κω, δυτικά της σύγχρονης πόλης, βρέθηκε ο μοναδικός θολωτός τάφος στην εν λόγω περιφέρεια, που ήταν σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙΑ2 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο²⁴².

Στην Αστυπάλαια, έχουν εντοπισθεί δυο νεκροταφεία με θαλαμοειδείς, στο Αρμενοχώρι, σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙΑ1 μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓ και στον Σύγκαιρο, σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙΑ2- ΥΕ ΙΙΙΒ περίοδο, ενώ στην Κάλυμνο απαντά μόνο ένα σε χρήση από την ΥΕ ΙΙΙΒ έως την ΥΕ ΙΙΙΓ.

Στην Κάρπαθο απαντούν θαλαμοειδείς τάφοι, τόσο στη νότια Κάρπαθο (Μακέλλι, Βωνιές, Αφιάρτης) όσο και στη βόρεια (Αυλώνα και Διαφάνι), κατά την ΥΜ ΙΙΙΑ1- Β

²³⁹ Georgiadis, 2004, 64: Αναφέρεται ότι κατά την ΥΕ ΙΙΙΑ2, περίπου το 85% από την κεραμική του νεκροταφείου της Ιαλυσού προερχόταν από την Αργολίδα, ενώ κατά την ΥΜ ΙΙΙΒ το 65% και στην ΥΜ ΙΙΙΓ το ποσοστό της εισηγμένης είχε πέσει στο 10%.

²⁴⁰ Ζερβάκη, 2020, 11: Αναφέρονται τα νεκροταφεία στο Βάτι, στη Λαχανιά, στον Αψακτηρά, στον Πασσά στην Απολακκιά και στα Αμπέλια Πυλώνας.

²⁴¹ Ζερβάκη, 2020, 12

²⁴² Georgiadis, 2003, 41

περίοδο. Στις ταφές συνυπάρχουν μινωικά, μυκηναϊκά και εγχώρια στοιχεία, ενώ η εφαρμογή καύσης έχει θεωρηθεί ανατολικής προέλευσης έθιμο. Την ίδια περίοδο, απαντούν ενδείξεις μυκηναϊκής παρουσίας και στα παράλια της Μικράς Ασίας, όπου αντίστοιχα υπάρχει συνδυασμός με εγχώρια στοιχεία, στην κεραμική, την αρχιτεκτονική των οικιών αλλά και την ταφική αρχιτεκτονική. Νεκροταφεία έχουν εντοπισθεί στην Αλικαρνασσό, όπου το μεγαλύτερο βρίσκεται στη θέση Müskebi²⁴³.

²⁴³ Georgiadis, 2003, 25

Κεφάλαιο 5

Οι ταφές στην Κάρπαθο, Σαρία και Κάσο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού

5.1. Ταφή στο Μακέλλι

Η θέση Μακέλλι βρίσκεται στα Πηγάδια, στη νοτιοανατολική πλευρά του νησιού. Συγκεκριμένα, νοτίως και νοτιοδυτικά των οικοπέδων Χατζηγεωργίου, Τσέκου, Φελλουζή και Σακελλαρίδη, όπου πραγματοποιήθηκαν προσφάτως ανασκαφές και ανέδειξαν τμήμα του οικισμού της ΥΜΠΙΑ-B περιόδου²⁴⁴. Ο θαλαμοειδής τάφος ανευρέθηκε και ανασκάφηκε εξαιτίας της επιφανειακής ύπαρξης αγγείων, που παιδιά εντόπισαν. Η θέση αναφέρεται ως νεκροταφείο μυκηναϊκής περιόδου, καθώς έχουν περισυλλεγεί αγγεία και χάλκινα αντικείμενα, κατά την περίοδο οικοδόμησης της περιοχής. Κάποια από αυτά συγκεντρώθηκαν από ιδιώτες, που τα διέθεσαν προς έκθεση στο Μουσείο Καρπάθου, όπως χάλκινα όπλα και χάλκινο κάτοπτρο²⁴⁵, πήλινο ομοίωμα αιχμής βέλους²⁴⁶ ή ψήφοι από φαγεντιανή²⁴⁷.

Ο θαλαμοειδής τάφος που ανασκάφηκε είχε ακανόνιστο σχήμα (εικόνα 3), μέγιστου πλάτους 4μ. και ύψους 1,50μ. Η είσοδος στον θάλαμο, πλάτους 1,20μ βρισκόταν στην ΒΑ πλευρά του και οδηγούσε σε διάδρομο που δεν σωζόταν ακέραιος²⁴⁸. Τα οστά, ανήκοντα σε περισσότερες ταφές, ήταν σε σαθρή κατάσταση και σκέπαζαν χάλκινα όπλα. Ο τάφος ήταν πλούσιος σε αγγεία αλλά και χάλκινα αντικείμενα, τα οποία δημοσίευσε ο Σεραφείμ Χαριτωνίδης.²⁴⁹

Συγκεκριμένα, βρέθηκαν 93 αγγεία, ορισμένα εκ των οποίων σώζονταν σε αποσπασματική κατάσταση ώστε δύσκολα να μπορεί να διαπιστωθεί ακόμα και το είδος τους. Το πολυπληθέστερο εκπροσωπούμενο είδος ήταν τα *κύπελλα*, συνολικά είκοσι (αρ.51- 70). Επρόκειτο για 12 μόνωτα κωνικά με διακριτική προχυτική διαμόρφωση στο ελαφρώς έξω νεύον χείλος. Διαφορετικό ως προς το σχήμα ήταν ένα κύπελλο ημισφαιρικό με προχυτική διακριτική διαμόρφωση στο χείλος και λαβή σε

²⁴⁴ Ζερβάκη, 2003 και 2006

²⁴⁵ Προέρχονται από τη συλλογή Νικολαΐδη, Ζερβάκη, 2006, 32

²⁴⁶ Παραδόθηκε από τον Τσακίρογλου, Ζερβάκη, 2006, 32

²⁴⁷ Παραδόθηκαν από τον Κ.Καβουκλή, Ζερβάκη, 2006, 32

²⁴⁸ Μουτσόπουλος, 1978, 127

²⁴⁹ Χαριτωνίδης, 1962

χαμηλότερο ύψος από τα υπόλοιπα κύπελλα (αρ.70) . Αντιθέτως, σε τέσσερα κύπελλα βαθύτερου σχήματος η λαβή υπερείχε του χείλους και διέθετε εκροή (αρ.67-70). Τέλος, ένα κύπελλο πιο σφαιρικό και βαθύ με λαβή που εκφυσόταν από το χείλος όπως τα υπόλοιπα (αρ.65). Δύο κύπελλα ήταν μερικώς σωζόμενα, αλλά οπωσδήποτε πιο αβαθή (αρ.55-56).

Η κεντρική διακόσμηση ήταν τοποθετημένη σε ζώνη στο ύψος των λαβών. Τα χείλη σε όλα σχεδόν φέρουν ταινία και στις δυο πλευρές εσωτερικά και εξωτερικά. Όσον αφορά τα κύρια διακοσμητικά θέματα, διαφαίνεται τάση αρχικά σε καμπυλόγραμμα, έπειτα σε θαλάσσια μοτίβα και ελάχιστα γραμμικά. Αναλυτικότερα, ένα είχε εξωτερική διακόσμηση κηλίδων (αρ.51), πέντε ολόβαφα με μελανή εύθρυπτη βαφή (αρ.52-56) και ορισμένα με σπείρες σε ζώνη στο ύψος των λαβών (αρ. 61-63). Διακόσμηση έφεραν και στο εσωτερικό, συνήθως με ομόκεντρους κύκλους ή έναν κύκλο στο κέντρο του πυθμένα ή ακόμη ομόκεντρες ταινίες περίπου στο μέσο του αγγείου. Διακόσμηση με δυο καμπύλες ταινίες -λεπτή ακολουθούμενη από πλατύτερη, με παραπληρωματικό μοτίβο ομόκεντρων τόξων με παχύτερη και μεγαλύτερη την πάνω γραμμή σταδιακά μειούμενη προς τα κάτω (αρ. 57). Άλλο κεντρικό θέμα διακόσμησης ήταν τα ενάλληλα καμπύλα τρίγωνα σε 2 περιπτώσεις (αρ.58- 59). Ακόμη, προσφιλές κεντρικό θέμα σε 2 περιπτώσεις ήταν η κάθετη διπλή σιγμοειδής ταινία με παραπληρωματικά ενάλληλα ομόκεντρα τόξα ή απλώς σιγμοειδείς τετράγραμμες συστάδες με εναλλασσόμενη κατεύθυνση (αρ. 60, 64). Σε τρία απαντούσαν ρέουσες σπείρες με καμπτόμενη απόληξη (αρ. 61- 63). Σε ένα κύπελλο (αρ.65)- που έχει θεωρηθεί από τα παλαιότερα του τάφου λόγω του αμφικωνικού / ημισφαιρικού σχήματος και τη χαμηλότερη θέση της λαβής- απαντά ζώνη με ατρακτοειδή όστρεα, των οποίων οι κορυφές εναλλάξ εφάπτονται είτε του άνω περιγράμματος της ζώνης είτε του κάτω και εσωτερικά φέρουν παράλληλες καμπύλες γραμμώσεις. Το διάκενο που σχηματίζεται συμπληρώνεται από συστάδες ομόκεντρων τόξων, αντίστοιχα εναλλάξ εφαπτόμενων της άνω ή κάτω γραμμής της διακοσμητικής ζώνης. Ριπιδοειδή όστρεα απαντούσαν και σε κύπελλο με υπερέχουσα λαβή (αρ. 67), του οποίου το χείλος εκτός του μελανού περιγράμματος υπήρχαν και κάθετες γραμμώσεις. Τέλος, ένα από τα κύπελλα με υπερέχουσα λαβή και ευδιάκριτη προχοή (αρ. 70) ήταν διακοσμημένο εξωτερικά με καμπύλες βλαστοειδείς αποφύσεις που σχηματίζονται από μια έντονη και τρεις απαλότερες γραμμές σε συνεχή ζώνη. Η προχοή του αγγείου φέρει κάθετες γραμμές, ανισοπαχείς. Στο εσωτερικό του αγγείου απαντά πολύπους με καμπύλες

αναδιπλούμενες ταινίες για πλοκάμια, καρδιόσχημο κορμό με μάτια και κυκλική απόληξη.

Από το σχήμα αλλά και τον τύπο της διακόσμησης, η χρονολόγησή τους τοποθετείται ανάμεσα στην ΥΜ ΙΙΑ1 και ΥΜ ΙΙΑ2, ενώ διακρίνονται επιρροές από τη μυκηναϊκή (αρ.61- 63 και 68-69) αλλά κυρίως τη μινωική τεχνοτροπία²⁵⁰.

Επόμενο ποσοτικά είδος είναι οι *κύλικες*, από τις οποίες οι 11 είναι υψίποδες (αρ.34-44) και οι 6 χαμηλόποδες (αρ. 45-50). Η κεντρική διακόσμησή τους απλώνεται στη ζώνη ανάμεσα στις λαβές, ενώ το χείλος εσωτερικά και εξωτερικά περιτρέχεται από σκουρόχρωμη ταινία. Το πόδι τους διακοσμείται από σύστημα παράλληλων ταινιών ανισοπαχών ως επί το πλείστο. Αναφορικά με το κεντρικό διακοσμητικό θέμα απλωνόταν είτε σε όλο τον χώρο του κυπέλλου είτε σε περιορισμένη ανάμεσα στις λαβές ζώνη. Αναλυτικότερα, η υπ' αριθμόν 34 διακοσμείται σε όλο το πλάτος του κυπέλλου με ναυτίλο που πλαισιωνόταν από φυλλόσχημα μοτίβα με δικτυωτό κόσμημα στο εσωτερικό. Αντίστοιχα τρεις ή τέσσερις ή πέντε ναυτίλοι παρατάσσονταν σε κάθε όψη τριών κυλικών σε ζώνη ανάμεσα στις λαβές (αρ. 36, 42, 43). Άλλη κύλικα (αρ.35) διακοσμείται σε στενή ζώνη μεταξύ των λαβών με καμπυλόγραμμα φύλλα, σε οριζόντια κλίση, που ταυτίστηκαν με φύλλα φοίνικα. Προσφιλές θέμα ο πολύποδας (αρ. 37), εντελώς σχηματοποιημένος με δυο ζεύγη πλοκάμων δεξιά και αριστερά από τους οφθαλμούς, που καταλήγουν σε σπείρες. Με συνεχόμενες σπείρες λευκές επί καστανού βάθους διακοσμούνται δυο κύλικες (αρ. 38,39), ενώ σε άλλες δυο κύλικες απαντούν αντιστρόφως καστανέρυθρες σπείρες με απόληξη προς τα πάνω επί ανοικτόχρωμου βάθους (αρ.40,41). Σε μία μόνο κύλικα χαμηλόποδη (αρ. 49) υπήρχε διακόσμηση με καμπύλα τρίγωνα και ενάλληλες τοξοειδείς γραμμές ως παραπληρωματικό μοτίβο ενώ σε μια ακόμη χαμηλόποδη κύλικα καστανόχρωμη (αρ.50) υπάρχουν τρεις ημικυκλικές κηλίδες. Τέλος, απαντούσαν τέσσερις χαμηλόποδες κύλικες ολόβαφες με σκουρόχρωμη εύθρυπτη βαφή (αρ.45-48) και μια μοναδική άβαφη υψίποδη (αρ. 44).

Συσχετίζοντας τις κύλικες με αντίστοιχες από την Κρήτη ή τη Ρόδο, είναι εφικτή η αναγωγή τους στην ΥΕ ΙΙΑ2- ΥΕ ΙΙΒ περίοδο²⁵¹.

Αντίστοιχα πολυπληθής ήταν η ομάδα των *τρίωτων πιθοειδών* (αρ.5-21 και 79)²⁵², που ήταν συνολικά 17, ενώ ένα πιθανώς όμοιο αγγείο σώζεται μόνο αποσπασματικά

²⁵⁰ Χαριτωνίδης, 55-59

²⁵¹ Χαριτωνίδης, 51-55

²⁵² Ο Χαριτωνίδης τα ονομάζει απλώς «τρίωτα».

(αρ.79). Το σχήμα των αγγείων είναι απιόσχημο, στενό κάτω μέρος που καταλήγει σε δακτυλιόσχημη βάση, πλατύτερη κοιλιά, λαιμός στενός, χείλος πεπλατυσμένο, στους ώμους τρεις κάθετες λαβές ισαπέχουσες. Το σχήμα αυτό του αγγείου εμφανίζεται κυρίως στη Ρόδο²⁵³, μοιάζει όμως με τους ανακτορικούς πιθαμοφρείς σε μικρότερες διαστάσεις (εικόνα 5). Στο σύνολο από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι απαντούσαν σε δυο μεγέθη: τα μεγαλύτερα ύψους 0,35μ. έως 0,44μ. (αρ. 5-7, 12-21) και τα μικρότερα 0,105μ έως 0,195μ. (αρ.6-11). Το κεντρικό διακοσμητικό θέμα τους εκτείνεται σε ζώνη μεταξύ των λαβών. Το υπόλοιπο σώμα τους συμπεριλαμβανομένου του λαιμού καλύπτεται με συστάδες παράλληλων γραμμών και καστανέρυθη βαφή. Πιο συγκεκριμένα, σε τρία από τα μεγάλα (αρ. 5, 14, 15) το κεντρικό θέμα είναι μοτίβο ενάλληλων καμπύλων και γωνιών, που εσωτερικά κοσμούνται με γωνίες, σταυρούς ή γραμμώσεις. Ομοίως ένα από τα μεγάλα κοσμείται με σύστημα δίγραμμων φολίδων σε όλη τη ζώνη ανάμεσα στις λαβές (αρ.6). Σε έτερο αγγείο (αρ. 12) η διακόσμηση διευθετείται σε μετόπες τα όρια των οποίων καθορίζονται από τις λαβές. Έτσι, το κεντρικό θέμα είναι μεν δίγραμμες φολίδες συμπληρωμένες εσωτερικά με καμπύλες γραμμές, κάτω από τις λαβές δε απαντούν απλώς τεθλασμένες γραμμές. Στο λαιμό του αγγείου απαντά σειρά καμπύλων τριγώνων, ενώ το χείλος φέρει κάθετες γραμμές. Διακόσμηση από συστάδες γραμμών στο εν λόγω αγγείο παρατηρείται και στο εσωτερικό. Σε αντίστοιχα μεγάλο τρίωτο πιθοειδές (αρ.13), η κάθε μετόπη από την κεντρική ζώνη διακοσμείται από διαφορετικό μοτίβο. Έτσι, η μια πλευρά κοσμείται από αντικριστούς τριπλούς πλοκάμους με απόληξη σπείρας²⁵⁴, η άλλη με καμπυλόγραμμα τρίγωνα εντός των οποίων υπάρχουν σχηματικά όστρεα και κάθετες καμπύλες γραμμές. Η τρίτη πλευρά εμφανίζει και πάλι πλοκάμους που διαθέτουν εκβλαστήματα. Σε επόμενη προς την κοιλιά του αγγείου ζώνη απαντούν συστάδες δικάμπυλων κάθετων γραμμών. Το μεγαλύτερο από αυτή την ομάδα αγγείο αρ.14²⁵⁵ κοσμείται με μοτίβο τρικάμπυλο- η κεντρική ταινία πιο έντονη- η απόληξη του οποίου σχηματίζει σπείρα- σε όλη τη ζώνη στο ύψος των λαβών. Στις μετόπες κάτω από τις λαβές υπάρχουν επάλληλες καμπύλες. Τέλος, το μικρότερο αυτής της ομάδας αρ.21²⁵⁶ διακοσμείται με τρεις διαφορετικές παραστάσεις σε κάθε διαμορφούμενη από τις λαβές μετόπη. Η πρώτη πλευρά παρουσιάζει άνθος ανάμεσα σε δυο φύλλα παπύρου και από

²⁵³ Χαριτωνίδης, 1961-62, 38

²⁵⁴ Ο Χαριτωνίδης τα χαρακτήρισε ως τύπο αργοναύτη

²⁵⁵ Το αρ. 14 έχει ύψος 0,445μ.

²⁵⁶ Το αρ.21 έχει ύψος 0,35μ.

πάνω τους πτηνό, ενώ κάτω από όλη τη σύνθεση απαντούν βλαστοειδή και τριγωνικά κοσμήματα. Η δεύτερη πλευρά διακοσμείται από φύλλο παπύρου ανάμεσα σε δυο άνθη και βλαστοειδή ως παραπληρωματικά κοσμήματα. Η τρίτη πλευρά διαθέτει αργοναύτη του οποίου οι πλόκαμοι με βλαστήματα φύονται καμπτόμενοι προς τα δεξιά ενώ οι απολήξεις τους σε σπείρα προς τα αριστερά. Οι πλόκαμοι πλαισιώνονται από δυο ιχθύς- που θυμίζουν δελφίνια- που κατευθύνονται προς το κέντρο κινούμενοι αντιθετικά μεταξύ τους²⁵⁷. Ο συνδυασμός παπύρων, ιχθύων και του πτηνού θυμίζει διακόσμηση από λάρνακα της Μεσαράς. Τα μικρότερα τρίωτα έχουν τη διακόσμησή τους ανάμεσα στις λαβές, σε συνεχή ζώνη. Τα θέματα είναι πιο απλά. Συγκεκριμένα, κάθετες γραμμές (αρ.7), συνεχόμενες σπείρες (αρ.8), διχτυωτό (αρ.9, 16), ενάλληλες γωνίες (αρ.15), συνεχή τριπλά σιγμοεδή (αρ. 17) και φολιδωτό (αρ.18, 19), όλα με καστανή βαφή. Τα τρίωτα αγγεία χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΑ2 κυρίως.

Οι *ψευδόστομοι αμφορείς* ήταν συνολικά 8. Το ύψος τους ποικίλε μεταξύ 0,085μ έως 0,47μ. (αρ.26-33). Οι μεγαλύτεροι είναι απιόσχημοι με πεπλατυσμένο το κάτω μέρος (αρ. 26-28) ενώ οι μικρότεροι ψευδόστομοι αμφορίσκοι έχουν σφαιρικό πεπιεσμένο σχήμα (αρ.29-30) ή απιόσχημο (αρ.31). Δύο αμφορίσκοι έχουν σχήμα σφαιρικό και δικωνικό, το ένα πεπιεσμένο²⁵⁸. Η διακόσμηση των τριών μεγαλύτερων διευθετείται σε δυο ζώνες. Μία γύρω και πάνω στις λαβές και το στόμιο και μια δεύτερη στους ώμους των αγγείων. Ο πρώτος αρ.26 κοσμείται στην πάνω ζώνη των λαβών με τρία τεταρτοκύκλια και επάλληλες καμπύλες, ο δεύτερος αρ.27 με σταυρό κι εγκάρσιες γραμμώσεις επί των λαβών και ο τρίτος αρ.28 φέρει ερυθρωπή βαφή αλλά λόγω της φθοράς του δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί το είδος της διακόσμησης. Το κεντρικό θέμα στον αρ. 26 ψευδόστομο κατ' εξαίρεση καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα του αγγείου και πρόκειται για θαλασσίου ρυθμού παράσταση. Κοσμείται δηλαδή με δυο πολύποδες, των οποίων τα πλοκάμια εκτείνονται σε όλο το αγγείο και απολήγουν σε σπείρα πλησιάζοντας τα πλοκάμια του ενός του άλλου. Παραπληρωματικά στοιχεία είναι θαλάσσια φυτά, όπως η ανεμώνη και ο θύσανος, που φύτεται ανάμεσα στα χταπόδια είτε από κάτω προς τα πάνω είτε από πάνω προς τα κάτω. Το θέμα αυτό σχετίζεται με παράλληλα από την Κρήτη, καθώς μάλιστα έχει κοινά στοιχεία με τον

²⁵⁷ Χαριτωνίδης, 1962, 44. Το συσχετίζει με τα δελφίνια που βρίσκονταν στο νόμισμα του Ποτιδαίου, πρωτεύουσα της αρχαίας Καρπάθου.

²⁵⁸ Χαριτωνίδης, 1962, 50-51. Ο Χαριτωνίδης αναφέρει το σχήμα ως μοναδικό χωρίς γνωστά παράλληλα. Ωστόσο, αντίστοιχο σχήμα βρέθηκε στις Βωνιές, όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Ζαχαριάδου, 1978, 269-270, αρ.39. Αναφέρει η Ζαχαριάδου ότι αντίστοιχα αγγεία εντοπίστηκαν στη Ρόδο.

ανακτορικό ρυθμό²⁵⁹. Ο έτερος ψευδόστομος αρ.27 διακοσμητικά δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αλλά έχει ιδιορρυθμία ως προς τη θέση της τρίτης λαβής και τη διαμόρφωση του στομίου που είναι έξω νεύον και πεπλατυσμένο. Η διακόσμησή του- σταυρός στη ζώνη των λαβών- το κατατάσσει στα οικιακά σκεύη, ενώ οι ώμοι είναι διακοσμημένοι με φυτικά θέματα. Ο τρίτος μεγάλος ψευδόστομος αρ.28 δεν διατηρεί την διακόσμησή του. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει προέκταση της λαβής με οπές όπου εικάζεται ότι προοριζόταν για τη σφραγίδα προέλευσης, ώστε να θεωρείται ότι ήταν προϊόν εισαγωγής με το περιεχόμενό του²⁶⁰. Οι μικρών διαστάσεων ψευδόστομοι δεν εμφανίζουν ιδιαιτερότητες ως προς τη διακόσμησή τους. Διαθέτουν τρεις διακοσμητικές ζώνες, η πρώτη ανάμεσα στις λαβές, η δεύτερη επί των ώμων και η τρίτη στο σώμα των αγγείων. Σε γενικές γραμμές η ανώτερη ζώνη καλύπτεται από κυκλικά μοτίβα, όπως ομόκεντροι κύκλοι, διάστικτος κύκλος, σπείρα ενώ οι λαβές φέρουν γραμμές. Οι ώμοι των αγγείων και το σώμα τους διακοσμούνται με επαναλαμβανόμενες συστάδες καμπύλων, κοίλα τρίγωνα με εσωτερικές καμπύλες γραμμές, σχηματοποιημένα άνθη με διπλό κάλυκα, με τεθλασμένες γραμμές, με ενάλληλες γωνίες, με σιγμοειδείς καμπύλες ή με σειρές «z». Στον αμφορίσκο αρ. 29 απαντά σήμα κεραμέως, στον πυθμένα της βάσης. , που επρόκειτο για σύμβολο της Γραμμικής Α, κατά πάσα πιθανότητα²⁶¹. Από το σύνολο των ψευδόστομων αμφορέων και αμφορίσκων συνάγεται ότι μινωικής επιρροής, καθώς τα διακοσμητικά στοιχεία τους παραπέμπουν σε αντίστοιχα από την Κρήτη (Παλαίκαстро, Επισκοπή, Κνωσό, Φαιστό) και μόνο το σχήμα των αμφικωνικών ανάγεται σε δείγματα της Ρόδου. Χρονολογούνται δε ΥΜ ΙΙΑ1 ή την ΥΜ ΙΙΑ1/2²⁶².

Άλλο είδος αγγείου που απαντούσε εντός του θαλαμοειδούς ήταν οι *κρατήρες*, τέσσερις και πιθανότατα δυο, από τους οποίους σώζονταν μόνο τμήματα (αρ. 1-4 και 81-82). Οι κρατήρες είναι απιόσχημοι με λαιμό, χείλος πεπλατυσμένο, πόδι και βάση δακτυλιόσχημη. Σε κάθε ένα από αυτά τα μέρη των αγγείων απαντά γραπτή διακόσμηση, που κυρίως πρόκειται για επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, ότι ο λαιμός εσωτερικά έφερε καστανή βαφή, ενώ το σώμα κάτω από το κεντρικό διακοσμητικό θέμα έφερε σύστημα από παράλληλες γραμμές. Πιο συγκεκριμένα, ο λαιμός του πρώτου κρατήρα (αρ. 1) φέρει παχιά μελανή γραμμή, στην

²⁵⁹ Χαριτωνίδης, 1962, 48

²⁶⁰ Χαριτωνίδης, 1962, 49

²⁶¹ Χαριτωνίδης, 1962, 50

²⁶² Χαριτωνίδης, 1962, 47-51

κοιλιά διαμορφώνεται στο κέντρο κάθε πλευράς στενότερη μετόπη εντός της οποίας απαντούν δικάμπυλες φολίδες με σπείρα στη μέση τους. Η μετόπη πλαισιώνεται από δυο φύλλα πατύρου. Στην άλλη πλευρά η μετόπη καλύπτεται από δυο κατακόρυφες στήλες ημικυκλίων εναλλάξ με καμπύλα τρίγωνα, ενώ πλαισιώνεται από αργοναύτη. Μετόπη απαντούσε και κάτω από κάθε λαβή με διακόσμηση από ρόδακα ή τετράφυλλο φυτό.²⁶³ Ο κρατήρας αρ.2 εμφανίζει επίσης καμπύλη ταινία στον λαιμό που ακολουθείται από φυτικό πλοχμό και εν συνεχεία από σειρά μνηοειδών. Από το μνηοειδές μοτίβο κρέμονται τρικάμπυλα ημικύκλια, καθένα από τα οποία περικλείει σχηματοποιημένο άνθος. Κάθε πλευρά περιτρέχεται από τέσσερα τέτοια κοσμήματα που διαχωρίζονται μεταξύ τους από επάλληλες ριπιδοειδείς γραμμές, που απαντούν και στο διάστημα κάτω από τις λαβές. Ο κρατήρας αρ.3 έχει παρόμοια διακόσμηση με τον δεύτερο, δηλαδή τον λαιμό περιτρέχει διπλή καμπύλη ταινία πορτοκαλόχρους επί καστανού βάθους, που ακολουθείται αντίστοιχα από σειρά φυλλοειδών κοσμημάτων και από μνηοειδή πλοχμό. Από τον μνηοειδή πλοχμό κρέμονται τρικάμπυλα ημικύκλια, το εσωτερικό των οποίων είναι βαμμένο με καστανή βαφή, όπως και ο υπόλοιπος διάκοσμος. Ανάμεσα από τα ημικύκλια απαντά γωνιώδες παραπληρωματικό κόσμημα. Η όλη σύνθεση του κρατήρα έχει παράλληλα στη Φαιστό και στο Λιγόρτυνο και χρονολογείται κατά την ΥΜ ΙΙΑ1 περίοδο. Ο τέταρτος κρατήρας (αρ.4) περιζώνεται στον λαιμό από διπλή μελανή καμπύλη. Η κεντρική διακόσμηση που ξεκινά από τη βάση του λαιμού, πλαισιώνεται από σύστημα παράλληλων μελανών ταινιών και περιλαμβάνει ως θέμα όστρεα εναλλασσόμενης κατεύθυνσης που περικλείονται σε κλοιό από αντίστροφες καμπύλες ταινίες. Ως παραπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία απαντούν καμπύλες γραμμές. Ακριβές παράλληλο της διακόσμησης δεν αναφέρεται από τον Χαριτωνίδη, αλλά η εναλλασσόμενη κατεύθυνση των κοσμημάτων απαντά σε κύπελλα του ίδιου τάφου αλλά και αγγεία από τις Βωνιές. Τμηματικώς σώζεται ο κρατήρας αρ. 81. Από όσο γίνεται διακριτό, σειρά από σιγμοειδή αλλά και πλοχμός από φυλλοειδή κοσμήματα περιέτρεχαν τον λαιμό του κρατήρα κάτω από την πλαστική ένωση λαιμού και σώματος. Ο δεύτερος κρατήρας αρ. 82, που σώζεται τμηματικά, μόνο το άνω μέρος του, εμφανίζει μεγαλύτερο ενδιαφέρον, λόγω της διακόσμησής του. Πρόκειται για κρατήρα χωρίς λαιμό, σχήμα με μυκηναϊκές καταβολές, με παράλληλα στην περιοχή της Κύπρου²⁶⁴. Η διακόσμησή

²⁶³ Η διακόσμηση του κρατήρα αρ 1 έχει συσχετισθεί από τον Χαριτωνίδη με αντίστοιχα Κύπρου και Ανατολής, όπως Ρόδου και Ugarit, αλλά και της Κρήτης, 33-34

²⁶⁴ Χαριτωνίδης, 1962, 62. Αναφέρει αντίστοιχο δείγμα από το Κούρι της Κύπρου.

του πλαισιώνεται πάνω από κυματοειδή παχιά ταινία και κάτω από αντίστοιχα παχιά ίσια ταινία, που συμπίπτει με το κάτω τμήμα της ταινιωτής λαβής. Αριστερά της ταινιωτής λαβής αναπαρίσταται σπειροειδές πλοκάμι με προεξοχές από την εσωτερική πλευρά, που θυμίζουν μυζητήρες (βεντούζες), ενώ δεξιά της παρατάσσονται κατά σειρά: ραβδόσχημο αντικείμενο με κυκλική την πάνω απόληξή του και δύο εξάρσεις στην κάτω πλευρά του, τροχός μεγάλων διαστάσεων, δυο διακοσμημένα παγουρόσχημα (φλάσκες) αγγεία ανάμεσα στα οποία καθέτως στοιβάζονται δυο κανθαροειδείς κύλικες. Σύμφωνα με τον Χαριτωνίδη, τα παγουρόσχημα είναι αγγεία προσφιλή στην Ανατολή ενώ οι κανθαροειδείς κύλικες συνηθίζονταν στην κεντρική Ελλάδα. Ωστόσο, η παράθεσή τους ως διακόσμηση σε αγγείο δεν έχει κάποιο αντίστοιχο δείγμα, οδηγώντας τον Χαριτωνίδη στον συσχετισμό του με μήτρα από το Παλαίικαστρο, όπου εμφανίζονται αντίστοιχα αντικείμενα πλην της ράβδου²⁶⁵. Οι κρατήρες ανάγονται στην ΥΜ ΙΙΑ1 και 2 περίοδο.

Οι πέντε σκύφοι (αρ.71-75) που εντοπίστηκαν στον θαλαμοειδή στο Μακέλλι ανήκουν στον μόνωτο τύπο με μια οριζόντια λαβή και σώμα ημισφαιρικό. Τα χείλη τους ελαφρώς έξω νεύοντα. Όλα έφεραν σκουρόχρωμη βαφή τόσο στις εσωτερικές όσο και στις εξωτερικές επιφάνειές τους, με εξαίρεση έναν (αρ.71) που διέθετε διακόσμηση από συνεχή καμπύλα τρίγωνα, το περίγραμμα των οποίων είναι φυλλόσχημη γραμμή και το εσωτερικό τους καλύπτεται από καμπύλες ενάλληλες γωνίες.

Οι πρόχοι και οι προχοϊσκες ήταν συνολικά 4, δύο από κάθε είδος. Αναφορικά με τις πρόχους, η μια ήταν ραμφόστομη (αρ.22) με κύρια διακόσμηση στην κοιλιά του αγγείου ενώ στα υπόλοιπα μέρη του- εκροή, λαιμός λαβή και βάση- ήταν καλυμμένο με συστάδες καστανών ταινιών (εικόνα 4). Στη μια πλευρά απαντούσε βούκρανο, σχηματισμένο με παχιά περιγράμματα, δημιουργώντας εσωτερικό χώρο, που ήταν διαμορφωμένος σε τρία διαζώματα, εντός των οποίων υπήρχαν κάθετες ριπιδοειδείς γραμμώσεις, ενώ αντίστοιχες κοσμούσαν την κορυφή της κεφαλής, εν είδει τριχών-προφανώς ίδιος ήταν και ο ρόλος των γραμμών στο εσωτερικό του βουκράνου. Τα αυτιά ήταν εκτεταμένα και εσωτερικά έφεραν δυο οριζόντιες ταινίες. Τα μάτια ήταν κυκλικά περιέχοντας μελανές κόρες και βρίσκονταν τοποθετημένα στην ευθεία των αυτιών και διαμετρικά αντίθετα μεταξύ τους, ενώ τα κέρατα φύονταν μεταξύ ματιών και αυτιών, καμπυλωτά. Αντίστοιχη απεικόνιση ταυροκεφαλής δεν απαντά αλλού, αλλά μπορεί να συσχετισθεί με ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής από την Κάρπαθο. Η

²⁶⁵ Χαριτωνίδης, 1962, 62-63

άλλη πλευρά του αγγείου κοσμείται από σπείρα με διπλή σιγμοειδή απόληξη, που προσομοιάζει αρχαιότερου τύπου από τη Ρόδο. Ο Χαριτωνίδης την τοποθετεί περισσότερο σε ροδομυκηναϊκά πρότυπα και χρονικά ανήκε στην ΥΕ ΙΙΑ²⁶⁶.

Η άλλη πρόχους, αρ.23, έχει προεξέχουσα εκροή και διακοσμητικά είναι πολύ απλούστερη, καθώς περιορίζεται σε ανοικτόχρωμη βαφή επί της οποίας δυο φυλλόσχημες σειρές με καστανή βαφή στο πάνω μέρος του σώματος. Τυπολογικά σχετίζεται με μινωικά δείγματα από τα Γουρνιά της Κρήτης και χρονολογείται στην ΥΜΙΙΑ2.

Όσον αφορά τις προχοΐσκες, διαθέτουν εκροή και έχουν το σχήμα τους όμοιο. Από πλευράς διακόσμησης, φέρουν κι οι δυο ωχροκίτρινη βαφή και διακοσμητικά στοιχεία με καστανέρυθρη. Η μια (αρ.24) φέρει τέσσερις μεγάλες κηλίδες ωοειδούς σχήματος με βαφή που μοιάζει να διαφεύγει του περιγράμματος σε κάθε τμήμα του αγγείου, ενώ οι κηλίδες συνδέονται με καμπύλες. Η άλλη προχοΐσκη (αρ.25) διακοσμείται με το μοτίβο της ρέουσας σπείρας, με παχιά περιγράμματα. Και οι δυο μαρτυρούν ανάμειξη μυκηναϊκών και μινωικών στοιχείων και χρονικά τοποθετούνται στην ΥΜ ΙΙΑ2.

Δυο *τριποδικές βάσεις λεβήτων* (αρ.84-85)– μια υψηλή (αρ.84) και μια χαμηλή (αρ.85)– καθώς και πήλινος τριποδικός λέβητας είχαν συμπεριληφθεί στο ταφικό σύνολο στο Μακέλλι. Η υπ' αριθμόν 84, που είχε ύψος 0,202μ και διάμετρο στενότερη πάνω και πλατύτερη κάτω, έφερε διάκοσμο στο στεφάνι που διαιρείτο σε δυο ζώνες με διαχωριστική οριζόντια ταινία. Η ανώτερη ζώνη περιελάμβανε το συνεχόμενο μοτίβο της ρέουσας σπείρας ενώ η κατώτερη διατρεχόταν από συνεχή καμπύλα τριγωνικά όστρεα, που εσωτερικά καλύπτονταν από ενάλληλες καμπύλες γραμμές. Τα πόδια διακοσμούσαν με καμπτόμενο πλόκαμο με σπειροειδή απόληξη. Ανάμεσα στις καμπυλώσεις του πλοκάμου απαντούσαν στιγμές. Ο Χαριτωνίδης ανέφερε τη μοναδικότητα αυτής της τριποδικής βάσης τόσο σχηματικά όσο και διακοσμητικά, συνδέοντας την τεχνοτροπία και τη θεματολογία με τον προγενέστερο θαλάσσιο ρυθμό²⁶⁷. Και η άλλη τριποδική βάση (αρ.85), αν και μικρότερη κατά το ήμισυ, μόλις 0,105μ ύψος, διαθέτει διάκοσμο αντίστοιχα σε δυο ζώνες. Η ανώτερη απαρτιζόταν από επαναλαμβανόμενες συστάδες κάθετων γραμμών εντός πλαισίου από καμπύλες ταινίες. Η κατώτερη ζώνη διέθετε πυκνό σιγμοειδή πλοχμό. Τα πόδια διακοσμούσαν από σύστημα δικάμπυλων γραμμών. Από πλευράς διακόσμησης μπορεί να αναχθεί στη

²⁶⁶ Χαριτωνίδης, 1961-62, 45- 46

²⁶⁷ Χαριτωνίδης, 1961-62, 64

μινωική παραγωγή, κυρίως του Παλαικάστρου. Οι τριποδικές βάσεις χρονολογούνται κατά την ΥΜ ΙΙΑ1 και ΥΜ ΙΙΑ2 φάση αντίστοιχα.

Εκτός από τις τριποδικές βάσεις, ανάμεσα στις προσφορές υπήρχαν και δύο πήλινοι *τριποδικοί λέβητες* με κάλυμμα (αρ. 86-87), των οποίων ο τύπος μπορεί να θεωρηθεί ροδιακός. Η διακόσμηση του καλύμματος διέθετε γραμμές και τρίγωνα με δικτυωτό στο εσωτερικό τους για τον λέβητα αρ. 86, ενώ για τον λέβητα αρ.87 απαντούσαν συστάδες γραμμών και κυματοειδούς κοσμήματος. Το σώμα τους καλυπτόταν με γραμμικά μοτίβα, δηλαδή με ορθογώνια με στιγμές ή ενάλληλες γωνίες στο εσωτερικό τους ή με δικτυωτά τρίγωνα αφετέρου.

Απαντούσαν και άλλα αγγεία σωζόμενα όμως τμηματικά και με επιφάνειες αρκετά φθαρμένες ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί η τεχνοτροπία και ακολούθως να διαφανούν οι επαφές και οι σχέσεις ή η καταγωγή της πληθυσμιακής ομάδας της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου. Έτσι, έχει καταγραφεί μικρό κλειστό αγγείο (αρ. 76), αμφορίσκος ευρύστομος (αρ.83), τμήμα τρίωτου πιθοειδούς (αρ. 79), τμήμα μεγάλου κλειστού αγγείου (αρ.78), τμήμα χονδροειδούς κλειστού αγγείου (αρ. 77), δυο λεκάνες (αρ.90-91), χειροποίητη γάστρα (αρ. 92), στάμνος (αρ.88), ηθμός (αρ. 93) και τμήμα από πυξίδα (αρ.80). Από τα αναφερθέντα αγγεία, κάποια είχαν εξ ολοκλήρου οικιακή χρήση, όπως ο ηθμός- κυρτού σχήματος- και η μαγειρική γάστρα. Από τις λεκάνες, που ήταν κατασκευασμένες από πηλό με προσμίξεις, μόνο η μία διέθετε πενιχρή διακόσμηση, ερυθρωπών ταινιών (αρ. 91). Ενδιαφέρον παρουσιάζει το αγγείο αρ.83, ένας μικρός πιθοειδής αμφορίσκος, του οποίου το σχήμα μοιάζει των αντίστοιχων τριώτων, αλλά η διακόσμηση παραπέμπει σε χέρι παιδικό, συνισταμένη από ακανόνιστο σταυροειδές κόσμημα, παχιές ταινίες και τυχαία σχηματισμένες πινελιές χωρίς τάξη (εικόνα 5).

Τον νεκρό ή τους νεκρούς συνόδευε και πλήθος μετάλλινων αντικειμένων, τοποθετημένων κάτω από τα οστά (εικόνα 6). Υπήρχαν, λοιπόν, δυο επιμήκη μολύβδινα αντικείμενα με οπές σε κάθε άκρο τους, αγνώστου χρήσεως (αρ.98-99).

Επίσης, βρέθηκε έλασμα ορειχάλκινο, σαν ταινία, πλάτους μόλις 0, 01μ και μήκους 0,054μ.και πάχους 0, 007μ. (αρ.100).

Από πλευράς όπλων, υπήρχαν συνολικά πέντε. Συγκεκριμένα, ένα ξίφος/εγχειρίδιο με νεύρωση, από ορείχαλκο (αρ.101), τύπου Β, σύμφωνα με την κατάταξη του Sandars²⁶⁸. Ωστόσο, ο Γρηγορόπουλος στη μελέτη που διεξήγαγε το κατατάσσει στον τύπο C1²⁶⁹.

²⁶⁸ Οι διαστάσεις του ξίφους αναφέρονται από τον Χαριτωνίδη, ως ακολούθως: μεγ.μήκος: 0,32μ, μήκος λαβής: 0,075μ., πλάτους 0,019- 0,021μ και πλάτος αιχμής 0,013-0,053μ, πάχος: 0,008- 0,015μ.

²⁶⁹ Γρηγορόπουλος, 2011, 116, 428-430

Περιχέλιωμα σχηματιζόταν στη λαβή και στο ανώτατο τμήμα της αιχμής. Αντίστοιχο ξίφος απαντά στους τάφους των Μυκηνών, της Ιαλυσού και της Κνωσού²⁷⁰.

Ακόμη, είχε βρεθεί χάλκινο εγχειρίδιο (αρ.102), χωρίς αυλάκωση. Η αυλάκωση που έφερε κατά μήκος των αιχμών πιθανότατα οφειλόταν στη φθορά. Έχει δυο ήλους στους ώμους και στη γένεση της λαβής όπου θα προσαρτάτο ο στείλεός. Πρόκειται για εγχειρίδιο τύπου A, βάσει Sandars²⁷¹. Ο Γρηγορόπουλος το έχει κατατάξει στα εγχειρίδια τύπου F²⁷². Αντίστοιχο εγχειρίδιο είχε εντοπισθεί και στη Σαρία και στην Κνωσό²⁷³.

Ένας χάλκινος ξυρός με κυρτή λεπίδα²⁷⁴ που διατηρούσε τον ήλο στερέωσης ξύλινου στελέχους και από τις δυο πλευρές (αρ.103)²⁷⁵ Παράλληλα δείγματα ξυρών έχουν εντοπισθεί στην Ρόδο²⁷⁶.

Τέλος, έχουν βρεθεί δύο αιχμές δόρατος, χάλκινες, οι οποίες φέρουν ζεύγος οπών στερέωσης. Στην άκρη του αυλού της αιχμής αρ.104 παρατηρείται δακτύλιος, ο οποίος δεν απαντά στην άλλη, η οποία έχει πεπιεσμένη άκρη²⁷⁷. Η αρ.104 ανήκει στον τύπο H του Hockmann²⁷⁸ και σημειώνεται ότι η ακή της είχε ενδείξεις χρήσεως²⁷⁹. Όμοιες αιχμές έχουν εντοπισθεί στον τάφο των διπλών πελέκεων στην Κνωσό, αλλά και στην Ιαλυσό²⁸⁰. Ο αριθμός των εγχειριδίων και των αιχμών, αλλά και το πλήθος των αγγείων κεραμικής θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως κτερίσματα περισσοτέρων ταφών, τουλάχιστον δυο²⁸¹. Σε αυτό συνηγορούν άλλωστε αντίστοιχα ευρήματα, στην περιοχή *Μακέλλι- Ανεμόμυλοι*, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγονταν και άλλα όπλα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι από την περιοχή είχαν περισυλλεχθεί και αποδοθεί στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, τέσσερα αγγεία, που είτε ανήκαν στον ίδιο τάφο είτε προέρχονταν από άλλη ταφή του νεκροταφείου. Πρόκειται για δυο ψευδόστομους αμφορείς -έναν μεγαλύτερο κι έναν μικρό-μια προχοϊσκη κι ένα μικρό πιθοειδές. Ο

²⁷⁰ Χαριτωνίδης, 1962, 69

²⁷¹ Το εγχειρίδιο 102 είχε διαστάσεις: μήκος 0,28μ., μήκος λαβής 0,067μ, πλάτος: 0,021 και μέγιστο πάχος 0,0035μ. πλάτος αιχμής: 0,058μ, πάχος αιχμής 0,0065-0,007μ, σύμφωνα με τον Χαριτωνίδη, 1962, 69

²⁷² Γρηγορόπουλος, 2011,116, 428-430

²⁷³ Χαριτωνίδης, 1962, 70

²⁷⁴ Χαριτωνίδης, 1961/62, 69-70, Αναφέρει τον ξυρό ως ορειχάλκινη μάχαιρα

²⁷⁵ Οι διαστάσεις της μάχαιρας: μήκος: 0,18μ, πλάτος: 0,043μ. και πάχος: 0,003- 0,004μ.

²⁷⁶ Χαριτωνίδης, 1962, 70

²⁷⁷ Διαστάσεις αιχμών: αρ.104 έχει μήκος: 0,325μ. διάμετρος καυλού: 0,026μ και πάχος 0,013μ Η αιχμή αρ.105 έχει μήκος: 0,20μ. και διάμετρος καυλού: 0,035μ

²⁷⁸ Γρηγορόπουλος, 2011, 116,428-430

²⁷⁹ Χαριτωνίδης, 1961-2, 70

²⁸⁰ Χαριτωνίδης, 1962, 70

²⁸¹ Γρηγορόπουλος, 2011, 116, 428-430

ψευδόστομος αμφορέας (αρ. 94) ήταν απιόσχημος και έφερε διακόσμηση σε δυο ζώνες, μια γύρω από τις λαβές και τους ώμους και άλλη μια στο πάνω μέρος του αγγείου. Στους ώμους η διακόσμηση συνίστατο από διπλό κυματοειδές κόσμημα και στο πάνω μέρος του σώματος από καμπύλα τρίγωνα που στο εσωτερικό τους έφεραν καμπύλες γραμμές και ενάλληλες γωνίες. Η σύνθεση σχήματος και διακόσμησης μαρτυρούν μινωική προέλευση, με παράλληλα από το Παλαίκαстро, ΥΜ ΙΙΑ1²⁸².

Ο ψευδόστομος αμφορίσκος (αρ.95) δεν διατηρείται σε καλή κατάσταση ως προς τη διακόσμηση, αλλά ως προς το σχήμα του θα χαρακτηριζόταν μάλλον μινωικής επιρροής²⁸³. Η προχοΐσκη (αρ.96) έχει ραμφόστομη εκροή και φολιδωτό κόσμημα επί των ώμων καστανέρυθρης βαφής, με πλησιέστερο παράλληλο από την Πρόσυμνα της ΥΜ ΙΙΑ1²⁸⁴. Από τα τέσσερα αγγεία, όμως μεγαλύτερο ενδιαφέρον εμφανίζει το πιθοειδές, αρ. 97, που ήταν συνδεδεμένο με σωλήνα στο ύψος της κοιλιάς, όπου τώρα υπάρχει μια οπή. Η διακόσμηση είναι τοποθετημένη από τους ώμους μέχρι τη βάση, η οποία φέρει μελανή βαφή, καλύπτοντας έτσι την όψη του αγγείου, Το διακοσμητικό θέμα είναι πτηνά ανάμεσα σε άνθη, ενώ την όλη σύνθεση διακόπτει κάθετο πλαίσιο με ζατρίκιο. Το διακοσμητικό θέμα εμφανίζει αρκετά παράλληλα σε άλλου σχήματος αγγεία όπως τρίωτο από τάφο στην Κνωσό, από αρυβαλλοειδή στην Φαιστό, καθιστώντας έτσι το αγγείο μάλλον μινωικής επίδρασης²⁸⁵.

²⁸² Χαριτωνίδης, 1962, 67

²⁸³ Χαριτωνίδης, 1962, 67

²⁸⁴ Χαριτωνίδης, 1962, 68

²⁸⁵ Χαριτωνίδης, 1962, 68

5.2. Ταφή στις Βωνιές

Η περιοχή Βωνιές βρίσκεται στη νοτιοδυτική πλευρά του νησιού, πλησίον του χωριού Αρκάσα. Ο θαλαμοειδής τάφος ανασκάφηκε υπό πιεστικές συνθήκες το 1979, από τον Αδαμάντιο Σάμψων και την Όλγα Ζαχαριάδου, όταν λόγω της διάνοιξης δρόμου αποκαλύφθηκε τμήμα του καθώς και κάποια από τα αγγεία που είχαν συμπεριληφθεί ως κτερίσματα. Ακριβώς λόγω της καταστροφής που υπέστη, δεν έχει σωθεί η είσοδος ή ο δρόμος, που εικάζεται ότι βρίσκονταν στη βόρεια πλευρά του. Ο θάλαμος-ελλειψοειδούς σχήματος- είχε διαστάσεις περίπου ένα επί τρία μέτρα και ήταν λαξευμένος στο σκληρό και αργιλώδες έδαφος, γνωστό τοπικά ως «πατελιά»(εικόνα 7-8). Στην ανατολική πλευρά του θαλάμου υπήρχε πήλινη λάρνακα, ορθογωνίου σχήματος με σαμαρωτό κάλυμμα,²⁸⁶ όπου βρισκόταν η κύρια ταφή, η κορυφή της οποίας κειτόταν 1,70μ υπό της επιφάνειας²⁸⁷ (εικόνα 9-10). Η λάρνακα, όπως και τα περισσότερα αγγεία που τη συνόδευαν (Π6861 μόνωτο κύπελλο με προχολή, Π6869 μεγάλος κρατήρας), είχαν καταστραφεί λόγω της πτώσης της οροφής. Ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με το κεφάλι προς τον νότο. Ο σκελετός δεν σώζεται πλήρης εξαιτίας της καταστροφής κατά τη διάρκεια των εργασιών για την διάνοιξη του δρόμου. Σώζεται τμήμα του κρανίου και των ποδιών. Βορειοδυτικά της λάρνακος, περί τα 15 εκατοστά υπήρχαν τοποθετημένα αγγεία (Π6854 ψεύδόστομος αμφορίσκος, Π6852 μεγάλη πρόχους με πόδι, Π6853 ευρύστομη μόνωτη πρόχους, Π6866 κύλικα).

Περίπου 0,80μ δυτικά της λάρνακος απαντούσαν ίχνη αποτέφρωσης νεκρού, σε έκταση 1,20μ επί 0,50 μ. πλάτος, με οστέινα κατάλοιπα κυρίως από το κρανίο και όστρακα κεραμικής²⁸⁸. Τα οστά ήταν απανθρακωμένα, κάτι που υποδεικνυε μια μάλλον σύντομη διαδικασία αποτέφρωσης²⁸⁹.

Στην αμέσως επόμενη στρώση, 5εκ. βαθύτερα, απαντούσε άλλη μια ταφή, από την οποία σώζεται σε αρκετά φθαρμένη κατάσταση το κρανίο με αρκετά θραυσμένα οστά²⁹⁰. Στην ίδια στρώση, εντοπίστηκαν τα αγγεία Π6851 ψευδόστομος αμφορίσκος,

²⁸⁶ Η λάρνακα έχει μήκος 0,917μ (κάτω) και 0,965μ (πάνω) και πλάτος 0,335- 0,38μ (κάτω) και 0,46μ (πάνω) και ύψος 0,415- 0,495μ, βάθος: 0,43-0,47μ. Διαστάσεις καλύμματος: μήκος 0,71μ (κάτω) και 0,49μ (πάνω), πλάτος: 0,23μ (κάτω) και 0,18μ (κάτω) και ύψος: 0,26μ. (Ζαχαριάδου, 1984)

²⁸⁷ Melas, 1985,39

²⁸⁸ Ζαχαριάδου, 1978, 250/ Μέλας,1985, 39

²⁸⁹ Melas, 1985, 169

²⁹⁰ Melas, 1985, 39

Π6848 ψευδόστομος αμφορίσκος, Π6849 μόνωτη πρόχους, Π6850 κύλικα με χαμηλό πόδι, που πιθανόν συνδέονταν με την ταφή αυτή.

Σε παλαιότερη στρώση- 10 εκ. από βάθος που βρισκόταν η λάρνακα- απαντούσε ακόμη μια ταφή, από την οποία σώζεται σε καλή κατάσταση το κρανίο και άλλα οστά. Με την εν λόγω ταφή σχετίζονταν κάποια αγγεία όπως δυτικά από τη λάρνακα το μόνωτο ρηχό κύπελλο Π6870, ενώ ανατολικά από τη λάρνακα οι ψευδόστομοι αμφορίσκοι Π6858, Π6883 και Π6857, αλλά και η μοναδική πυξίδα με στόμιο Π6860, το βαθύ μόνωτο ημισφαιρικό κύπελλο Π6873 και το ρηχό μόνωτο κύπελλο Π6876. Πιθανότατα και ο ψευδόστομος αμφορίσκος Π6871, το μόνωτο ρηχό κύπελλο Π6868 αλλά και το τριποδικό χρηστικό σκεύος Π6872 να συνανήκουν.²⁹¹

Ακόμα βαθύτερα 15 εκ από το επίπεδο που εδραζόταν η λάρνακα και δυτικά από αυτή βρέθηκαν τρία προχοΐδια με σφαιρικό και πεπιεσμένο σώμα, Π6863, Π6864, και Π6865. Δυτικότερα από αυτά τα προχοΐδια κείτονταν τα οστά από τα πόδια ενταφιασμένου ατόμου, που δεν είχε μετακινηθεί από το σημείο ταφής του, αν και τα υπόλοιπα οστά του σώματος του δεν είχαν διατηρηθεί.²⁹²

Στη νοτιοανατολική γωνία του θαλάμου εντοπίστηκε ακέραιο ένα κρανίο. Τέλος, στα πλαϊνά του θαλάμου είχαν απωθηθεί οστά από προηγούμενες ταφές, τουλάχιστον δύο²⁹³.

Η ταφή συνοδευόταν από μεγάλη ποσότητα κεραμικής, ενώ από χάλκινα αντικείμενα απαντούσαν μόνο ένας σφηκωτήρας και δυο χάλκινοι δακτύλιοι. Συγκεκριμένα, η κεραμική συνίστατο από 51 ακέραια ή συγκολλημένα αγγεία, ενώ έχει καταγραφεί και πλήθος οστράκων.

Πολυπληθέστερη ήταν η ομάδα των *κυπέλλων*, συνολικά δεκατριών, η οποία σύμφωνα με τη Ζαχαριάδου²⁹⁴, μπορεί να διαιρεθεί σε τέσσερις κατηγορίες: τα μόνωτα ρηχά κύπελλα (Π6856, Π6868, Π6870, Π6876, Π6895β), που ανάγονται στη μεταβατική περίοδο ΥΜ ΙΙΙ Α1/2, τα μόνωτα βαθιά κύπελλα με μικρή ανεπαίσθητη εκροή στο χείλος (Π6873, Π6879, Π6880, Π6881, Π6882), που χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΙΑ1 και ΥΜ ΙΙΑ2, μόνωτο ρηχό με ψηλή δαχτυλιόσχημη βάση που διαθέτει σωληνωτή προχοή (Π6861) και που ανήκει στην ΥΜ ΙΙΑ2-Β περίοδο και τέλος, άωτο κωνικό κύπελλο (Π6896), πιθανώς πρωιμότερο. Βάσει της διακόσμησής τους, πρόκειται για

²⁹¹ Μελάς, 1985, 39-40

²⁹² Μελάς, 1985, 40

²⁹³ Ζαχαριάδου, 1978, 250

²⁹⁴ Ζαχαριάδου, 1978, 284

θέματα που συναντώνται τόσο στη μινωική όσο και στη μυκηναϊκή παράδοση, με τεχνική που τα συνδέει κυρίως με τη μινωική. Αναλυτικότερα, τα κύπελλα της πρώτης κατηγορίας ήταν ολόβαφα με μελανή εύθρυπτη βαφή, ενώ της δεύτερης κοσμούσαν από ημικυκλικά κοσμήματα τόσο εντός όσο και εκτός του αγγείου, με χαρακτηριστική αραιή βαφή που δεν μένει σταθερή στα περιγράμματα. Εξαίρεση αποτελούν δυο από τα κύπελλα της δεύτερης κατηγορίας που διέθεταν: το αρ. Π6881 ζώνη με όστρακα το εσωτερικό των οποίων διακοσμήτο με παπυροειδή και το άλλο ζώνη με κυματοειδή γραμμή συνοδευόμενη από παραπληρωματικό διακοσμητικό μοτίβο που θυμίζει περίγραμμα αιχμής²⁹⁵. Το κύπελλο Π6861 με τη σωληνωτή προχοή, μοναδικό της τρίτης κατηγορίας, διέθετε εξωτερικά εναλλασσόμενες λεπτές και παχιές ταινίες, ενώ στο χείλος πλατιά ταινία. Στην εσωτερική πλευρά του αγγείου υπήρχαν ομόκεντροι κύκλοι, ενώ στο χείλος μικρές κάθετες γραμμές. Το άωτο κύπελλο της τέταρτης κατηγορίας (Π6896) ήταν ολόβαφο με μελανή εύθρυπτη βαφή.

Επόμενο αριθμητικά σχήμα ήταν ο *ψευδόστομος αμφορίσκος*, που αριθμούσε 11 αγγεία, διαιρούμενα σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιελάμβανε αγγεία με σφαιρικό ή αμφικωνικό- σε μια περίπτωση, Π- πιεσμένο σώμα (Π6848, Π6884, Π6871, Π6851, Π6854, Π6857, Π6858, Π6883, Π6859) ενώ η δεύτερη με απιόσχημο σώμα (Π6885, Π6877). Η διακόσμηση τους- τοποθετημένη στο πάνω μέρος του σώματος με εξαίρεση δυο- συνίστατο από μοτίβα ευθύγραμμο και κυρίως καμπυλόγραμμο, όπως σπείρες, σιγμοειδή φύλλα, θαλάσσια όστρακα, κυματοειδείς γραμμές κ.ά. Μόνο δυο από τους ψευδόστομους αμφορίσκους έχουν χαρακτηριστεί ως γνήσιοι μυκηναϊκοί (Π6858, Π6859). Η πλειονότητα, όμως, μάλλον διαθέτει στοιχεία που προέρχονται από μινωική τεχνική²⁹⁶. Χρονολογικά τοποθετούνται από ΥΜ ΙΙΑ1 έως ΥΜ ΙΙΒ.

Συνεχίζοντας, οι *πρόχοι και τα προχοΐδια* ήταν συνολικά 8, αλλά δεν μπορούν να ομαδοποιηθούν καθώς διαφέρουν ως προς τον τύπο. Σημαντικό στοιχείο για τις πρόχους είναι ότι τόσο το σχήμα τους όσο και τα διακοσμητικά θέματά τους απαντούν αντίστοιχα και στη μινωική και στη μυκηναϊκή τεχνοτροπία. Ωστόσο, ο σχηματισμός των θεμάτων με παχύ ασύμμετρο περίγραμμα που παρατηρείται στο μοτίβο της ρέουσας σπείρας με καμπτόμενες απολήξεις (Π6851) ή ακόμα και το ίδιο το διακοσμητικό μοτίβο των κηλίδων (Π6892) και των σιγμοειδών φύλλων (Π6884) μαρτυρούν μινωική επιρροή και απαντούν και στα αγγεία από τον θαλαμοειδή στο

²⁹⁵ Αντίστοιχο μοτίβο απαντά στην εικόνα 119 Z, στο Betancourt, 1985, 231, όπου ανάγεται στην ΥΜ ΙΙΑ.

²⁹⁶ Ζαχαριάδου, 1978, 282

Μακέλλι. Τέλος, από πλευράς χρονολόγησης τοποθετούνται στη YM IIIA2-B, οπότε συνόδευαν την τελευταία ταφή.

Οι κύλικες, συνολικά 6, χρονολογούνται από την YM IIIA1 έως τη YM IIIA2, με κάποιες να ανήκουν στη μεταβατική περίοδο YM IIIA1/2. Οι τρεις έχουν βαθύ κύπελλο και χαμηλό πόδι, από τις οποίες οι δύο είναι ολόβαφες (P6850, P6847) ενώ η άλλη διαθέτει το μοτίβο της ρέουσας σπείρας (P6891). Οι εν λόγω κύλικες παραπέμπουν σε ανατολικά και κυρίως ροδιακά πρότυπα αλλά με μινωική τεχνοτροπία. Με ρέουσα σπείρα αλλά με απόληξη που κάμπτεται διακοσμείται μια από τις κύλικες (P6866), που έχει θεωρηθεί μινωικής επίδρασης και ανάγεται στην YM IIIA2, οπότε είναι μάλλον η νεότερη από τις κύλικες. Δυο κύλικες (P6895, P6878), με ρηχό κύπελλο και ψηλό πόδι και διακόσμηση με ταινίες θυμίζουν ροδιακά πρότυπα και έχουν θεωρηθεί ότι έχουν μυκηναϊκές καταβολές, από την YE III1/2 .

Οι τέσσερις κρατήρες είναι απιόσχημοι με χαμηλό πόδι και μεγάλη βάση (P6869, P6889, P6888), εκτός από έναν με λεπτότερο σώμα και περίπου κωνικό σχήμα (P6887). Ο λαιμός τους είναι πλατύς και οι λαβές είναι ελλειψοειδούς διατομής, με γραπτές ταινίες. Η διακόσμησή τους διευθετείται σε τέσσερις μετόπες στο κυρίως σώμα του αγγείου, δυο μεγάλες και δυο μικρότερες, οι οποίες βρίσκονται ακριβώς κάτω από τις λαβές. Στις μεγαλύτερες μετόπες τα διακοσμητικά θέματα ποικίλουν, ακόμα και στο ίδιο το αγγείο. Έτσι, ένας κρατήρας (P6869) στη μια πλευρά φέρει ρέουσα σπείρα, από την οποία κρέμονται ρόμβοι με εσωτερική διαγράμμιση. Ακολουθούν δυο σειρές σπειρών με αντίθετη φορά από την κεντρική ρέουσα σπείρα και λογχόσχημα παραπληρωματικά κοσμήματα. Στην άλλη πλευρά του υπάρχουν τρικάμπυλα τόξα με φολίδες, ενώ στις μετόπες κάτω από τις λαβές, αντιμέτωπες έλικες, που θυμίζουν άνθη. Δυο κρατήρες (P6887, P6888) στις δυο κεντρικές μετόπες τους φέρουν χταπόδια με αρκετές σειρές κυματοειδών πλοκαμιών, τα οποία στον ένα καταλήγουν σε διάστικτες σπείρες. Τα σώματα των χταποδιών είναι έντονα σχηματοποιημένα. Οι στενές μετόπες κάτω από τις λαβές διακοσμούνται με κάθετες κυματιστές ταινίες. Ο υπ' αριθμόν P6888 φέρει στον ώμο ζώνη με επαναλαμβανόμενα ανάποδα Z, καθώς και πλαστική ταινία. Τέλος, ο τέταρτος κρατήρας (P6889) διαθέτει ενιαία διακοσμητική ζώνη, στενότερη από τους άλλους κρατήρες, ξεκινώντας από τη βάση του λαιμού ως τη μέση του αγγείου. Πρόκειται για σύστημα οστράκων ενδιάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται τρίγωνα με καμπύλες πλευρές που η απόληξή τους είναι σπειροειδής. Εσωτερικά τα τρίγωνα φέρουν δικτυωτή διακόσμηση. Όλοι οι κρατήρες κάτω από το κεντρικό θέμα τους διαθέτουν παράλληλες ταινίες και το πόδι τους είναι

ολόβαφο. Τα χείλη τους φέρουν ταινίες κυματιστές ή ίσιες και οι λαβές κάθετες, με την κεντρική συνήθως άβαφη. Οι κρατήρες βάσει των διακοσμητικών θεμάτων αλλά και τα σχήματα ανάγονται στην ΥΜ ΙΙΑ2.

Απαντούσαν και χρηστικά αγγεία, λίγα σε αριθμό. Πρόκειται για δυο τριποδικά σκεύη με σπειροειδείς απολήξεις στα πόδια τους, το ένα ηθμός (Π6855) και το άλλο διάτρητο με ακανόνιστες οπές στη βάση (Π6872). Απαντούσε, ακόμα, ένας δίωτος αμφορέας με προχοή (στάμνος, Π6867) αλλά κι ένα αδιευκρινίστου είδους που φέρει ηθμό στη βάση του (Π6862). Τέλος, βάση μεγάλου αγγείου, αγνώστου σχήματος και χρονολόγησης. Σε γενικές γραμμές, τοποθετούνται χρονικά σε όλο το φάσμα της Ύστερης εποχής του χαλκού και έχουν ταυτιστεί με αντίστοιχους τύπους από τα Δωδεκάνησα- Κω και Ιαλυσό- αλλά και την Κρήτη ώστε να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι κατασκευάστηκαν από εργαστήρι υπό τη μινωική επίδραση²⁹⁷.

Το μεγαλύτερο αγγείο που υπήρχε στον τάφο ήταν ένας τρίωτος πιθαμορέας, απιόσχημος με χαμηλό πόδι και δακτυλιόσχημη βάση (P6890)²⁹⁸. Η διακόσμησή του τοποθετείται σε σχετικά στενή ζώνη στο ανώτερο τμήμα του αγγείου που ξεκινά από τη βάση του λαιμού και διαιρείται από τις λαβές σε τρεις μετόπες (εικόνα 11). Η μια διακοσμείται με χταπόδι, του οποίου τα κυματιστά πλοκάμια απλώνονται σε τρεις σειρές, η άλλη με φολιδωτό μοτίβο και, τέλος, η τρίτη με εραλδικά τοποθετημένα άνθη παπύρου με κεντρικό στέλεχος από το οποίο φύονται μικρότερα άνθη παπύρου. Ενδιάμεσα στα κεντρικά θέματα παρεμβάλλονταν παραπληρωματικά στοιχεία, κυρίως συστήματα καμπύλων γραμμών. Κάτω από τις λαβές σχηματίζονταν μετόπες που πληρούνται αντιστοίχως με συστήματα καμπύλων παράλληλων γραμμών. Το υπόλοιπο αγγείο διακοσμείται από ταινίες χοντρές και λεπτότερες, καταλήγοντας στην ολόβαφη βάση. Ο λαιμός φέρει χονδροειδή κυματιστή γραμμή. Τα διακοσμητικά θέματα παραπέμπουν και πάλι σε μινωική επίδραση, καθώς αντίστοιχά τους αναφέρονται στο Παλαίικαστρο²⁹⁹. Χρονολογικά τοποθετείται στην ΥΜ ΙΙΑ1/2.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μοναδική καλαθόσχημη πυξίδα με κάλυμμα, που συνόδευε την ταφή στη λάρνακα (Π6886). Οι λαβές τοξοειδείς και ταινιωτές υπερέχουν του ελαφρώς έξω νεύοντος χείλους. Η διακόσμηση διαμορφώνεται σε ζώνη χωρισμένη σε μετόπες. Οι κεντρικές καλύπτονταν από στικτά άνθη, με παραπληρωματικά μοτίβα

²⁹⁷ Ζαχαριάδου, 1978,

²⁹⁸ Διαστάσεις: 0,64μ ύψος, και διάμετρος σώματος: 0,54, ενώ διάμετρος χείλους: 0,26-0,35μ., Βάσης: 0,272μ και διάμετρος λαιμού: 0,297μ.

²⁹⁹ Ζαχαριάδου, 1978, 286

καμπυλών, ενώ οι μετόπες κάτω από τις λαβές διακοσμούνταν από παράλληλες ζιγκ ζαγκ γραμμές. Το πώμα της πυξίδας έφερε ομόκεντρους κύκλους. Χρονολογείται στην ΥΜ IIIA2- B περίοδο.

Μοναδικά, χωρίς ακριβή παράλληλα σε άλλες περιοχές και κυρίως στην ηπειρωτική Ελλάδα, ένας ασκός- πυξίδα (Π6860) (εικόνα 12) και ένα μικρό κλειστό αγγείο- αμφορίσκος (Π6892). Αρχικά, ο ασκός- πυξίδα (Π 6860) έχει σώμα κυλινδρικό και το άνω τμήμα του ήταν κλειστό καμπύλου σχήματος. Στην ένωση του σώματος με το άνω τμήμα, φύεται σωληνωτή προχολή και στην απέναντι πλευρά μια κάθετη λαβή. Ανάμεσα τους υπάρχουν οριζόντιες υπερυψωμένες τοξοειδείς λαβές. Διακοσμητικά θέματα είναι το ζιγκ ζαγκ FM 61 (σώμα), το τετράφυλλο³⁰⁰ (στο καμπύλο τμήμα) και σιγμοειδή φύλλα FM67 (περιφέρεια). Το αγγείο προσομοιάζει με μινωικά αντίστοιχα, αλλά όχι όμοια αγγεία³⁰¹. Πρωτοεμφανίστηκε στην ΥΜ IIIA και παρόμοια απαντούν στην κεντρική Κρήτη, στον τάφο Β στη θέση Κεφάλα Επισκοπής Πεδιάδος, Της ΥΜ IIIA2³⁰² και ακόμα δυο παρεμφερή από τους θαλαμοειδείς του Άγιου Σύλλα Τεμένους της ΥΜ IIIA2-B³⁰³. Το κλειστό αγγείο (Π6892) δεν σώζεται ακέραιο, παρά μόνο το κάτω τμήμα του, που ήταν αμφικωνικού σχήματος με διακόσμηση κηλιδωτή. Το σχήμα παραπέμπει σε αντίστοιχα από την Ιαλυσό και την Ανατολή.

Ο σφηκωτήρας ήταν ένα έλασμα χάλκινο, πάχους 0, 015μ. τυλιγμένο σε σχήμα κυκλικό. Η χρήση των σφηκωτήρων δεν είναι βέβαιη, καθώς έχουν θεωρηθεί είτε ως κόσμημα μαλλιών, είτε ως δακτυλίδια, είτε ως ενώτια, ενώ αντίστοιχοι έχουν εντοπισθεί στη Ρόδο, στο νεκροταφείο της Ιαλυσού³⁰⁴. Οι χάλκινοι δακτύλιοι σχηματίζονται από έλασμα 0,08μ, αλλά λίγες πληροφορίες είναι δυνατό να αποκομισθούν καθώς σώζονται σε άσχημη κατάσταση.

Συνοψίζοντας, από την κεραμική συνάγεται ότι η κύρια χρήση του τάφου εκτεινόταν σε περιόδους που κάλυπταν περισσότερα από εκατό χρόνια (ΥΜ IIIA-B) ενώ η πλειονότητα των σχημάτων μπορεί να αποδοθεί τόσο σε μινωικά όσο και μυκηναϊκά πρότυπα. Ωστόσο, από τα διακοσμητικά θέματα- σχηματοποιημένα χταπόδια και όστρεα θαλάσσης καθώς και φυτικά θέματα, αρκετά σχηματοποιημένα επίσης-

³⁰⁰ Χαριτωνίδης, 1961-2, 34. Όμοιο κόσμημα κάτω από τη λαβή του κρατήρα αρ. 1.

³⁰¹ Ζαχαριάδου, 1978, 259. Αναφέρονται από το Λιγόρτυνο, Χόνδρο Βιάννου, Σταυρωμένο, Χριστό, Παχύαμμο

³⁰² Kanta, 1980, 63. Αναφέρει ότι όμοιο με της Επισκοπής είχε βρεθεί στη δυτική Κρήτη, στα Σφακιά, της ΥΜ IIIB

³⁰³ Ευαγγέλου, 2009, 405

³⁰⁴ Ζερβάκη, 2020, 307

διακρίνεται εντονότερη η μινωική επίδραση, όπως για παράδειγμα το διακοσμητικό μοτίβο των κηλίδων αραιής βαφής ή η τεχνοτροπία των παχιών περιγραμμάτων.³⁰⁵ Ο Μελάς θεωρεί ότι ο τάφος ανήκε σε οικογένεια Μινωιτών, που κατοικούσε κοντά, παρ' όλο που ο οικισμός ακόμη δεν έχει εντοπισθεί³⁰⁶. Τέλος η Ζαχαριάδου αποδίδει τα αγγεία είτε σε τοπικό εργαστήριο λόγω των άτεχνων πινελιών, κάτι που είχε εκφράσει και ο Χαριτωνίδης για τα αγγεία από το νεκροταφείο στο Μακέλλι³⁰⁷ είτε τα συνδέει με κάποιο επαρχιακό εργαστήριο, που συνέχισε την παραγωγή του μετά την πτώση των ανακτόρων, όπως το εργαστήριο του Παλαικάστρου³⁰⁸. Σε αυτή τη διαπίστωση συμφωνεί ο Μελάς, ο οποίος θεωρεί την πλειονότητα των αγγείων εισηγμένη από την ανατολική Κρήτη ενώ όσα έχουν μυκηναϊκό χαρακτήρα τα αποδίδει σε εισαγωγές από το Άργος³⁰⁹.

5.3. Ταφή στην Αυλώνα

Ήταν γνωστό από παλαιότερους περιηγητές ότι στη βόρεια Κάρπαθο, στην περιοχή της Αυλώνας, υπήρχε μυκηναϊκό νεκροταφείο³¹⁰. Θαλαμοειδείς ήταν κατά πάσα πιθανότητα λαξευμένοι στο μαλακό ασβεστόλιθο της περιοχής, αλλά ο εν λόγω βρέθηκε κατεστραμμένος από μηχανικό εκσκαφέα κατά τη διάνοιξη δρόμου και αρχαιολογική ανασκαφή δεν έχει διαπραχθεί για να το επιβεβαιώσει. Ωστόσο, τα αγγεία που περισυλλέχθηκαν μαρτυρούν την ύπαρξη θαλαμοειδούς της ΥΕΧ, καθώς χρονικά τοποθετούνται στη ίδια περίοδο με τις ταφές στο Μακέλλι και τις Βωνιές.

Πιο συγκεκριμένα, τα 14 αγγεία μελετήθηκαν από την Καραντζαλή και τον Πλάτωνα³¹¹ και πρόκειται για τέσσερα κύπελλα διαφόρων τύπων, τέσσερις κύλικες, τρεις σκύφους με πόδι, δυο πρόχους και μια προχοϊσκη, καθώς και θραύσματα από μια πυξίδα.

Την κατηγορία των *κυπέλλων* απαρτίζουν ένα βαθύ κυλινδρικό μόνωτο κύπελλο (αρ. 21255), ένα ημισφαιρικό αβαθές κύπελλο (αρ.21257), ένα ημισφαιρικό βαθύ κύπελλο (αρ. 21260) και ένα τριποδικό αβαθές κύπελλο με προχοή (21259). Το πρώτο, φέρει την κάθετη, ταινιωτή λαβή στο μέσον του ύψους του και η διατομή του είναι

³⁰⁵ Ζαχαριάδου, 1978, 288

³⁰⁶ Melas, 1985, 40

³⁰⁷ Χαριτωνίδης, 1961-62, 75-76

³⁰⁸ Ζαχαριάδου, 1978, 294

³⁰⁹ Melas, 1985, 40

³¹⁰ Paton, 1889, 333·Platon Karantzali, 2003, 189, Melas,

³¹¹ Platon & Karantzali, 2003, 189-202

αμφικωνική. Η διακόσμηση διευθετείται σε τέσσερις οριζόντιες ζώνες, διαχωρισμένες με παράλληλες γραμμές, που περιλαμβάνουν γραμμικά μοτίβα- κυματοειδείς γραμμές, εναλλάξιμες γωνίες- ενώ στην ανώτερη προς το χείλος ζώνη απαντά σειρά από θαλάσσια όστρεα, δηλαδή καμπύλα τρίγωνα με τοξοειδείς γραμμές στο εσωτερικό τους και αντιθετική διάταξη. Όμοιο μοτίβο απαντά και σε αγγεία από το Μακέλλι, όπως για παράδειγμα στην κύλικα (αρ. 49) και το κύπελλο (αρ. 58) και από τις Βωνιές, όπως για παράδειγμα στο κύπελλο (Π6881) και στον ψευδόστομο αμφορίσκο (Π6877)³¹². Το κόσμημα αυτό αντανάκλα μινωική επιρροή ή εισαγωγή από την Κρήτη³¹³. Το κύπελλο (αρ. 21257) με έξω νεύον χείλος, σώμα ημισφαιρικό και γωνιώδες προς τη βάση είναι ολόβαφο με καστανέρυθρη βαφή τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά του αγγείου. Το κύπελλο (αρ.21260) είναι μόνωτο, ημισφαιρικό, με έξω νεύον χείλος και με διακριτική προχολή πλησίον της λαβής, που είναι κάθετη και ταινιωτή. Η διακόσμηση απαρτίζεται από συστάδες οριζοντίων γραμμών στο κάτω μέρος του αγγείου, ενώ η κεντρική διακοσμητική ζώνη, που εκτείνεται στο ύψος της λαβής, απαρτίζεται από σειρά αντιθετικά φυομένων ομόκεντρων τόξων, με ιδιαίτερα τονισμένο τον εξωτερικό.³¹⁴ Αντίστοιχο δείγμα απαντά σε θέσεις της Κρήτης, όπως σε κύπελλο από τάφο στην Επισκοπή³¹⁵ μαρτυρώντας τον μινωικό χαρακτήρα του³¹⁶. Τέλος, το αβαθές, δίωτο, τριποδικό κύπελλο με προχολή (αρ.21259) -τα πόδια είναι ελκωτά και η προχολή κοντή και ανοικτού σχήματος- διαθέτει διακόσμηση συστάδων λεπτών και παχύτερων ταινιών με καστανή βαφή εσωτερικά και εξωτερικά του αγγείου. Η καινοτομία του αγγείου έγκειται στις οριζόντιες λαβές έναντι των καθέτων, που απαντά σε αγγείο της νοτίου Ρόδου, αλλά και στην προσθήκη τριών ποδιών, τακτική μινωικής επιμόρφησης³¹⁷. Τα κύπελλα χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΙΑ2- Β περίοδο.

Έπειτα, οι τρεις από τις τέσσερις κύλικες ανήκουν στο είδος των υψίποδων κυλικών, ενώ μία στο είδος των χαμηλόποδων. Αναλυτικότερα οι δύο υψίποδες, που σώζονται σχεδόν ακέραιες- με εξαίρεση την αρ. 21262, που δεν διατηρεί τις λαβές- διαθέτουν βαθύ κύπελλο με έξω νεύον χείλος, με καστανή βαφή εντός και εκτός του αγγείου, με πόδι ψηλό ολόβαφο -στην αρ. 21256 συμπαγές ενώ στην αρ. 21262 είναι κοίλο³¹⁸- και

³¹² Kanta,1980, πιν.139. 2, μοτίβο από την Επισκοπή Ιεράπετρας

³¹³ Ζαχαριάδου, 1978, 267, Χαριτωνίδης, 1961-62, 55-57, Platon & Karantzali, 2003, 192& 198

³¹⁴ Betancourt, 1985, 242, εικ.123Γ

³¹⁵ Kanta,1980, 267, πιν.29,3

³¹⁶ Platon & Karantzali, 2003, 193

³¹⁷ Platon & Karantzali, 2003, 194 &198

³¹⁸ Το συμπαγές πόδι έχει χαρακτηριστεί ως μυκηναϊκή τεχνική, ενώ το κοίλο μινωική. Platon & Karantzali, 2003, 196

δισκοειδή βάση. Η κεντρική διακόσμηση εκτείνεται σε ζώνη που διαμορφώνεται στο ύψος των λαβών από συστάδα οριζοντίων γραμμών κάτω και από σκούρα παχιά ταινία κοντά στο χείλος. Η κύλικα αρ. 21256 διακοσμείται με αλυσίδα φύλλων ιερού κισσού ενώ η αρ. 21262 με το μοτίβο του χταποδιού σε κάθε πλευρά, με ομόκεντρους κύκλους για μάτια ενώ οι τέσσερις κυματοειδείς πλόκαμοί του εκτείνονται σε όλη την πλευρά με ελικοειδή απόληξη³¹⁹. Παράλληλη με το εν λόγω αγγείο είναι κύλικα από την Ιαλυσό Ρόδου³²⁰. Η τρίτη κύλικα (αρ. 21266) σώζεται αποσπασματικά, μόνο το κύπελλο της, το οποίο είναι ίδιας κατηγορίας με τις δυο προηγούμενες: βαθύ, με έξω νεύον χείλος βαμμένο εσωτερικά κι εξωτερικά με καστανές παχιές ταινίες ενώ η κύρια διακοσμητική ζώνη εντός πλαισίου, ανάμεσα στις λαβές, διαμορφωμένο στην κάτω πλευρά από συστάδα οριζοντίων γραμμών και στην πάνω πλευρά από την παχιά ταινία του χείλους. Η κύρια διακόσμηση περιλαμβάνει φυτικό θέμα, δηλαδή δυο αντιθετικούς καμπυλωτούς σχηματισμούς που περιβάλλονται από καστανή ταινία και ανάμεσα τους φύεται μίσχος που στο άνω άκρο καταλήγει σε σπείρα. Αντίστοιχο κόσμημα σε κύλικα από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι, όπου όμως το φυλλόσχημο κόσμημα καλυπτόταν εσωτερικά από δικτυωτό³²¹. Τέλος, η χαμηλόποδη κύλικα αρ. 21267, με κύπελλο αντιστοίχως βαθύ, με έξω νεύον χείλος βαμμένο εσωτερικά κι εξωτερικά, με ολόβαφο κοίλο πόδι και διακοσμημένο με συστάδα ταινιών κοντά στη βάση και στο κέντρο του, ενώ στην κύρια διακοσμητική ζώνη απαντούν ζεύγη αντιθετικών σπειρών, των οποίων οι απολήξεις είναι ενωμένες. Πρόκειται για μοτίβο που αρχίζει να διαδίδεται στις αρχές της ΥΕ ΙΙΒ³²² και απαντά σε όμοιο αγγείο από την Ελούντα της Κρήτης³²³. Οι κύλικες ανάγονται στην ΥΜ ΙΙΑ2 και η χαμηλόποδη στην ΥΜ ΙΙΑ2-Β περίοδο³²⁴.

Οι σκύφοι με πόδι, που βρέθηκαν στην Αυλώνα, συνολικά τρεις, έχουν τοποθετηθεί χρονικά κατά την ΥΜ/ΥΕ ΙΙΒ1 περίοδο, καθώς το σχήμα δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο στην Κρήτη νωρίτερα³²⁵. Οι δυο έχουν βαθύ ημισφαιρικό σώμα (αρ.21264, αρ.21268) ενώ ο ένας βαθύ κωνικό (21265). Και οι τρεις διαθέτουν χαμηλό ολόβαφο πόδι με δισκοειδή βάση και ολόβαφα έξω νεύοντα χείλη ενώ οι λαβές- που ακέραιες διατηρούνται μόνο στον αρ. 21268- είναι εξίσου ολόβαφες οριζόντιες

³¹⁹ Betancourt, 1985, 242, εικ.123 Κ

³²⁰ Platon & Karantzali, 2003, 198

³²¹ Χαριτωνίδης, 1961-62, 51-52, αρ. 34

³²² Platon & Karantzali, 2003, 198

³²³ Kanta, 1980, 131-132

³²⁴ Platon & Karantzali, 2003, 192

³²⁵ Kanta, 1980, 258

ελλειψοειδούς διατομής. Κοντά στη βάση τους καθώς και στο μέσον του σώματος φέρουν συστάδες οριζοντίων ταινιών, ενώ η κεντρική διακόσμηση τοποθετείται σε ζώνη ανάμεσα στις λαβές. Στον σκύφο αρ. 21264 απαντά σύνθεση με μετόπες που διαχωρίζονται μεταξύ τους με τρεις κάθετες γραμμές και εναλλάσσονται πλατιές και στενές μετόπες που πληρούνται με ποικίλα διακοσμητικά στοιχεία. Στις πλατιές μετόπες απαντά το μοτίβο του ζεύγους αντιθετικών σπειρών με συνδεδεμένες τις απολήξεις τους, ενώ στις στενότερες υπάρχουν μετόπες με ζιγκ ζαγκ και με ρομβοειδές δικτυωτό κόσμημα³²⁶. Ο σκύφος αρ. 21265 διακοσμείται με άνθος που σχηματίζεται από κεντρικό μίσχο φυτόμενο από αντιθετικά ζεύγη φύλλων, στην κεντρική διακοσμητική ζώνη, Τέλος, στον σκύφο αρ.21268 απαντά στην κεντρική ζώνη ομάδα από τέσσερα τοξοειδή θαλάσσια όστρεα με γραμμώσεις στο εσωτερικό τους αντιθετικά διατεταγμένα. Το μοτίβο αποτελεί παραλλαγή του μινωικού στρογγυλεμένου κελύφους και το μόνο αντίστοιχο μπορεί να παρατηρηθεί σε ένα κύπελλο, από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι ³²⁷. Επίσης, παρόμοια όστρεα με την προσθήκη τριγώνου διαγραμμισμένου στη «μύτη» του απαντά σε αγγεία από το εργαστήριο των Χανίων, κατά την ΥΜ ΙΙΑ2, το οποίο είχε δεχθεί μεγάλη επίδραση από τη μυκηναϊκή παράδοση³²⁸. Η διακόσμηση των σκύφων παραπέμπει κυρίως σε μινωική επιρροή³²⁹. Από πλευράς πρόχων, βρέθηκε μια ραμφόστομη (αρ. 21263), μια προχοΐσκη (αρ.21261) και μια μικρή προχόη με οβάλ στόμιο (αρ.21258). Αρχικά, η ραμφόστομη πρόχους είχε απιόσχημο σώμα και κάθετη λαβή τριγωνικής διατομής. Το αγγείο είναι ολόβαφο με καστανή βαφή στο κατώτερο τμήμα του αλλά και στο ανώτερο, δηλαδή στον λαιμό, την προχόη και τη λαβή. Το υπόλοιπο σώμα καλύπτεται από λεπτές και παχιές ταινίες, ενώ στην κεντρική διακοσμητική ζώνη του απαντά επαναλαμβανόμενο τρικάμπυλο τόξο. Αντίστοιχο απαντούσε σε μεγάλο κρατήρα από τον θαλαμοειδή στις Βωνιές (αρ. 24) ³³⁰. Επίσης, απαντούσε σε προχόη της ΥΜ ΙΙΑ1 από τάφο στην περιοχή Μυρσίνη της Σητείας³³¹. Το σχήμα αντανακλά επιρροή από μυκηναϊκά πρότυπα, ενώ η διακόσμηση μινωικά³³².

³²⁶ Kanta, 1980, πιν. 113, 4, Σε πυξίδα από την Επισκοπή.

³²⁷ Χαριτωνίδης, 1961-62, 58, πιν.24ε

³²⁸ Kanta, 1980, 289, πιν.138,2.

³²⁹ Platon & Karantzali, 2003, 194

³³⁰ Ζαχαριάδου, 1978, 263.

³³¹ Kanta, 1980, 165, πιν.122,6

³³² Platon & Karantzali, 2003, 199

Η προχοϊσκη, αρ.21261, έχει σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα με επίπεδη βάση και κάθετη ταινιωτή λαβή. Είναι καλυμμένη διακοσμητικά από συστάδες ταινιών τόσο στη βάση, όσο και στο κέντρο, ενώ η κύρια διακοσμητική της ζώνη εκτείνεται στον ώμο της, όπου απαντά αλυσίδα κρεμάμενων ενάλληλων τόξων, σαν «γυρλάντα» από άνθη, με μικρές κάθετες γραμμές στο εσωτερικό τόξο. Πρόκειται για παραλλαγή του μοτίβου της «γυρλάντας», που πρωτοεμφανίστηκε κατά την ΥΜ ΙΙΑ περίοδο, πιθανώς από πρότυπο σε ύφασμα και δείγμα του οποίου υπάρχει σε ψευδόστομο αμφορέα από την Κνωσό και σε αλάβαστρο από το Παλαίικαστρο³³³. Τέλος, η προχοή, αρ. 21258, έχει απίοσχημο σώμα και κάθετη λαβή οβάλ διατομής και είναι ολόβαφη με μελανή βαφή, πιθανόν έχοντας ως πρότυπο μετάλλινα αγγεία³³⁴. Η ομάδα των πρόχων τοποθετείται χρονικά στη μεταβατική περίοδο ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ2/Β³³⁵.

Αναφορικά με την πυξίδα (αρ.21293), αν και σώζονται μόνο τμήματα του χείλους, μπορεί να διαπιστωθεί ότι χρονικά ανάγεται στην ΥΕΙΙΑ1 φάση. Διέθετε κάθετα τοιχώματα, πιθανόν να ήταν άωτη ή να διέθετε οριζόντιες λαβές. Το χείλος έφερε δύο πλατιές ταινίες κοντά στο χείλος που αποτελούσαν το άνω όριο πλαισίου εντός του οποίου υπήρχε σειρά από σπείρες με καμπτόμενη προς τα κάτω απόληξη, γνωστό θέμα των αγγείων της ΥΜ ΙΙΑ2-Β περιόδου³³⁶. Αντίστοιχο μοτίβο απαντά στον ώμο πρόχου αρ.7 από τις Βωνιές, κάτι που τη συνδέει με παράλληλα από μυκηναϊκού χαρακτήρα οινόχρη από την Ιαλυσό και το Μενίδι³³⁷.

5.4. Βόρεια Κάρπαθος, Διαφάνι, Καμπί

Η θέση Καμπί βρίσκεται 500μ νοτιοανατολικά του Διαφανιού, που είναι επίγειο της Ολύμπου. Στη θέση αυτή υπήρχε τάφος, το περιεχόμενο του οποίου παραδόθηκε από τον περιηγητή Paton στο Βρετανικό Μουσείο. Πρόκειται για επτά αγγεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος καθώς και ένα μετάλλινο όπλο. Πληροφορίες για το είδος της ταφής δεν απαντούν. Ωστόσο συνάγεται ότι επρόκειτο για θαλαμοειδή, όπως υποδεικνύεται από τη χρονολόγηση και το είδος των κτερισμάτων αλλά και τη γεωλογική διαμόρφωση της θέσης, δηλαδή στην βραχώδη πλαγιά ενός λόφου.

³³³ Popham, 1967, 345-6, fig. 5, 14 ,

³³⁴ Kanta, 1980, 261, Platon & Karantzali, 2003, 199

³³⁵ Platon & Karantzali, 2003, 194-196

³³⁶ Betancourt, 1985, 242, εικ.123 Z

³³⁷ Ζαχαριάδου, 1978, 254

Συγκεκριμένα, τα ευρήματα που μαρτυρούν θαλαμοειδή τάφο στη θέση Καμπί ήταν *ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής* (BM Cat. A971), *ψευδόστομος αμφορίσκος* (BMCat.A977), *ευρύστομη προχοΐσκη* (BM Cat. A976), *απιόσχημο ρυτό* με πλαστική ταυροκεφαλή στον ώμο (BM Cat. A972), *δυο υψίποδες κύλικες* (BM Cat. A974-A975), *κωνικό μόνωτο κύπελλο* (BM Cat. A973) και *χάλκινο ζίφος* (BM Cat. Of Bronzes no.46).

Αρχικά, το *ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής* (A971), ένα σπονδικό αγγείο, διέθετε κέρατα και αυτιά προσαρτημένα ξεχωριστά και βαμμένα με μελανή βαφή (εικόνα 13). Η γραπτή διακόσμηση διευθετείται από παχιές κάθετες ταινίες, που ξεκινούν από το ελλειψοειδές και με μικρή οπή ρύγχος μέχρι τον ώμο. Έτσι, στη ζώνη της κορυφής του ρύγχους μέχρι ανάμεσα στα κέρατα, απαντούν οριζόντιες καμπυλωτές γραμμές και ως παραπληρωματικό τρεις τετράφυλλοι ρόδακες, οι οποίοι απαντούσαν και στις άλλες διακοσμητικές ζώνες. Εκατέρωθεν της κεντρικής ζώνης βρίσκονται οι ζώνες των ματιών, ενώ δίπλα στα μάτια προσαρτώνται τα πλαστικά ολόβαφα αυτιά και συμπληρώνεται το κενό με δύο τετράφυλλους ρόδακες σε ελαφρώς μεγαλύτερο μέγεθος από αυτό που υπήρχε στο μέτωπο. Στην αμέσως επόμενη διαμορφούμενη ζώνη ήταν τα «μάγουλα», που κοσμούνται με τρεις αντίστοιχους τετράφυλλους ρόδακες. Στις ζώνες εκατέρωθεν της τοξοειδούς λαβής υπήρχαν συστάδες παράλληλων γραμμών. Περιμετρικά στο άνοιγμα, εκτεινόταν δικτυωτό κόσμημα. Ο τετράφυλλος ρόδακας, που είναι προσφιλές μοτίβο της μινωικής κεραμικής, απαντούσε και σε αντίστοιχο ρυτό από το Παλαίκαστρο³³⁸, ενώ παρόμοιο υφίσταται στον κρατήρα αρ.1 από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι³³⁹ και στον πυξιδόμορφο ασκό (Π6860) από τις Βωνιές Αρκάσας³⁴⁰. Ανήκει στον τύπο III σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Koehl, δηλαδή ρυτά ανοικτού σχήματος και χωρίς πόδια, όπου συγκαταλέγονται και όσα είναι σε σχήμα κεφαλής ζώων³⁴¹. Η κατηγορία αυτών των ρυτών είναι γνωστή από την MM IIB τροχήλατων βοοειδών από την Φαιστό και τον Κομμό, που διέθεταν μεγάλο άνοιγμα πίσω από τον λαιμό του ζώου και δευτερεύον στο ρύγχος τους. Ο τύπος εξελίχθηκε κατά την YM/YE IIIA1-A2 με την προσθήκη κάθετης λαβής στο πίσω μέρος της κεφαλής και κάτω από το άνοιγμα και με περιγράμματα στρογγυλεμένα, κάτι που οδήγησε τους/τις μελετητές/τριες να τα συσχετίσουν με απιόσχημα ρυτά. Τα ρυτά

³³⁸ Koehl, 2006, 40-41

³³⁹ Χαριτωνίδης, 1960-61, 33-36

³⁴⁰ Ζαχαριάδου, 1978, 258-260

³⁴¹ Koehl, 2006, 38

αυτά εξαπλώθηκαν σύντομα στην ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη, τα Δωδεκάνησα, την Ανατολή και την Κύπρο. Πιθανότατα προήλθαν από ανατολικά μετάλλινα πρότυπα.³⁴² Ο Ντούμας κατηγοριοποιεί τα μυκηναϊκά σε δυτικά και ανατολικά, ανάλογα με την τεχνοτροπία τους. Ο δυτικός τύπος περιλαμβάνει ρυτά από ηπειρωτική Ελλάδα, την Νάξο και ένα εισηγμένο από την Έγκωμη, διαθέτοντας λεπτομερή κι εκλεπτυσμένα φυσιοκρατικά χαρακτηριστικά, όπως τα προσεκτικά προσαρτημένα αυτιά και τα κέρατα ενώ τα ανατολικά περιλάμβαναν όσα βρέθηκαν στην Εγγύς Ανατολή και ήταν πιο απλά και απομιμήσεις των δυτικών³⁴³. Ωστόσο, ο Koehl προσθέτει μια τρίτη κατηγορία που απαντά σε κρητικά δείγματα, που εντοπίστηκαν στο Παλαίικαστρο και εμφανίζουν μεγάλη ομοιότητα με το ρυτό που βρέθηκε στο Καμπί, ενισχύοντας έτσι την άποψη ότι ήταν εισηγμένο από την Κρήτη προϊόν³⁴⁴. Χρονολογείται κατά την ΥΜ ΙΙΑ1-Α2, βάσει των μοτίβων αλλά και του παράλληλου από το Παλαίικαστρο³⁴⁵.

Το *απιόσχημο ρυτό* (BM Cat. A972) είχε προσαρτημένη ταυροκεφαλή κάθετα στη λαβή και κάτω από το ανοικτό και έξω νεύον χείλος του, ενώ στη σύνδεση λαβής και χείλους υπάρχει οπή που τη συνδέει με την προχοή (εικόνα 14). Το ρυτό ήταν κατά πάσα πιθανότητα χωρίς πόδι, οξυπύθμενο και έφερε οπή, κάτι που δεν είναι βέβαιο, καθώς δεν σώζεται το κάτω τμήμα του. Η γραπτή διακόσμηση είναι πολύ φθαρμένη, από μελανή εύθρυπτη βαφή και η κύρια διακοσμητική ζώνη εκτεινόμενη στο πάνω μέρος του αγγείου συνίσταται από σειρά κρεμάμενων ομόκεντρων τόξων³⁴⁶. Ο μηχανισμός της εσωτερικής προχοής που συνδέεται με τη οπή πάνω από τη λαβή ήλεγχε τη ροή του υγρού και λειτουργούσε πιθανόν ως μέσο συγκράτησης των κατακαθιών την ώρα της τελετουργίας. Η κάθετη λαβή που φύεται από το χείλος μέχρι τον ώμο, η προσαρτημένη ταυροκεφαλή αλλά και το μοτίβο των ενάλληλων τόξων, που προσομοιάζει της «γιρλάντας»³⁴⁷, παραπέμπει στη μινωική προέλευση του αγγείου³⁴⁸. Άλλωστε, η προσάρτηση πλαστικών ταυροκεφαλών σε αγγεία, όπως σε πρόχου από την Μυρσίνη, ήταν συνήθης, όπως και άλλα ζωικά ή φυτικά είδη, που

³⁴² Melas, 1985, 132

³⁴³ Ντούμας 1968, 383-389

³⁴⁴ Melas 1985, 131

³⁴⁵ Koehl, 1981, 187

³⁴⁶ Melas, 1985, 78

³⁴⁷ Απαντά και στην Αυλώνα, στην προχοΐσκη 21263, στο Μακέλλι στον κρατήρα αρ.2. Κρεμάμενα ημικύκλια, στην αγγλική βιβλιογραφία: festoon (FM 43 ;)

³⁴⁸ Melas, 1985,132

συνήθως σχετίζονταν με το στοιχείο του νερού³⁴⁹. Παρόμοια με το εν λόγω ρυτό απαντούν στο Παλαίικαστρο, αν και παλαιότερα, δηλαδή προϊόντα της ΥΜ Ι και για αυτό πιο φυσιοκρατικά³⁵⁰. Το αγγείο χρονολογείται στην ΥΜ ΙΙΑ2 ή Β.

Οι δύο κύλικες ανήκουν στον υψίποδο τύπο της ΥΜ ΙΙΑ2-Β³⁵¹ και αντίστοιχες έχουν βρεθεί στο Μακέλλι³⁵² και στις Βωνιές³⁵³. Η πρώτη (ΒΜ Cat., Α974) έφερε ομόκεντρους κύκλους στη βάση, ενώ το πόδι διέθετε μελανές ταινίες, που λόγω του εύθρυπτου χαρακτήρα της βαφής δεν είναι ευδιάκριτες. Το κύπελλο της διαθέτει λιτό διάκοσμο, δηλαδή εναλλάξ το μοτίβο των σπειροειδών οστρέων (παραλλαγή του κατακόρυφου ναυτίλου FM 23:7)³⁵⁴ με τα άνθη από στιγμές ή αλλιώς θαλάσσια ανεμώνη (FM 27)³⁵⁵, όπως απαντάται σε ψευδόστομο αμφορέα από τον θόλο που βρέθηκε στις Καμάρες της Κρήτης³⁵⁶. Ομοιότητες σημειώνονται και με την κύλικα τύπου Ζυγουριών από τις Μυκίνες και έτερη από την Ιαλυσό³⁵⁷.

Η δεύτερη κύλικα (ΒΜ Cat. Α975) έφερε αντίστοιχα ομόκεντρους κύκλους στη βάση αλλά πολύ λεπτότερους, ενώ το πόδι της κοσμούσαν τέσσερις παχιές μελανής βαφής ταινίες. Στο κύπελλο, σε στενή ζώνη ανάμεσα στις λαβές- που υπερείχαν ελαφρώς του χείλους- απαντούσε σειρά από σπείρες με καμπτόμενο προς τα πάνω στέλεχος και παχύτερο τον εξωτερικό δακτύλιο. Πανομοιότυπη ήταν η κύλικα αρ. 40 από το Μακέλλι, τόσο ως προς το σχήμα FS 258 όσο και ως προς το μοτίβο της σπείρας (FM 46:53), οδηγώντας στη διαπίστωση ότι ανήκαν στο ίδιο εργαστήριο, πιθανώς Αργολικό³⁵⁸.

Ο ψευδόστομος αμφορίσκος (ΒΜ Cat., Α977) είχε πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα με επίπεδη βάση. Όμοιου σχήματος αγγεία (FS178) έχουν εντοπισθεί και στις ταφές από το Μακέλλι (αρ.30)³⁵⁹ και από τις Βωνιές (Π6883)³⁶⁰, χρονολογούμενα στην ΥΜΙΙΑ1-2. Το σώμα του αγγείου καλύπτεται από οριζόντιες παράλληλες ταινίες, ενώ στη ζώνη ανάμεσα στις λαβές διακοσμείται με συνεχόμενα ενάλληλα καμπύλα τρίγωνα

³⁴⁹ Binnberg, 2019, 56

³⁵⁰ Melas, 1985, 132

³⁵¹ Betancourt, 1985, 233

³⁵² Χαριτωνίδης, 1960-61, οι υψίποδες κύλικες με αρ. 38 και αρ. 40-41, 52-54, αναγόμενες στην ΥΕ ΙΙΑ2-Β αντίστοιχα.

³⁵³ Ζαχαριάδου, 1978, κύλικα Π6878, η οποία είχε αναχθεί σε ελλαδικά πρότυπα της ΥΕ ΙΙΑ1, 284

³⁵⁴ Popham, 1967, 348, fig.6:12

³⁵⁵ Χαριτωνίδης, 1960-61, 52

³⁵⁶ Kanta, 1980, 111, πιν.49, 4

³⁵⁷ Symeonoglou, 1970, 287

³⁵⁸ Melas, 1985, 107-108

³⁵⁹ Χαριτωνίδης, 1960-61, 50

³⁶⁰ Ζαχαριάδου, 1978, 269

ενδιάμεσα στα οποία απαντά το μοτίβο των οριζόντιων καμπύλων γραμμώσεων.³⁶¹ Το μοτίβο αυτό όπως και άλλα γραμμικής και επαναλαμβανόμενης χρήσης ίσως αντανακλούν μιμήσεις από την υφαντουργία³⁶². Παράλληλο και πανομοιότυπο ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση απαντά στο Παλαίκαστρο, οπότε μάλλον πρόκειται για εισηγμένο αγγείο από εκεί.³⁶³

Η πρόχους (BM Cat., A976), που είναι μόνωτη και ευρύστομη, χρονολογείται στην ΥΜΠΙΑ2-B περίοδο, ενώ όμοιου σχήματος απαντούσαν και στον θαλαμοειδή στο Μακέλλι (αρ. 24 και 25)³⁶⁴. Είναι διακοσμημένη με πλοχμό γύρω από τον ώμο (FM48)³⁶⁵, ο οποίος υπήρχε και σε πρόχου από τις Βωνιές (Π6849)³⁶⁶ και είναι προσφιλές κόσμημα στη μινωική κεραμική³⁶⁷. Ο λαιμός διέθετε κάθετες μελανές ταινίες ενώ το κάτω τμήμα του σώματος της πρόχου καλυπτόταν από ταινίες παχιές και λεπτότερες. Αντίστοιχη πρόχους έχει βρεθεί στη Μυρσίνη της ανατολικής Κρήτης³⁶⁸. Στην ίδια ομάδα από το Καμπί ανήκε ένα μόνωτο κωνικό κύπελλο (BM Cat., A973) με διακριτική προχοή στο χείλος, κοντά στη λαβή. Το κάτω τμήμα του σώματός περιζωνόταν με παράλληλες οριζόντιες ταινίες, ενώ έφερε ζώνη με τόξα, που στην άνω και κάτω απόληξή τους διέθεταν ενάλληλα καμπύλα τρίγωνα. Αντίστοιχο κόσμημα απαντούσε σε ψευδόστομο αμφορίσκο από τις Βωνιές (Π6857)³⁶⁹. Ανάλογου σχήματος κύπελλα είχαν εντοπισθεί και στον θαλαμοειδή στο Μακέλλι (αρ.51-65) με μικρές διαφοροποιήσεις³⁷⁰. Συνδέεται τεχνοτροπικά με την ανατολική Κρήτη και την Κνωσό³⁷¹ και χρονολογείται κατά την ΥΜ ΠΙΑ2-B περίοδο.

Τέλος, ένα χάλκινο ξίφος (BM no.46, Cat. of Bronzes) συμπλήρωνε την ομάδα των αγγείων που περιγράφησαν. Ήταν διαστάσεων 0,312μ μήκος, 0,028μ πλάτος και 0,004μ πάχος. Η λαβή του ήταν 0,022μ πάχους και διέθετε περιχέλιωμα από ελεφαντόδοντο. Από ελεφαντόδοντο ήταν και η λαβή που είχε σχήμα T και έμοιαζε ως προέκταση του σταυροειδούς ξίφους. Σύμφωνα με την κατάταξη του Sandars το εν

³⁶¹ Betancourt, 1985, εικ. 119, Γ, 231, όπου εμφανίζεται ανεστραμμένο ανάμεσα στα άλλα ΥΜΠΙΑ1 διακοσμητικά μοτίβα

³⁶² Popham, 1967, 245

³⁶³ Melas, 1985, 123

³⁶⁴ Χαριτωνίδης, 1960-61, 46

³⁶⁵ Popham, 1970, fig.3, 42, 200. Αναφέρεται ως quirk motif

³⁶⁶ Ζαχαριάδου, 1978, 252-253

³⁶⁷ Betancourt, 1985, 242, εικ.123, ΣΤ

³⁶⁸ Melas, 1985, 126

³⁶⁹ Ζαχαριάδου, 1978, 257, αναφέρεται ως "adder mark", FM69

³⁷⁰ Χαριτωνίδης, 1960-61, 55-58

³⁷¹ Melas, 1985, 99

λόγω ξίφος ανήκε στον τύπο D και συγκεκριμένα στον τύπο Dii, που έπεται χρονικά και τυπολογικά και ήταν η συνέχεια του τύπου Di. Διέφερε από αυτό στην απουσία της ενδιάμεσης πλευράς και στην προσθήκη στη λαβή προέκτασης σε σχήμα T, με τις λαβές καρφωμένες και συχνά από ελεφαντόδοντο, οστό ή ξύλο.³⁷² Αν και θεωρείται αιγαιακή κατασκευή, εντούτοις τα πρότυπα πρέπει να αναζητηθούν στην Ανατολή, από τον πολιτισμό των Υξώσ, την Αίγυπτο και την Συροπαλαιστίνη³⁷³. Τα δείγματα από την υποδιαίρεση αυτή δεν είναι πολλά αριθμητικά, προέρχονται μάλλον από την Ανατολή και διοχετεύτηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα είτε μέσω Κρήτης είτε μέσω Ρόδου, όπου και απαντούν δείγματα από το νεκροταφείο της Ιαλυσού. Επομένως, ένα από αυτά είναι το εν λόγω από το Καμπί, που χρονολογείται κατά την ΥΜ ΙΙΙΒ περίοδο.

5.5. Αποσπασματικές πληροφορίες για ταφές σε άλλες τοποθεσίες

Οι ταφές που ήδη αναλύθηκαν μαρτυρούν την παρουσία νεκροταφείων κοντά στην περιοχή της Αρκάσας, όπου πλησίον υπήρξε και οικισμός βάσει ευρημάτων, αλλά και στο Μακέλλι, που συνδεόταν με μεγάλο οικισμό εν μέρει ανεσκαμμένο αυτής της περιόδου³⁷⁴. Αντιστοίχως, ο θαλαμοειδής στην Αυλώνα αλλά και αποτελέσματα επιφανειακής έρευνας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι συνδεόταν με οικισμό. Περιηγητές στο νησί που είχαν διενεργήσει επιφανειακές έρευνες στο παρελθόν, όπως ο Paton, ο Ross, οι Hope Simpson και Lazenby και ο Μελάς, έχουν καταγράψει κάποιες ακόμη περιοχές όπου υπήρξαν ενδείξεις ταφών, κατά την Ύστερη εποχή του Χαλκού.

5.5.1. Πηγάδια, «Έμπαση» - ξενοδοχείο Διακονή.

Αρχικά, στην περιοχή των Πηγαδίων- νοτιοανατολικά της Καρπάθου- δυτικά από το νεκροταφείο στο Μακέλλι και συγκεκριμένα στους πρόποδες του λόφου, είχε εντοπισθεί θαλαμοειδής από όσους διενήργησαν τις εκσκαφές για την ανέγερση ενός ξενοδοχείου ιδιοκτησίας Διακονή. Αρχιτεκτονικά και σκελετικά κατάλοιπα δεν σώζονταν ώστε να προκύψει εμπειριστατωμένη άποψη. Η μοναδική πληροφορία που

³⁷² Sandars, 1963, 130· Γρηγορόπουλος, 2011, 116

³⁷³ Sandars, 1963, 131

³⁷⁴ Ζερβάκη, 2006

είναι γνωστή είναι ότι ήταν λαξευμένος στον μαλακό αργιλώδη φυσικό βράχο της περιοχής, ένα μέτρο κάτω από την επιφάνεια του εδάφους³⁷⁵. Ωστόσο, τα αγγεία που συγκεντρώθηκαν καθώς και τα μετάλλινα αντικείμενα συνηγορούν στην ύπαρξη ταφής της ίδιας περιόδου με τις ανεσκαμμένες, δηλαδή ΥΜ ΙΙΑ-B/ ΥΕ ΙΙΑ-B.

Πιο συγκεκριμένα, συγκεντρώθηκαν *δεκαπέντε αγγεία* σε αποσπασματική μορφή, ένα θραύσμα από *αιχμή δόρατος* και μια *ακονόπετρα*. Αναλυτικότερα επρόκειτο για *αμφοροειδή κρατήρα* (αρ.10)³⁷⁶ που έφερε συστάδες ταινιών στο κατώτερο μέρος του σώματος, στον ώμο αλυσίδα με κρεμάμενα ενάλληλα καμπύλα ημικύκλια (γυρλάντα)³⁷⁷ που περιείχαν ίριδες, ο λαιμός έφερε δυο γραμμές ενώ ταινίες περιέτρεχαν εσωτερικά και εξωτερικά το χείλος³⁷⁸. Χρονικά τοποθετείται στην ΥΜ ΙΙΑ2 περίοδο και αντίστοιχο απαντά τόσο στο γειτονικό θαλαμοειδή από το Μακέλλι (αρ.2) όσο και από την προχοϊσκη αρ.21261 στην Αυλώνα.

Τρίωτο πιθοειδές αγγείο, αρ.11, που σώζεται αποσπασματικά το ανώτερο τμήμα του, φέρει την κεντρική διακόσμηση ανάμεσα στις κάθετες ταινιωτές λαβές και συνίσταται από κυματοειδές συνεχές μοτίβο με στιγμές ή ενάλληλους ρόμβους. Χρονικά τοποθετείται αντίστοιχα στην ΥΜ ΙΙΙ Α2. *Μικρός απιόσχημος πίθος*, αρ.12, με διακόσμηση από φυλλόσχημο πλοχμό στους ώμους και ζιγκ ζαγκ με άνθος στη γωνία τους. Χρονολογείται στη μεταβατική ΥΜ ΙΙΑ1/2. *Μικρός ψευδόστομος αμφορίσκος*, αρ.13, με σφαιρικό σώμα και διακόσμηση που αποτελείται από φυλλόσχημες ταινίες στον λαιμό, κάτω από τη οποία απαντά ταινία με τριπλό ζιγκ ζαγκ από τη μια πλευρά ενώ στην άλλη καμπύλες γραμμές που μνηοειδείς γραμμώσεις, της ΥΜ ΙΙΙ Α2. Ακόμη, *τρεις προχοϊσκες* με πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα (αρ. 14, 15, 16), που διακοσμούνταν στο κατώτερο τμήμα με παράλληλες ταινίες ενώ στην κεντρική ζώνη των ώμων είχαν αντίστοιχα φυλλοειδή ταινία, αλυσίδα από σπείρες που πλαισιώνονται από στιγμές και πινελιές και η τρίτη με φυλλοειδή ταινία, επίσης. Και οι τρεις ανάγονται στην ΥΜ ΙΙΑ2. Στην ομάδα αγγείων συγκαταλέγονταν και *δυο ημισφαιρικά μόνωτα κύπελλα*, εκ των οποίων το ένα διακοσμείται από σειρά ομόκεντρων τόξων στην κεντρική ζώνη του, καθώς κι ένα κωνικό κύπελλο. Τα δυο τελευταία δεν έχουν διατηρήσει τη διακόσμησή τους. Και τα τρία κύπελλα ανήκουν στην ΥΜ ΙΙΑ2. Έπειτα αναφέρονται κάποια όστρακα από πέντε ακόμα αγγεία που το ακριβές είδος τους δεν είναι ευδιάκριτο.

³⁷⁵ Μελάς, 1985, 28

³⁷⁶ Αρ.10, βάσει την αρίθμηση που υιοθετεί ο Μελάς,1985, 51

³⁷⁷ Στην αγγλική ορολογία απαντά: festoon, FM 43 ;

³⁷⁸ Μελάς, 1985, 51.

Αναφορικά με το θραύσμα της *αιχμής* λίγα μπορούν να ειπωθούν καθώς οι σωζόμενες διαστάσεις δεν το επιτρέπουν (0,035μ x 0,017μ x 0,008μ)³⁷⁹. Τέλος, η ακονόπετρα ήταν κατασκευασμένη από ανοικτό και σκούρο γκρίζο ψαμμίτη και έφερε οπή ανάρτησης στενή πλευρά³⁸⁰.

5.5.2. Πηγάδια, περιοχή Ανεμόμυλοι

Η περιοχή γειτνιάζει με το Μακέλλι, όπου ανασκάφηκε ο θαλαμοειδής. Προφανώς επρόκειτο για το ίδιο νεκροταφείο. *Δυο αγγεία* βρέθηκαν που παραπέμπουν σε θαλαμοειδή τάφο. Συγκεκριμένα, ένα μικρός ψευδόστομος αμφορέας (αρ.27) ο οποίος αναγόταν στην ΥΜ ΙΙΑ2 και διέθετε παράλληλες γραμμές στο κάτω μέρος του σώματος ενώ στον ώμο έφερε φυλλοφόρο πλοχμό. Ακόμη, μια *ραμφόστομη προχοΐσκη* (αρ.28) με σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα, χρονολογούμενη αντίστοιχα στην ΥΜ ΙΙΑ2 φάση, η οποία καλυπτόταν με ταινίες στο κάτω τμήμα του σώματος και γύρω από τον λαιμό, ενώ στο ώμο η βασική διακόσμηση ήταν φυλλοειδής πλοχμός. Από την ίδια θέση συγκεντρώθηκαν κι άλλα όστρακα της ίδιας περιόδου αλλά και αρχαιότερης³⁸¹.

5.5.3. Πηγάδια, θέση Μακέλλι - Ανεμόμυλοι, νεκροταφείο³⁸²

Όπως έχει ήδη αναφερθεί κατά την αναλυτική περιγραφή του ανεσκαμμένου θαλαμοειδούς τάφου και των ευρημάτων που ανήκαν σε αυτόν, η θέση ήταν γνωστή για θαλαμοειδείς τάφους, εκτεινόμενη νοτιοδυτικά του σύγχρονου οικισμού, στους λόφους Σκόπη, Μακέλλι και Ανεμόμυλοι, από τους οποίους περισώθηκαν μόνο κτερίσματα. Από τα αντικείμενα που περισυλλεχθήσαν *τρία αγγεία και έξι μετάλλια* αντικείμενα ανήκουν στη συλλογή Νικολαΐδη, *δεκατρία αγγεία* συγκεντρώθηκαν στο δεύτερο δημοτικό σχολείο Πηγαδίων, ενώ μια ομάδα *δέκα αγγείων* στάλθηκε στο μουσείο Ρόδου³⁸³. Ακόμη, παραδόθηκαν αντικείμενα στο Μουσείο Καρπάθου από

³⁷⁹ Melas, 1985, 52

³⁸⁰ Melas, 1985, 52

³⁸¹ Melas, 1985, 52

³⁸² Στα ευρήματα ακολουθείται η αρίθμηση του Μελά, Melas, 1985

³⁸³ Melas, 1985, 28

ιδιώτες που τα εντόπισαν κατά την εκσκαφή για την ανέγερση οικιών και ξενοδοχείων³⁸⁴.

Πιο συγκεκριμένα, στη συλλογή Νικολαΐδη ανήκει ένα *μικρό τρίωτο πιθοειδές* (αρ.34), το οποίο ήταν ολόβαφο στον λαιμό, τις λαβές και στο εσωτερικό του χείλους, ενώ εξωτερικά το χείλος διατρεχόταν από παράλληλες γραμμές. Το κεντρικό διακοσμητικό θέμα στον ώμο του τρίωτου ήταν σπείρες με καμπτόμενο προς τα κάτω στέλεχος, η οποία άγγιζε ταινία που πλαισίωνε το εν λόγω μοτίβο, ενώ η ταινία αυτή ακολουθείτο προς το κάτω μέρος του αγγείου από άλλες παράλληλες λεπτότερες ταινίες και χρονολογικά τοποθετείται στην ΥΜ ΙΙΑ2.

Εν συνεχεία, ένας στάμνος, δηλαδή *μόνωτος πίθος με προχοή*, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί ως χειροποίητος,³⁸⁵ πιθανότατα αποτελούσε οικιακό σκεύος καθώς μάλιστα η επιφάνειά του ήταν αρκετά ακατέργαστη, η όπτησή του ατελής και η βάση διέθετε μια οπή. Τοποθετείται χρονικά στην ΥΜ ΙΙΑ1 και αντίστοιχα απαντούσαν στο Μακέλλι (αρ. 88 και 89) με απιόσχημο σώμα³⁸⁶ αλλά και στις Βωνιές (αρ. Π6867) με αντίστοιχο απιόσχημο σώμα³⁸⁷.

Ακόμη, *στέλεχος σε σχήμα κεφαλής πτηνού* (αρ.36) από τελετουργικό αγγείο, με εγχαράξεις στα μάτια και στο ράμφος και γραπτή διακόσμηση με ταινίες από εύθρυπτη ερυθρή βαφή. Τα πτηνά ως προσάρτηση σε αγγεία πρωτοεμφανίστηκαν στην Κρήτη, ήδη από την ΠΜ Ι και η τάση συνεχίστηκε ως την ΥΜ ΙΙΙΓ και την υπομινωική περίοδο, με ένα κενό στην παραγωγή κατά την ΥΜ ΙΙΙΒ. Το πτηνό που βρέθηκε στην περιοχή Μακέλλι- Ανεμόμυλοι των Πηγαδίων είναι μόλις 4,5εκ. και μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο είδος των περιστεριών, το οποίο ήταν προσφιές στη μινωική τέχνη αλλά όχι στη μυκηναϊκή, στην οποία μάλιστα σπάνιζαν προσαρτήσεις πτηνών σε αγγεία. Η συσχέτιση των περιστεριών με αγγεία υγρών ίσως οφείλεται στον τρόπο που τα περιστέρια πίνουν το νερό, σε συνεχή κατάποση, σε αντίθεση με άλλα πτηνά. Άλλωστε τοποθετούνται συνήθως κοντά στις λαβές, στις προχοές και στο χείλος, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι πίνουν το υγρό. Ακόμη, τους έχουν αποδοθεί ιδιότητες υπερφυσικές, όπως ότι μπορούν να προκαλέσουν βροχόπτωση, γονιμότητα ή να

³⁸⁴ Ζερβάκη, 2006, 27- 32

³⁸⁵ Melas, 1985, 52

³⁸⁶ Χαριτωνίδης, 1961-2, 66. Αναφέρονται ως βαθιοί κρατήρες και ανήκοντες στην παλαιότερη φάση του τάφου, δηλαδή ΥΜΙΙΑ1.

³⁸⁷ Ζαχαριάδου, 1978, 262

συνεισφέρουν στην τροφοδοσία, ώστε να έχουν ενεργό συμμετοχή στην τελετουργία³⁸⁸.

Η ομάδα των μετάλλινων αντικειμένων της συλλογής συνίστατο σε *δυο χάλκινες αιχμές δόρατος*³⁸⁹, οι οποίες έχουν περιχέλιωμα και στις δυο πλευρές και χρονολογούνται κατά την ΥΜ ΙΙ- ΥΜ ΙΙΑ1 περίοδο. Η αιχμή υπ' αριθμόν 38 υπεβλήθη σε εργαστηριακή ανάλυση στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και βρέθηκε να είναι κατασκευασμένη από κράμα χαλκού με κασσίτερο, ενώ το ποσοστό χαλκού προερχόταν από το Λαύριο³⁹⁰. Εν συνεχεία, συνίστατο από ένα *χάλκινο ξίφος* (αρ. 39)³⁹¹ με περιχέλιωμα, αναγόμενο στην ΜΜ ΙΙ-ΜΜ ΙΙΙ περίοδο, από ένα *χάλκινο εγχειρίδιο* (αρ.40)³⁹², από θραύσματα *χάλκινης λεπίδας* (αρ. 41) και από *χάλκινο κάτοπτρο* (αρ.42).³⁹³

Από το ίδιο νεκροταφείο, προέρχονται δεκατέσσερα αγγεία- τα δύο λίθινα- τα οποία είχαν συγκεντρωθεί στο δημοτικό σχολείο Πηγαδίων. Πιο αναλυτικά, υπήρχαν *τέσσερις ψευδόστομοι αμφορείς* διαφόρων μεγεθών και ειδών. Ο αρ.43 ψευδόστομος- ο μεγαλύτερος- είχε απιόσχημο σώμα, καλυμμένο με παράλληλες ανισοπαχείς ταινίες, ενώ στο ύψος των ώμων απαντούσαν ζεύγη αντιθετικών σπειρών και στον δίσκο των λαβών ομόκεντροι κύκλοι, όλα με καστανέρυθη βαφή. Η διπλή σπείρα αντανακλά μυκηναϊκά πρότυπα, όπως το κατά τι παλιότερο της ΥΕ ΙΙΒ, από τα Πευκάκια της Θεσσαλίας, μόνο που στον εν λόγω ψευδόστομο, οι γραμμές είναι ανισοπαχείς, με εντονότερη την εξωτερική, κατά τα μινωικά πρότυπα³⁹⁴. Οι υπόλοιποι τρεις ψευδόστομοι αμφορίσκοι με απιόσχημο σώμα ήταν διακοσμημένοι στη ζώνη γύρω από τους ώμους με δικτυωτό, σειρά από ενάλληλες γωνίες και τρικάμπυλο εναλλασσόμενο μοτίβο (αρ. 44), με φυλλοφόρο ταινία και ζιγκ ζαγκ με άνθος ίριδος (αρ. 45), με σειρά οριζοντίων σπειρών και κάθετων ακανόνιστων πινελιών (αρ.48) και με αδρή επιφάνεια (αρ.50). Όλοι οι προαναφερθέντες ψευδόστομοι κοσμούνται με σύστημα πλατιών και λεπτών ταινιών στο κάτω μέρος του σώματός τους. Με εξαίρεση τον μεγάλο, που χρονολογείται στην ΥΜ ΙΙΑ1 περίοδο, οι υπόλοιποι τοποθετούνται στην ΥΜ ΙΙΑ2

³⁸⁸ Binnberg, 2019, 53-55

³⁸⁹ Σωζόμενες διαστάσεις: αρ. 37 0,28μ/0,038μ/0,013μ. και αρ. 38 0,242μ/0,032μ/0,012μ

³⁹⁰ Μελάς, 1985, 53

³⁹¹ Σωζόμενες διαστάσεις ξίφους: 0,25μ/0,033μ/0,019μ.

³⁹² Σωζόμενες διαστάσεις εγχειριδίου: 0,202μ/ 0,019μ/ 0,008μ

³⁹³ Μελάς, 1985, 53/ Τα αντικείμενα εκτίθενται στην προθήκη 7 του Μουσείου Καρπάθου, Ζερβάκη 2006, 32

³⁹⁴ Mountjoy, 1990, 251, fig.8

φάση³⁹⁵. Από τις δυο *ραμφόστομες πρόχους*, η μεγαλύτερη (αρ.46) με διακόσμηση από σταγόνες και πλαστικό κομβίο στη συμβολή των λαβών, χρονολογείται στην ΥΜ Ι ενώ η μικρότερη (αρ.47) με διακόσμηση από φυλλοφόρο πλοχμό και μνηοειδείς γραμμές ανάγεται στην ΥΜ ΙΙΑ1³⁹⁶. Από τη συλλογή που συγκεντρώθηκε στο δημοτικό, απαντούν δύο *αλάβαστρα*, το ένα (αρ.49) ήταν πεπιεσμένου σώματος με διακόσμηση από κυματοειδείς ταινίες συνδυασμένες με στιγμωτές ροζέτες³⁹⁷, χρονολογούμενο κατά την ΥΜ ΙΙΑ1. Για το τρίτο αλάβαστρο με χαμηλό λαιμό και κάθετα τοιχώματα, δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες. Ακόμη *τριποδική χύτρα* με μια τοξωτή λαβή(αρ.53), χαρακτηριστικό οικιακό σκεύος, ακόσμητο και από αδρύ πηλό. Ακόμη, περισυλλέχθηκαν όστρακα από *κύπελλο*, που διατηρούν διακόσμηση από διπλές καμπύλες με ομόκεντρα τόξα στην άνω και στην κάτω απόληξή τους. Στην ίδια ομάδα, συγκαταλέγονται *λίθινα αγγεία*, της ΜΜ Ι και ΜΜ ΙΙΙ- ΥΜ ΙΑ, από οφίτη λίθο. Πρόκειται για λίθινη κυλινδρική πυξίδα, υπ' αριθμόν 55, που πιθανότατα αποτελούσε προϊόν εισηγμένο από την Κρήτη, καθώς αποτελούσε ένδειξη της εξάπλωσης του μινωικού εμπορίου ως είδος πολυτελείας³⁹⁸. Ακόμα, απαντούσε και έτερο λίθινο αγγείο με δυο λαβές, αντίστοιχα από οφίτη, αρ.56. Τέλος, οι μαθητές παρέδωσαν και το κατώτερο τμήμα από πύραυνο, της ΥΜ ΙΙΑ-Β περιόδου³⁹⁹,

Από το ίδιο νεκροταφείο εικάζεται ότι προερχόταν και μια ομάδα από *δέκα αγγεία* λεπτής κεραμικής και *μια τριποδική χύτρα*, καθώς και όστρακα από έτερες, τα οποία εστάλησαν στο Μουσείο Ρόδου: *Γεφυρόστομη πρόχους* (αρ.57) διακοσμημένη με σύμπλεγμα από σπείρες, ένα *τρίτο πιθοειδές* (αρ.58) με κεντρική διακόσμηση ανάμεσα από τις λαβές, που συνίσταται σε σειρά από τρίγωνα με δικτυωτό πλέγμα στο εσωτερικό, μια *σφαιρική φλάσκη* (αρ.59), τέσσερις μικροί *απίοσχημοι ψευδόστομοι αμφορείς* (αρ.60, 61, 62, 63), *τριφυλλιοσχημη προχοΐσκη* (αρ.64), μικρή *προχοή* με πεπιεσμένο σώμα (αρ.65) και *τριποδική χύτρα* (αρ.67). Τα αγγεία- με εξαίρεση τη γεφυρόστομη πρόχου αρ. 57- χρονολογούνται στην ΥΜ ΙΙΑ2. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Ανάλογου σχήματος *γεφυρόστομη πρόχους* υπήρχε στο Μακέλλι, αρ.23⁴⁰⁰, όπου η διακόσμηση *απαρτιζόταν* από δυο σειρές σιγμοειδών γραμμώσεων, σε αντίθεση με την

³⁹⁵ Melas, 1985, 53

³⁹⁶ Melas, 1985,53

³⁹⁷ Kanta, 1980, fig. 49, 4 Ψευδόστομος από Καμάρες και Betancourt, 1985, εικ.119, ΣΤ / Π

³⁹⁸ Ζερβάκη, 2006, 22-23, Το αγγείο εκτίθεται στο Μουσείο Καρπάθου στην προθήκη 3.

³⁹⁹ Melas, 1985, 54

⁴⁰⁰ Χαριτωνίδης, 1961-62, 46

εν λόγω που διακοσμείται με πλέγμα από κάθετες «γυρλάντες» με σπείρες στο εσωτερικό τους. Το σχήμα τους παραπέμπει σε αντίστοιχα της ΥΕ I-ΠΑ, ενώ η διακόσμηση συναντάται σε μινωικά παράλληλα, με πρότυπο μεταλλικά αγγεία⁴⁰¹.

Η σφαιρική φλάσκη (αρ.59) με δαχτυλιόσχημη βάση δεν είχε παράλληλα στο νησί, αλλά και γενικότερα στην Κρήτη δεν ήταν από τα δημοφιλή αγγεία. Το σώμα του αγγείου ήταν καλυμμένο με ομόκεντρους κύκλους, ενώ κάτω από τις λαβές υπήρχαν μετόπες με παράλληλες οριζόντιες γραμμές. Ο Μελάς το χαρακτήρισε ως εισηγμένο προϊόν από την Αργολίδα παρά από τη Ρόδο, καθώς ήταν συχνότερο στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Ανατολή⁴⁰². Ωστόσο, περισσότερο μοιάζει με τον φακοειδή τύπο, ο οποίος απαντά σε ταφή στην Επισκοπή της Κρήτης, διακοσμημένο με ομόκεντρους κύκλους, με εναλλήλες γωνίες πλαισιωμένες με στιγμές ενώ οι μετόπες κάτω από τις λαβές διαθέτουν μοτίβο με ζιγκ-ζαγκ και χρονικά τοποθετείται στην ΥΜ IIIA2, θεωρούμενο ως Κρητική παραλλαγή της σφαιρικής φλάσκης⁴⁰³. Παρόμοιο αγγείο είχε βρεθεί σε μεταγενέστερη περίοδο σε θαλαμοειδείς στη θέση Βρόκαστρο της ΥΜ IIIΓ και σε υπομινωική περίοδο σε τάφο στον Άγιο Θεόδωρο Βασιλικής⁴⁰⁴.

5.5.4. Αφιάρτης, Του Σταυρού το κεφάλι

Ο Αφιάρτης είναι η νοτιότερη περιοχή του νησιού όπου σήμερα βρίσκεται το αεροδρόμιο, ενώ είναι μια από τις πεδινές περιοχές της Καρπάθου, άλλοτε ιδιαίτερα εύφορη. Ο έντονος αέρας είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα της περιοχής, αποτελώντας την αιτία της τουριστικής ανάπτυξης στον τομέα της ιστιοσανίδας, αλλά διαθέτει κόλπους όπου ο αέρας είναι ηπιότερος και προσφέρονται για ελλιμενισμό σκαφών, ήδη από την αρχαιότητα, καθώς διατίθενται ενδείξεις για τη χρήση τους.

Η πεποίθηση για ύπαρξη θαλαμοειδών τάφων στου *Σταυρού το κεφάλι* και μάλιστα της ΥΜ IIIA περιόδου αναφέρεται από τον Μελά, καθώς συγκεντρώνει χαρακτηριστικά που προδιαθέτουν τέτοια χρήση της θέσης, όπως η γειτνίαση με οικιστικά κατάλοιπα της Ύστερης εποχής του χαλκού και η γεωλογική της διαμόρφωση, σε ύψωμα βορείως της πεδιάδας και με μαλακό φυσικό έδαφος. Η άποψη του ενισχύεται καθώς από επιφανειακή περισυλλογή συγκεντρώθηκε αρκετή ποσότητα αγγείων της εν λόγω

⁴⁰¹ Melas, 1985, 125

⁴⁰² Melas, 1985, 129

⁴⁰³ Kanta, 1980, 60, Fig. 27, 2

⁴⁰⁴ Betancourt, 1985, 248 και 256

περιόδου, που απαντούσαν και στις βέβαιες ταφές που αναλύθηκαν. Ανάμεσα στα ευρήματα, που θα αναλυθούν στη συνέχεια, υπήρχε ένας αμφοροειδής κρατήρας ο οποίος λειτούργησε ίσως ως σαρκοφάγος για ενταφιασμό είτε ως τεφροδόχο σε περίπτωση αποτέφρωσης, κάτι που δυστυχώς δεν είναι εφικτό να διαπιστωθεί⁴⁰⁵.

Πιο αναλυτικά, περισυνελέγησαν τέσσερα αγγεία θραυσμένα, αλλά και τμήματα από πέντε ακόμη. Από όσα σώζονται σε καλύτερη κατάσταση, μπορεί να διαπιστωθεί ότι ανήκαν στην ΥΜ ΙΙΑ1 και ΥΜ ΙΙΑ2 περίοδο.

Συγκεκριμένα, περισυνελέγη ένας αμφοροειδής κρατήρας⁴⁰⁶ (αρ.362) με γραπτή διακόσμηση καστανής βαφής. Στο κάτω μέρος του σώματος συνίστατο από πλατιές και λεπτές ταινίες, ενώ η βάση ήταν ολόβαφη. Η κύρια διακοσμητική ζώνη εκτεινόταν στην κοιλιά του αγγείου διαμορφωμένη σε πλευρές που διαχωρίζονταν από τις λαβές. Η μια πλευρά καλυπτόταν από μια θηλιά με καμπύλες στο εσωτερικό και εκατέρωθεν αυτής άνθη παπύρου, ενώ πλαισιώνονταν από κοσμήματα σε κάθετη διάταξη, όπως κυματοειδείς οριζόντιες γραμμές και σπείρες με καμπτόμενο στέλεχος προς τα πάνω, όπως στην κύλικα από το Μακέλλι, αρ.40 και 41⁴⁰⁷. Η άλλη πλευρά διέθετε κόσμημα από ομόκεντρα τόξα, που παραπέμπουν στο μοτίβο της «γυρλάντας». Ο λαιμός έφερε διπλή καμπύλη ταινία και το χείλος κάθετες γραμμώσεις. Αντίστοιχη διακόσμηση με άνθη παπύρου απαντούσε και στον πιθαμοφόρα από τις Βωνιές, αλλά και στο Μακέλλι στα αγγεία αρ.4 και αρ.13. Ομοιότητες παρουσιάζει με τη διακόσμηση σε λάρνακα από το Παλαίκαστρο, σύμφωνα με τον Μελά⁴⁰⁸, όπου υπήρχε ανάμεσα στα άνθη του παπύρου στέλεχος και πλαισιώνονταν καθέτως με καμπύλες γραμμές, οπότε χρονολογικά ανήκει στην ΥΜ ΙΙΑ περίοδο.

Περυσυλλέχθηκαν ακόμα όστρακα που απάρτιζαν μια προχοΐσκη (αρ.363), με ευρύ στόμιο πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα. Η σωζόμενη διακόσμηση είναι ερυθρής βαφής, εύθρυπτης και συνίσταται σε σύστημα παράλληλων οριζόντιων γραμμών στο κάτω μέρος του αγγείου και σε μια φυλλοφόρο ταινία στον ώμο, ενώ εσωτερικά το χείλος φέρει ερυθρή ταινία. Η χρονολόγησή της ανάγεται στην ΥΕ ΙΙΑ2 και έχει κοινή διακόσμηση με τον ψευδόστομο αμοφορίσκο αρ. 60, που βρέθηκε στο νεκροταφείο στο Μακέλλι. Έχει θεωρηθεί μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, πιθανότατα εισηγμένο από τη Ρόδο ή κατασκευασμένο από τοπικό εργαστήρι⁴⁰⁹.

⁴⁰⁵ Georgiadis, 2003,77

⁴⁰⁶ Οι διαστάσεις του: Ύψος: 0,335μ , Διάμετρος χείλους: 0,206μ και Διάμετρος βάσης: 0,118μ.

⁴⁰⁷ Χαριτωνίδης, 1960-61, 53

⁴⁰⁸ Melas, 1985, 111

⁴⁰⁹ Melas, 1985, 127

Ακόμη, βρέθηκε μια *γεφυρόστομη προχοΐσκη* (αρ.364) με πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα αλλά σε κακή κατάσταση διατήρησης. Η διακόσμηση δεν διέφερε σημαντικά από την προαναφερθείσα, δηλαδή διέθετε σύστημα παράλληλων οριζοντίων ταινιών στο κάτω μέρος του σώματος και στον ώμο της φυλλοφόρο ταινία, με εύθρυπτη καστανή βαφή. Παρόμοιο σχήμα διέθετε και η *μικρή προχοΐσκη* (αρ.365), η οποία διέφερε ως προς τη διακόσμηση, καθώς το άνω τμήμα της εμφάνιζε σπείρες- με εντονότερη την εξωτερική- ακολουθούμενες οριζοντίως από τρίγωνα που εσωτερικά έφεραν οριζόντιες καμπύλες και από φολιδωτό σχέδιο, ενώ πάνω από τα μοτίβα ως παραπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία απαντούσαν άνθη -ροζέτες- με στιγμές. Η χρονολόγηση ανάγεται στην ΥΜ ΠΙΑ1 -Α2.

Τέλος, συγκεντρώθηκαν όστρακα από μια *προχοΐσκη* (αρ.366), από μια *κύλικα* (αρ.367), από τρία ημισφαιρικά *κύπελλα* (αρ.368-370), αλλά το μόνο που μπορεί να ειπωθεί είναι ότι ανήκαν στην ΥΜΠΙΑ2 περίοδο.

5.5.5. Αρκάσα

Σύμφωνα με τον περιηγητή στην Κάρπαθο Ross, το 1845, στη νότια πλευρά της πόλης της Αρκάσας απαντούσαν λαξευτοί στο φυσικό και αμμώδη βράχο τάφοι, είτε απλοί με την είσοδο προς τον νότο, είτε θαλαμοειδείς με κυκλική κάτοψη και θολωτή στέγη, παρομοιαζόμενοι ως «φούρνοι»⁴¹⁰. Αντίστοιχα, αναφορά για την ύπαρξη θαλαμοειδών τάφων λαξευμένων στον φυσικό πορώδη βράχο, ένα χιλιόμετρο νοτιοανατολικά του χωριού, πηγαίνοντας προς Μενετές, γίνεται από τους περιηγητές Hope Simpson και Lazenby⁴¹¹. Ακόμη, σύμφωνα με τον Ross, στον δρόμο προς Φοινίκι, στο βόρειο άκρο του χωριού Αρκάσα, υπήρχε ένας ακόμη θαλαμοειδής τάφος σχεδόν κυκλικού σχήματος, δηλαδή 3,10μ μήκος, πλάτος 2,90μ και ύψους 2μ., ο οποίος ήταν υπόγειος και προσβάσιμος με σκαλοπάτια. Εντός του, απαντούσαν έξι θέσεις ταφών λαξευμένες κατά μήκος⁴¹². Ο Μουτσόπουλος αναγάγει τις ταφές σε μυκηναϊκούς τύπους, παραβάλλοντάς τις με τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι⁴¹³. Ο συσχετισμός του όμως και

⁴¹⁰ Μιχαηλίδης- Νουάρος, 167-168

⁴¹¹ Simpson & Lazenby, 1962, 163

⁴¹² Μιχαηλίδης- Νουάρος, 244-245

⁴¹³ Μουτσόπουλος, 1978, 191

με όσους βρίσκονται στην Βρυκούντα, τον τοποθετεί αρκετά αργότερα, δηλαδή από την ελληνιστική εποχή μέχρι και τους πρώτους ρωμαϊκούς χρόνους⁴¹⁴.

Στην Αρκάσα, στη θέση Τσαμπαλάς, στην ιδιοκτησία Van der Vliet αναφέρεται η ύπαρξη σειράς θαλαμοειδών τάφων που σχετίζονται με όμορο οικόπεδο ιδιοκτησίας Πρωτοψάλτη, όπου έχει συγκεντρωθεί μεγάλη ποσότητα κεραμικής αποτελούμενη κυρίως από κωνικά και ημισφαιρικά κύπελλα, αλλά και τμήματα από κωνικά ζώομορφα ρυτά καθώς και τμήματα ειδωλίων, που ανάγονται στην MM III- YM I περίοδο

415

5.5.6. Κεντρική Κάρπαθος, Γήπεδο ποδοσφαίρου Απερίου

Περίπου 10χλμ. βορείως της πρωτεύουσας του νησιού, των Πηγαδίων βρίσκεται το χωριό Απέρι, στην περιφέρεια του οποίου εδραζόταν κατά πάσα πιθανότητα μινωική εγκατάσταση αλλά και θαλαμοειδείς τάφοι, καθώς ο βράχος ήταν μαλακός και πρόσφορος για λάξευση. Άλλωστε έχουν εντοπισθεί όστρακα από αγγεία, βάση κυπέλλου της YM περιόδου αλλά και φολίδα από οψιανό Μήλου.⁴¹⁶

5.5.7. Κεντρική Κάρπαθος, Μεσοχώρι, Σκάμνος

Η περιοχή βρίσκεται στη δυτική και κεντρική πλευρά του νησιού, ενώ η θέση Σκάμνος απέχει περίπου 950χλμ. ανατολικά από τον Βουνό, βορειοδυτικά της παραλίας Λευκός. Πρόκειται για μια επίπεδη κορυφογραμμή, όπου βρέθηκαν σποραδικά κατάλοιπα εγκαταστάσεων μινωικής ή και μυκηναϊκής περιόδου. Νοτίως της θέσης, στους πρόποδες του υψώματος περισυλλέχθηκαν θραύσματα από αγγεία, τα οποία σε συνάρτηση με το σκληρό κι αργιλώδες έδαφος συνιστούν την πιθανότητα ύπαρξης ταφών, κάτι που όμως δεν έχει ερευνηθεί περαιτέρω. Η κεραμική περιελάμβανε βάσεις και χείλη από ημισφαιρικά και κωνικά κύπελλα, οριζόντιες λαβές από σκύφους, τμήματα από αμφορείς, πιθοειδή ή πρόχους, καθώς και πόδια από τριποδικά μαγειρικά σκεύη. Η χρονολόγηση τους πιθανώς ξεκινά από τη MM III και πιθανώς μέχρι την YM IIIΓ περίοδο⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Μουτσόπουλος, 1978, 250

⁴¹⁵ Ζερβάκη, 2009, 52

⁴¹⁶ Melas 1985, 40

⁴¹⁷ Melas 1985, 43 και 77

Κεφάλαιο 6 `

Αναλυτικός συσχετισμός με ταφές της ίδιας περιόδου από την ηπειρωτική Ελλάδα, την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα

Ο τύπος του θαλαμοειδούς που έχει ερευνηθεί στην Κάρπαθο, όπως κατέστη φανερό από την ανασκαφή στις Βωνιές και στο Μακέλλι ανήκει στον τύπο που επεκράτησε στο Αιγαίο κατά την ΥΕΧ, δηλαδή κυκλικός θάλαμος λαξευμένος στον μαλακό, φυσικό βράχο της περιοχής, στον οποίο οδηγούσε στενός διάδρομος με πλευρές κεκλιμένες⁴¹⁸. Στην Κρήτη τέτοιου τύπου ταφές απαντούσαν από την ΥΜ ΙΙ περίοδο. Σύμφωνα με τον Hood οι θαλαμοειδείς τάφοι στην Κρήτη κατασκευάστηκαν υπό την επίδραση Ανατολικών και Κυπριακών προτύπων και από εκεί διαδόθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα από ικανούς αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες που αιχμαλωτίστηκαν ύστερα από την κατάκτηση της Κνωσού. Σε αυτό συνηγορούν άλλωστε και πληθώρα άλλων επιρροών από την Κρήτη προς την ηπειρωτική Ελλάδα⁴¹⁹. Αυτή την άποψη διετύπωσε πρώτος ο Evans, ο οποίος ανήγαγε τον ΜΜ σπηλαιώδη θαλαμοειδή σε πρότυπα από την Αίγυπτο, θεωρώντας ότι μέσω της Κρήτης διαδόθηκε στην ηπειρωτική Ελλάδα⁴²⁰. Με την άποψη αυτή συμφωνούσαν και άλλοι/ες ερευνητές/τριες, όπως ο Pendlebury και ο Person⁴²¹. Ο Ευαγγέλου, απορρίπτοντας εν μέρει το εξελικτικό μοντέλο προσέγγισης, θεωρεί ότι η προσπάθεια ανίχνευσης της προέλευσης του αρχιτεκτονικού τύπου ταφής του θαλαμοειδούς παραμελεί τον σκοπό που ο καθένας τους εξυπηρετούσε, καθώς ο μεν ΜΜ ήταν κοινοτικού χαρακτήρα ενώ ο ΥΕ ήταν ατομικός ή οικογενειακός. Ακόμη, εστιάζει στην αλλαγή νοοτροπίας που αποκαλύπτει η προτίμηση υπόγειων ταφικών κατασκευών έναντι υπέργειων, καθώς διαχωρίζεται ο κόσμος των εν ζωή ανθρώπων από των νεκρών⁴²².

Σύμφωνα με ορισμένους/-ες μελετητές/τριες το είδος του ταφικού τύπου δηλώνει το αξίωμα ή την κοινωνική θέση του εκλιπόντος και της οικογένειάς του⁴²³. Κατά τα μυκηναϊκά ανακτορικά χρόνια (ΥΕ ΙΙΑ-Β) οι ηγεμόνες/ίδες θάβονταν σε μεγάλους θολωτούς τάφους, οι τοπικοί/ές ηγεμόνες/ίδες σε μικρούς θολωτούς ή μνημειώδεις θαλαμοειδείς και οι κατώτερες τάξεις σε απλούς θαλαμοειδείς. Ωστόσο, μετά την

⁴¹⁸ Μελάς, 1985, 168

⁴¹⁹ Μελάς, 1985, 168/ Hood, 1971, 58-59

⁴²⁰ Evans, 1928, 557

⁴²¹ Pendlebury, 1939, 133 Person, 1942, 165

⁴²² Ευαγγέλου, 2009, 99-100

⁴²³ Dickinson, 2003, 303-305

πτώση των ανακτόρων (ΥΕ ΙΙΒ- Γ) δεν γινόταν διάκριση, καθώς εντός μνημειωδών θαλαμοειδών, είχαν ενταφιασθεί άτομα με φτωχή κτέριση, κυρίως κατά την υπομυκηναϊκή περίοδο⁴²⁴. Η ταφική αρχιτεκτονική, ωστόσο, δεν ήταν απαραίτητος ο τρόπος με τον οποίο επέλεγαν πάντα οι κοινωνικές ομάδες να επιδείξουν τον πλούτο και την πολιτική ισχύ τους, αφού στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τους ήταν η κατασκευή επιβλητικών ανακτόρων, όπως το ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο, αλλά και η διεξαγωγή πολυτελών συμποσίων και τελετουργιών, προκειμένου να εξασφαλίσουν το κοινωνικό κύρος και τη θέση τους. Τέτοιο φαινόμενο απαντά στη θέση του Εγκλιανού, ενός από τα μυκηναϊκά κέντρα, που δεν υπήρχε νεκροταφείο θαλαμοειδών μνημειακού χαρακτήρα, όπως αντίστοιχα απαντούσε στα άλλα ανακτορικά κέντρα (ΝΑ Μεσσηνία, Μυκήνες, Θήβα και Αττική)⁴²⁵. Σε γενικές γραμμές, πάντως, διαφαίνεται ότι αυτή την περίοδο επικράτησαν παρόμοια ταφικά ήθη και είδη κτερισμάτων ανεξαρτήτως του είδους του τάφου, ώστε να μην είναι δυνατό να θεωρηθεί έντονη κοινωνική διαφοροποίηση ή η ταύτιση των θολωτών με βασιλικούς⁴²⁶.

Ο προσανατολισμός των θαλαμοειδών που ανασκάφηκαν παρατηρείται ότι είναι κοινός, δηλαδή αμφότεροι είχαν τον δρόμο και την είσοδο προς βορρά⁴²⁷. Οι τάφοι σε κάθε νεκροταφείο της Ρόδου είχαν κοινό προσανατολισμό, όλοι δηλαδή προσανατολιζόνταν στο ίδιο σημείο του ορίζοντα. Έτσι, οι τάφοι στην Ιαλυσό προσανατολιζόνταν προς Β-ΒΑ ενώ στα νεκροταφεία της νότιας Ρόδου είχαν προσανατολισμό προς Α- ΝΑ⁴²⁸. Αντίθετα, στην Κρήτη οι περισσότεροι τάφοι έχουν προσανατολισμό προς Α, ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα μάλλον επιδεικνύουν σχετική αδιαφορία για αντίστοιχη συνήθεια. Ακόμη, έχει παρατηρηθεί ότι οι νεκροί εντός των θαλαμοειδών διευθετούνται με προσανατολισμό προς ανατολή, νότο ή βορρά και συχνά κοιτούν προς την πόρτα του τάφου⁴²⁹.

Όπως σε όλη την Ελλάδα, έτσι και στην Κάρπαθο, τα στοιχεία που έχουν μελετηθεί, υποδεικνύουν τον ενταφιασμό ως κυρίαρχο τρόπο ταφής. Ειδικότερα, στους θαλαμοειδείς οι νεκροί τοποθετούνταν επί του εδάφους εκτάδην, ενώ γύρω τους απαντούσαν τα αγαθά που τους συνόδευαν στη μεταθανάτιο ζωή τους. Ίσως το είδος

⁴²⁴ Κολώνας, 2020, 207

⁴²⁵ Μαλαπάνη, 2020, 65-66

⁴²⁶ Treuil et als, 1996, 511

⁴²⁷ Χαριτωνίδης, 1961-62, 32· Ζαχαριάδου, 1978, 249-250

⁴²⁸ Georgiadis, 2004, 66

⁴²⁹ Georgiadis, 2003, 60

και η ποσότητα των προσφορών να μαρτυρά λατρεία των νεκρών⁴³⁰. Ωστόσο, αυτή η άποψη περί λατρείας των νεκρών δεν μπορεί να πιστοποιηθεί και γενικά, τείνει να ξεπεραστεί, θεωρώντας ότι οι όποιες τελετές διαπράττονταν προκειμένου να τους τιμήσουν⁴³¹.

Στις Βωνιές απαντούσαν τόσο ενταφιασμοί επί του δαπέδου όσο και εντός λάρνακος, αλλά και καύση. Η χρήση λάρνακος συνηθιζόταν στην Κρήτη. Η χρήση φέρετρου στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου πρωτοεμφανίστηκε στην Αίγυπτο, με ξύλινα ή λίθινα παραδείγματα σε ορθογώνιο ή ανθρωπομορφικό σχεδιασμό, κατά τη Δυναστική περίοδο. Συχνότερα απαντούσαν τα ορθογώνια, ενώ κατά την 19η και 20^η δυναστεία επικράτησαν τα ανθρωπόμορφα. Πήλινες λάρνακες εντοπίστηκαν στην περιοχή της Παλαιστίνης σε σχήμα οικίας με επικλινή σκεπή και στηριζόμενες σε πόδια, στην αρχή της 4^{ης} χιλιετίας π.Χ. ενώ γνωστή ήταν η χρήση τους στη Μεσοποταμία, όπου προτιμήθηκε το οβάλ σχήμα με κάλυμμα επικλινές ή επίπεδο⁴³².

Στον χώρο της Ελλάδας η χρήση πήλινης λάρνακας απαντά στην Κρήτη ήδη από την ΠΜ II, σε σχήμα επίμηκες εμπνευσμένο από κορμό δέντρου. Αναφορικά με την Ανατολική Κρήτη, οι λάρνακες ακολούθησαν διαφορετική τεχνοτροπία που συνδεόταν με τους πίθους, όπως λαβές, διακόσμηση σχοινοειδή και καλύμματα. Από τη ΜΜ περίοδο της εμφάνισης των ανακτόρων, χρησιμοποιούνταν πήλινες λάρνακες σε ταφές με συχνότητα μικρότερη σε σχέση με τις ταφές σε αγγεία. Στην Παχυάμμο απαντούσαν ταφές εντός πιθοειδών αγγείων, που είχαν αρχικά οικιακή χρήση, κάτι που οδήγησε τους/τις μελετητές/τριες στο συμπέρασμα ότι η προέλευση των λαρνάκων της Ανατολικής Κρήτης προερχόταν από τα οικιακά σκεύη⁴³³. Πράγματι, οι ταφές εντός πίθων υποδεικνύουν μια αλλαγή στη ιδεολογία, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από μεταφυσικές τελετουργίες με επίκεντρο τους νεκρούς και το αίσθημα του αποχωρισμού σε κοινωνικές διαστάσεις που αφορούσαν τους ζωντανούς, οι οποίοι αναλάμβαναν τη διαχείριση όσων άφησαν πίσω οι νεκροί, συμπεριλαμβανομένων και των οικιακών ειδών εντός των οποίων τους απέθεταν⁴³⁴.

Σχετικά με την προέλευση της πήλινης λάρνακας, έχει διατυπωθεί, λοιπόν, η άποψη περί καταγωγής από ξύλινα πρότυπα, τα οποία ήδη απαντούσαν στην Κρήτη από τη Νεοανακτορική περίοδο (ΜΜ III- ΥΜ ΙΑ). Συγκεκριμένα, κατά την ΜΜ III, λόγω της

⁴³⁰ Μελάς, 1985, 168

⁴³¹ Dickinson, 2003, 295-Georgiadis, 2003, 61-64

⁴³² Rutkowski, 1968, 220

⁴³³ Rutkowski, 1968, 220-221

⁴³⁴ Vavouranakis, 2014, 218- 220

αύξησης του πλούτου, χρησιμοποιούνταν οικιακά ξύλινα αποθηκευτικά κιβώτια, μεγάλων διαστάσεων, τα οποία λειτούργησαν στη συνέχεια ως ταφικά φέρετρα και αργότερα ως πρότυπα κατασκευής ξύλινων φέρετρων. Παρατηρήθηκε, δηλαδή, διπλή επιρροή στην κατασκευή των ξύλινων φέρετρων, τόσο από τα οικιακά ξύλινα κιβώτια όσο και από τις πήλινες λάρνακες, της ΠΜ περιόδου⁴³⁵. Η ξύλινη λάρνακα πιθανόν να είχε εισαχθεί στην Κρήτη από την ηπειρωτική Ελλάδα μαζί με τα υπόλοιπα ταφικά έθιμα, όπως η χρήση του μυκηναϊκού θαλαμοειδούς τάφου⁴³⁶, αφού μάλιστα κάποια σποραδικά δείγματα ξύλινων σαρκοφάγων απαντούσαν στην Αργολίδα και την Αθήνα, όπως σε θαλαμοειδή από την Αγορά της Αθήνας, όπου τέσσερα άτομα είχαν ταφεί σε ξύλινα φέρετρα με προσανατολισμό Α-Δ⁴³⁷. Ωστόσο, ξύλινα κιβώτια εντός τάφων έχουν καταγραφεί στην Αίγυπτο, είτε ως κτέρισμα είτε ως σαρκοφάγος⁴³⁸, χωρίς φυσικά να μαρτυρά επιβεβαιωμένη επιρροή.

Κατά την ΥΜ Ι έως και την ΥΜ ΙΙ, οι πήλινες λάρνακες σπάνιζαν πιθανώς γιατί αντικαταστάθηκαν από ξύλινα φέρετρα. Όμως, κατά την ΥΜ ΙΙ οι πήλινες λάρνακες έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς στην Κρήτη και κατά την ΥΜ ΙΙΙ επικράτησαν, ώστε σε κάθε νεκροταφείο απαντούσαν πήλινες λάρνακες. Στην ηπειρωτική Ελλάδα δεν απαντούσαν τόσο συχνά πήλινες λάρνακες. Ωστόσο, σε δυο νεκροταφεία της Τανάγρας-στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας- της περιόδου ΥΕ ΙΙΑ2-Β, έχουν εντοπισθεί πάνω από εκατό κιβωτιόσχημες πήλινες λάρνακες με πόδια, που διέθεταν αετωματικό κάλυμμα και γραπτή εικονιστική διακόσμηση, θρηνωδών ανδρών και γυναικών, που εκτελούν ταφικά έθιμα⁴³⁹. Βρίσκονταν σε νεκροταφείο θαλαμοειδών, χωρίς να απαντώνται στην πλειονότητα των τάφων και χωρίς να αφορούν το σύνολο των ταφών⁴⁴⁰. Επίσης, δεν σχετιζόνταν με την πολυτέλεια ή τον πλούτο των ταφών, επιβεβαιώνοντας ότι η επιλογή στη χρήση της λάρνακας δεν αφορούσε την κοινωνική ή οικονομική προβολή⁴⁴¹. Παρ' όλο που θα μπορούσε να υποστηριχθεί, λοιπόν, ότι η χρήση λάρνακας ανάγεται στους ανατολικούς λαούς, ωστόσο δεν επιβεβαιώνονται ομοιότητες παρά μόνο το γεγονός ότι αναπτύχθηκε η τάση αυτή παράλληλα με την

⁴³⁵ Rutkowski, 1968, 223

⁴³⁶ Preston, 2004a, 138

⁴³⁷ Vermeule & Travlos, 1966, 68

⁴³⁸ Ευαγγέλου, 2009, 192

⁴³⁹ Βασιλικού, 1995, 337-339

⁴⁴⁰ Kramer-Hajos, 2015, 629

⁴⁴¹ Kramer-Hajos, 2015, 629

Κρήτη, πιθανώς λόγω του κοινού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος που ενίσχυε τον ατομικισμό και εναντιωνόταν στην άνοδο της αστικής ζωής⁴⁴².

Η χρήση λάρνακας και πίθων δεν αποκαλύπτει πλούτο ή κοινωνική διάκριση, καθώς ήταν ευρύτατα διαδεδομένος τρόπος ταφής. Ίσως συμβόλιζαν την αφετηρία άρα και τη λήξη της ζωής⁴⁴³ ή την αναγέννηση της, γεγονός που δικαιολογεί την προτίμηση ταφής παιδιών εντός πίθων ή λαρνάκων⁴⁴⁴. Ακόμη, πρακτικοί λόγοι ίσως οδήγησαν σε αυτόν τον τύπο ταφής, όπως η διευκόλυνση της διαχείρισης των νεκρών⁴⁴⁵.

Το έθιμο της αποτέφρωσης εφαρμοζόταν στην Ανατολή προτού εμφανισθεί ευρύτερα στην ελληνική επικράτεια⁴⁴⁶. Παρακινδυνευμένη θεωρείται η διενέργεια καύσεων από την MM III- YM I περίοδο στην Κρήτη. Απαντούν καύσεις εντός τάφων αλλά δεν έχει πιστοποιηθεί εάν επρόκειτο για πρωτογενή καύση ή δευτερογενή, μετά την αποσύνθεση του σώματος⁴⁴⁷. Οι καύσεις της YE/ YM IIIA περιόδου, όποτε συναντώνται στον χώρο του Αιγαίου, είτε σε τεφροδόχα αγγεία, είτε σε λάκκους και σωρούς εντός των θαλαμοειδών, πιστεύεται ότι διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στη διάδοση του εθίμου και στην ηπειρωτική Ελλάδα⁴⁴⁸.

Σύγχρονος συνδυασμός ενταφιασμού και καύσης στην ίδια ταφή απαντά στο Muskebi, ενώ αργότερα το ίδιο έθιμο εφαρμόστηκε στο νεκροταφείο της Ιαλυσού και της Κω, κατά την YE IIIΓ περίοδο. Από το σύμπλεγμα των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου μεταφέρθηκε στην Κρήτη και από εκεί στις Κυκλάδες και την ηπειρωτική Ελλάδα.⁴⁴⁹

Η ταφική πρακτική της καύσης κατά την YM III περίοδο αποτελεί σπάνιο ή νεόφερτο στοιχείο στον Αιγαιακό κόσμο. Η εφαρμογή της στην περίπτωση από το νεκροταφείο στις Βωνιές μπορεί να συσχετισθεί με αυτήν του νεκροταφείου στην Ελούντα της Κρήτης, που αποτέλεσε τόπο ώσμωσης ατόμων από διαφορετικές πολιτιστικές σφαίρες. Η Ελούντα εξυπηρέτησε την επικοινωνία μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Κρήτης, μεταξύ Κρήτης και ηπειρωτικής Ελλάδος, μεταξύ Κρήτης και Κύπρου, μεταξύ Κρήτης και Ανατολής, όπως η Μικρά Ασία και η Συρία, ενδιάμεσος σταθμός των οποίων ταξιδιών πιθανόν να ήταν η Κάρπαθος. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε και

⁴⁴² Branigan, 1988, 176-177

⁴⁴³ Ευαγγέλου, 2009, 114

⁴⁴⁴ Vavouranakis, 2014, 216

⁴⁴⁵ Vavouranakis, 2014, 215

⁴⁴⁶ Melas, 1985, 168- 169

⁴⁴⁷ Ευαγγέλου, 2009, 121. Αναφέρει χαρακτηριστικές περιπτώσεις στον Προφήτη Ηλία Κνωσού, στον Πόρο, στον Πλάτανο, στο Βορού και στο Σμάρι.

⁴⁴⁸ Georgiadis, 2003, 60

⁴⁴⁹ Melas, 1985, 169

μελετήθηκε από το νεκροταφείο της Ελούντας δίνει πληροφορίες για όλες τις προαναφερθείσες διασυνδέσεις. Όσον αφορά τα ταφικά έθιμα, στην Ελόυντα οι θαλαμοειδείς δεν συνυπήρχαν με τις καύσεις, λόγω του μόνιμου και οικογενειακού χαρακτήρα των θαλαμοειδών, με αποτέλεσμα να συναχθεί ότι έμποροι και ναυτικοί, τόσο Μινωίτες όσο και Μυκηναίοι, την εφάρμοσαν εκεί, μαζί με την παραδοσιακή κρητική χρήση λαρνάκων⁴⁵⁰. Ανιχνεύοντας, επομένως, την πολιτιστική ταυτότητα των ενταφιασμένων στις Βωνιές, για τους οποίους η καύση προτιμήθηκε, μπορεί να εκφρασθεί η επαφή και διασύνδεση με αυτή την πληθυσμιακή ομάδα που εμπορευόταν ή μετακινόταν προς και από την περιοχή της Εγγύς Ανατολής και της Κρήτης.

Σχετικά με την ερμηνεία των ταφικών πρακτικών, η παρουσία σκευών κατανάλωσης, εκχύσεως και κατάποσης αποτελεί ένδειξη συμποσίων είτε κατά τη διάρκεια της ταφής, ως απόδοση τιμής στους νεκρούς είτε ως επιμνημόσυνη εορτή. Ακόμη, σε κάποιες ταφές περισυλλέχθηκαν οστά ζώων (αιγοπροβάτων, βοοειδών και πτηνών) αλλά και υπολείμματα σπόρων και δημητριακών. Μέρος αυτής θα μπορούσε να είναι και η εισπνοή ναρκωτικών ουσιών, με τη χρήση των πύραυλων που βρέθηκαν σε ταφές⁴⁵¹. Σε αυτό συνηγορούν και κατασκευές που συνόδευαν τους τάφους όπως προσκτίσματα, χώροι με πλακόστρωτα, βωμοί ή περιτειχισμένοι χώροι έξω από τους ταφικούς θαλάμους. Δεν είναι εφικτό να αποκατασταθούν πλήρως οι νεκρικές τελετουργίες που λάμβαναν χώρα, αλλά πιθανολογείται βάσει των κατασκευών και των ευρημάτων στους τάφους ότι περιελάμβαναν ποτό, φαγητό και χορό⁴⁵². Οι τελετές φανερώνουν τόσο την πίστη των ζώντων στη μεταθάνατον ζωή, σεβασμό προς το νεκρό μέλος της κοινότητας ή της οικογένειας αλλά και την ανάγκη σύσφιξης των δεσμών των ζώντων, συμμετέχοντας στην απώλεια προσφιλών προσώπων. Η ύπαρξη ανάλογων ευρημάτων εντός κι εκτός των ταφών αποκαλύπτει χαρακτήρα ιεροτελεστίας που τηρείτο ευλαβικά και έχαιρε αποδοχής από το σύνολο των παρευρισκομένων, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης ή φύλου⁴⁵³.

Σχετικά με τη διαδικασία των ταφικών τελετουργιών μόνο υποθετικά μπορεί να εικασθεί ότι λάμβανε χώρα, όντως, πρόθεση- εκφορά και εναπόθεση των νεκρών στον τάφο, όπως φαίνεται από τον εικονογραφικό διάκοσμο των λαρνάκων της Τανάγρας⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Kanta, 2001, 64-65

⁴⁵¹ Χαμηλάκης, 2008,

⁴⁵² Branigan, 1991, 187

⁴⁵³ Georgiadis, 2003, 61-64

⁴⁵⁴ Βασιλικού, 1995, 336- 346

και από τις αναχρονιστικές αναφορές του Ομήρου⁴⁵⁵, στις οποίες συνηγορούν τα ευρήματα. Ο Γεωργιάδης αποπειράθηκε να αναπαραστήσει τις ταφικές πρακτικές συνδυάζοντας στοιχεία από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις αναφορές του Ομήρου ή τις μεταγενέστερες κλασικές μαρτυρίες⁴⁵⁶. Έτσι, κατά την πρόθεση του νεκρού τα μικρά αγγεία που περιείχαν μάλλον αρωματικά έλαια, χρησιμοποιούνταν προκειμένου να αρωματισθεί ο χώρος και ο νεκρός προτού τον ντύσουν, τον τυλίξουν σε σάβανο-όπως φανερώνουν στην Κρήτη χρυσές ψήφοι γύρω από τα σκελετικά κατάλοιπα- και τον τοποθετήσουν σε φέρετρο ή λάρνακα. Στη συνέχεια με τη συνοδεία θρηνηδών και των ατόμων του οικείου περιβάλλοντος – που τραβούσαν ή έκοβαν τα μαλλιά τους ή αυτοτραυματιζόνταν- μεταφερόταν στον τάφο και κατά τον ενταφιασμό, αποδίδονταν προσφορές και τελετουργίες, που περιελάμβαναν θυσίες ζώων και κατανάλωση ή προχύσεις υγρών, πιθανώς και τραγούδι. Τέλος, το στόμιο του τάφου φρασσόταν με ξερολιθιά, ενώ οι ζωντανοί γευμάτιζαν ή έκαναν προπόσεις σπάζοντας στη συνέχεια τις κύλικες στο στόμιο ή στον δρόμο, που τον γέμιζαν με χώμα.

Εάν χρειαζόταν να χρησιμοποιηθεί ο τάφος εκ νέου, τότε τα οστά από τις προηγούμενες ταφές παραμερίζονταν ή τοποθετούνταν εντός παράπλευρου κτίσματος⁴⁵⁷. Σχετικά με την πρακτική της ανακομιδής και της δευτερογενούς ταφής έχει εκφραστεί η άποψη ότι δεν φανέρωνε ιδιαίτερο σεβασμό προς τους νεκρούς καθώς τα οστά απωθούνταν στο πλάι ή ενταφιάζονταν σε λάκκο εντός του δρόμου ή του θαλάμου ή ακόμη, τοποθετούνταν σε κάποιο παράπλευρο κτίσμα⁴⁵⁸. Οι νεκροί, μετά την αποσύνθεση, ανεξαρτήτως κοινωνικού κύρους και πλούτου παραμερίζονταν, ενώ τα κτερίσματα ενδέχεται να συγκεντρώνονταν από συγγενικά άτομα, σε αντίθεση με τις ιδέες των ανατολικών λαών που οι τάφοι δεν ανοίγονταν πιά και ανήκαν στους ενταφιασμένους νεκρούς⁴⁵⁹. Ωστόσο, έχουν διατυπωθεί κι οι απόψεις περί εξαγνισμού σε περίπτωση που ο νεκρός δεν είχε αποσυντεθεί και έτσι οι προσφορές επαναλαμβάνονταν και θυμιάματα ή φωτιές βοηθούσαν στον εξαγνισμό, τον φωτισμό ή την απομάκρυνση της δυσωδίας από την αποσύνθεση και την υγρασία⁴⁶⁰. Εν ολίγοις, τα κτερίσματα φαίνεται να ανήκαν μετά την αποσύνθεση του σώματος στους συγγενείς ή τον κοινωνικό

⁴⁵⁵ Georgiadis, 2003, 61

⁴⁵⁶ Georgiadis, 2003,61-62

⁴⁵⁷ Βασιλικού, 1995, 108

⁴⁵⁸ Βασιλικού. 1995, 108

⁴⁵⁹ Βασιλικού, 1995, 108

⁴⁶⁰ Georgiadis, 2003, 63· Βασιλικού, 1995, 108

περίγυρο, άρα δεν σχετίζονταν με «χρήση» τους από το νεκρό άτομο στη μεταθάνατον ζωή.

Η ανεύρεση παρόμοιων σκευών εντός των ταφών μυκηναϊκού τύπου αποδεικνύει ότι υπήρχε κοινός πολιτισμικός ορίζοντας στις δοξασίες περί της μεταθάνατον ζωής ενώ αποτελεί τεκμήριο περί διαχρονικότητας των ταφικών εθίμων, μέχρι την κλασική περίοδο. Τέλος, τα εν λόγω σκεύη, όπως οι ψευδόστομοι αμφορείς, κρατήρες, κύπελλα, προχοές και κύλικες εμφανίζονται απαρέγκλιτα στις ταφές ανεξαρτήτως λοιπού όγκου κτερισμάτων, όποτε δηλώνει έθιμο που τηρούσαν και στην Κάρπαθο. Η παρουσία ηθμοειδών αγγείων στον τάφο στις Βωνιές και στο Μακέλλι, ίσως εξυπηρετούσε ως θυμιατήρι, άρα να χρησιμοποιήθηκε για τις ανακομιδές.

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα

7.1. Η κατασκευή της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας στο σύμπλεγμα της Κάρπαθου κατά την ΥΕΧ

Στην Κάρπαθο έχουν εντοπισθεί στοιχεία που τη συνέδεαν από νωρίς με τη μινωική Κρήτη, συγκεκριμένα από τη ΜΜΠ. Πράγματι, οι θέσεις της ΜΜΠ, που αυξήθηκαν ραγδαία κατά αυτή την περίοδο σε σχέση με την προηγούμενη δίνουν την ίδια εικόνα με τις μινωικές αγροικίες που απαντούσαν στην Κρήτη⁴⁶¹. Ανασκαφές σε τρεις θέσεις στον Αφιάρτη αποκάλυψαν αγροικίες στο Κοντοκέφαλο και στην Κόκκινη Στεφανά, που χαρακτηρίστηκαν από τους/τις ανασκαφείς ως «μινωική έπαυλη» και «μινωική αγροικία» αντίστοιχα⁴⁶². Στις θέσεις αυτές απαντούσαν αντιπροσωπευτικά δείγματα μινωικής κεραμικής, όπως κωνικά και ημισφαιρικά κύπελλα, κύλικες (υψίποδες και χαμηλόποδες), κρατήρες και αμφοροειδείς κρατήρες, πρόχοι και τριποδικά μαγειρικά σκεύη. Τα δεδομένα αυτά οδήγησαν τον Μελά να θεωρήσει την Κάρπαθο, τη Σαρία και την Κάσο ενδιάμεσο σταθμό Μινωιτών εμπόρων που ταξίδευαν από και προς την Ανατολή και την Κρήτη, ώστε να επιφέρει η ομάδα αυτή τον «εκμινωισμό» όλου του νησιού⁴⁶³.

Η άποψη περί «εκμινωισμού» ενισχύεται από την εμφάνιση οικιστικών και εργαστηριακών εγκαταστάσεων στην περιοχή της σύγχρονης πρωτεύουσας του νησιού, στα Πηγάδια, όπου μαρτυρούνται μινωικών καταβολών στοιχεία, όπως η κεραμική, ο κεραμικός τροχός αλλά και τα υφαντικά βάρη⁴⁶⁴.

Αντίστοιχα, κατά την ΥΕΧ, συγκεκριμένα κατά την ΥΜ ΠΙΑ1-Β περίοδο απαντούν θέσεις με έντονα μυκηναϊκές επιρροές ταυτόχρονα, ωστόσο μαζί με τα μινωικά στοιχεία. Η προτίμηση θέσεων σε απόκρημνα ακρωτήρια σε συνδυασμό με τα κυκλώπεια τείχη οδήγησε στην υπόθεση ότι ο μυκηναϊκός πολιτισμός αντικατέστησε

⁴⁶¹ Melas, 2009

⁴⁶² Μελάς & Καραντζαλη, 2020, 281-292

⁴⁶³ Melas, 1985, 160

⁴⁶⁴ Ζερβάκη, 2006, 26

τον προηγούμενο χαρακτήρα του νησιού⁴⁶⁵. Μάλιστα, στην Αρκάσα αλλά και στα Πηγάδια, τα αναφερόμενα υπολείμματα «Κυκλώπειων τειχών» πιθανώς αποτελούν προάγγελο μεταγενέστερων Ακροπόλεων κατά την κλασική περίοδο. Η δημιουργία νέων αστικών κέντρων, σε ακρωτήρια, αποτελούσε μια ένδειξη πολιτικής αλλαγής με τάση συγκεντρωτισμού και εξάρτησης από τη Ρόδο, λόγω της κεραμικής, σύμφωνα με τον Μελά⁴⁶⁶. Η επιρροή των Μυκηναίων ήταν σημαντική και έκδηλη στα υλικά κατάλοιπα σχεδόν όλων των θέσεων του Αιγαίου και ανάλογα με τον αριθμό στοιχείων που η κάθε θέση εμφάνιζε, μπορούν κατά τον Feuer να διακριθούν τρεις ζώνες επιρροής: η κεντρική ζώνη, από την οποία απέρρεε η κεντρική ανακτορική εξουσία και διέθεταν τα περισσότερα αναγνωριστικά στοιχεία, η συνοριακή ζώνη, όπως η Κρήτη κι η Θεσσαλία, όπου η εγχώρια ηγετική ομάδα είχε αναμειχθεί με τη Μυκηναϊκή κοινότητα και τέλος, η περιφέρεια, όπου η παρουσία των ίδιων των Μυκηναίων είναι αμφισβητούμενη, καθώς και το επίπεδο του λεγόμενου «εκμυκηναϊσμού» είναι σχετικά χαμηλό, περιοριζόμενο μερικές φορές μόνο στην κεραμική⁴⁶⁷. Η παρουσία τέτοιων στοιχείων στην Κάρπαθο, όπως η προτίμηση σε θαλαμοειδείς τάφους, η παρουσία Κυκλώπειων τειχών στην Αρκάσα, η μυκηναϊκής τεχνοτροπίας κεραμική και το ταφικό έθιμο ταφής με όπλα σε θαλαμοειδείς συνιστούν μια ενδιάμεση ζώνη επιρροής.

Ωστόσο, με τον όρο «εκμυκηναϊσμός» ή «μυκηναϊσμός» - και αντίστοιχα «εκμυκηναϊσμός» ή «μυκηναϊσμός» νοείται η διαδικασία πλήρους μετάδοσης πολιτισμικών στοιχείων από το μινωικό κέντρο προς την ηπειρωτική και νησιωτική περιφέρεια, μέσω αποίκων που τα μετέφεραν και η άκριτη αποδοχή τους από τους κατοίκους της περιφέρειας⁴⁶⁸. Σημαίνει αποδοχή του όρου «εκπολιτισμός» με την έννοια της επιβολής πολιτιστικών στοιχείων, της αντικατάστασης ενός εγχώριου πολιτισμικού υπόβαθρου με ένα νέο, κάτι που δύναται να συμβεί στα πλαίσια αποικισμού⁴⁶⁹. Η άποψη αυτή έχει αναθεωρηθεί αναγνωρίζοντας στους κατοίκους της περιφέρειας τη δραστηριοποίησή της στη διαδικασία μέσω της επιλογής των στοιχείων που εν τέλει υιοθέτησαν⁴⁷⁰, αλλά και την ύπαρξη ευρύτερου δικτύου επικοινωνίας μέσω του οποίου διοχέτευαν τα προϊόντα αλλά και τις ιδέες στις άλλες περιοχές⁴⁷¹. Επομένως, είναι προτιμότερος ο

⁴⁶⁵ Mina& Stefanakis, 2018, 137

⁴⁶⁶ Μελάς, 1988

⁴⁶⁷ Feuer, 2011, 529

⁴⁶⁸ Knappet, 2018, 977-978

⁴⁶⁹ Mina& Stefanakis, 2018, 134

⁴⁷⁰ Mina& Stefanakis, 2018, 134-135

⁴⁷¹ Knappet, 2018, 978-979

όρος «επιρροή» από τη μινωική ή μυκηναϊκή τεχνοτροπία, όταν εντοπίζονται στοιχεία που προσομοιάζουν με αντίστοιχα από τα προαναφερθέντα πολιτισμικά πλαίσια.

Ακόμη, εκφράζεται η ύπαρξη βαθμίδων επιρροής του μινωικού πολιτισμού προς τις περιοχές της περιφέρειας, καθώς δεν εμφανίζουν όλες οι θέσεις τον ίδιο βαθμό υιοθέτησης μινωικών στοιχείων, αλλά ούτε και ίδιας λογής στοιχεία. Είναι αποδεκτό ότι οι Μινωίτες συνέβαλαν στην περιοχή του Αιγαίου ως προς την τεχνογνωσία, μέσω εργαστηρίων, διασπείροντας τον κεραμικό τροχό, υφαντικά βάρη, αρχιτεκτονικά στοιχεία, τη Γραμμική Α. Ο Knappet συνέδεσε το φαινόμενο με τη δημιουργία ενός αποκεντρωμένου συστήματος κινητικότητας ατόμων από πολλές περιοχές του Αιγαίου που είχαν εμπορικές και θρησκευτικές διασυνδέσεις⁴⁷².

Αντίστοιχα, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί αποικία Μινωιτών ή Μυκηναίων, καθώς υπονοείται οικονομική και πολιτική εγκαθίδρυση, παρ' όλο που φαίνεται δελεαστική άποψη για τον Μελά⁴⁷³ και τον Furumark⁴⁷⁴, που πιστεύουν ότι μικρής κλίμακας μετανάστευση Μυκηναίων στην Κάρπαθο επέφερε αλλαγές στην τεχνοτροπία, η οποία δεν ήταν το αποτέλεσμα εσωτερικής εξέλιξης.

Παρ' όλη την ύπαρξη, επομένως, στοιχείων μινωικής και μυκηναϊκής τεχνοτροπίας, δεν είναι δυνατό να θεωρηθεί η Κάρπαθος «εκμινωισμένη» ή «εκμυκηναϊσμένη», καθώς αμφότερες οι επιρροές συνυπάρχουν αρμονικά, ακόμη και στο ίδιο αγγείο, εφαρμόζοντας σε μυκηναϊκά σχήματα, όπως οι υψίποδες κύλικες, μινωικά διακοσμητικά μοτίβα, που χαρακτηρίζονται από κινητικότητα και ζωντάνια⁴⁷⁵. Μπορεί να διακριθεί ακόμη και η εγχώρια τεχνική, σε παραλλαγές μοτίβων, καθώς είναι διακοσμημένα με παχιές και μερικές φορές άτεχνες πινελιές. Παρόμοια μεταξύ τους αγγεία έχουν βρεθεί στο Μακέλλι και στις Βωνιές, ενισχύοντας την θέση περί εγχώριας παραγωγής.

Περαιτέρω στο θέμα της κεραμικής, η πιο πολυπληθής ομάδα αγγείων ανήκει στο είδος των αγγείων πόσεως, με μια προτίμηση στα μόνωτα κύπελλα, στις υψίποδες κύλικες και όχι στις χαμηλόποδες. Τα μόνωτα κύπελλα που απαντούν στις ταφές της Καρπάθου ακολουθούν την τεχνοτροπία στη διακόσμηση και στο σχήμα μινωικών εργαστηρίων, ενώ οι υψίποδες κύλικες προέρχονται από μυκηναϊκά και δη, μαρτυρούν επαφές με τη Ρόδο. Οι πρόχοι και οι προχοΐσκες ίσως συνδυάζονταν με τα κύπελλα αφού

⁴⁷² Knappet, 2018, 990

⁴⁷³ Melas, 1985, 179

⁴⁷⁴ Georgiadis 2003, 12

⁴⁷⁵ Χαριτωνίδης, 1961-62, 74

απαντούσαν σε όλες τις ταφές, επιτρέποντας να συναχθεί ότι οι συμμετέχοντες έπιναν προς τιμή του ενταφιαζομένου προσώπου. Εν συνεχεία, οι ψευδόστομοι αμφορείς και αμφορίσκοι αποτελούν κράμα μυκηναϊκού σχήματος με μινωικές παραλλαγές διακόσμου και τεχνικής, όπως οι παχιές γραμμές των μοτίβων. Οι ψευδόστομοι έχουν χαρακτηριστεί ως αγγεία ελαίων, που πιθανώς να χρησιμοποιούνταν κατά τη διάρκεια της ταφής. Η ταφή στο Μακέλλι διαφέρει αρκετά προς τις άλλες, σχετικά με τον μεγάλο αριθμό τρίτων πιθαμορέων, όπου βρέθηκαν τουλάχιστον 17, έναντι των άλλων ταφών που είτε δεν απαντούσαν (Αυλώνα και Καμπί) είτε απαντούσαν ελάχιστοι (Βωνιές).

Η παρουσία όπλων στον θαλαμοειδή στο Μακέλλι οδήγησε τον Χαριτωνίδη να τον συσχετίσει με αντίστοιχες «ταφές πολεμιστών» στην Κρήτη, όπως καταχρηστικά έχουν χαρακτηριστεί συλλήβδην οι ταφές με όπλα αυτής της περιόδου, που ξεκίνησαν να εμφανίζονται στην ηπειρωτική Ελλάδα από την ΥΕ ΙΒ⁴⁷⁶. Πρόκειται, όπως έχει ήδη ειπωθεί για ταφές που εμφανίζουν όπλα, είδη καλλωπισμού, κοσμήματα, μετάλλια αγγεία αλλά και πλήθος κεραμικών αγγείων. Πιθανόν να ανήκαν σε άτομα που εξαρτώνταν από τα ανάκτορα και ανήκαν σε διάφορες κοινωνικές διαστρωματώσεις⁴⁷⁷. Οι γνώσεις μας για τον τρόπο που αντιμετωπίζονταν από εξωτερικές επαφές με άλλους λαούς εμπλουτίζονται από τις μαρτυρίες των Χετταίων που τους θεωρούσαν φιλικούς άρχοντες, ακόμη κι αν υπολείπονταν σε ισχύ από τους ίδιους⁴⁷⁸. Τέτοιες ταφές βρέθηκαν κυρίως στην Κνωσό και γύρω από αυτή υποδεικνύοντας αρχικά την παρουσία και επιβολή Μυκηναίων αρχόντων ή την επαφή με Μυκηναίους εμπόρους. Ωστόσο, στις ταφές εξίσου σημαντικό ήταν και το μινωικό στοιχείο, ώστε να θεωρηθούν ταφές έκπτωτων αρχόντων που υιοθετούσαν καινοτόμες ξένες συνήθειες, ώστε να επανακάμψουν και να ανέβουν πάλι στην κοινωνική βαθμίδα⁴⁷⁹.

Ορισμένοι/ες μελετητές/τριες συμφωνούν ότι τα κτερίσματα που βρέθηκαν σε τέτοιου είδους τάφους λειτουργούν παραπαλανητικά, καθώς δεν παρέχουν απαραίτητως πληροφορίες για το άτομο όταν βρισκόταν εν ζωή, αλλά το είδος της ταφής λειτουργούσε σαν αναγνωριστικό της συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης και το ήθος τους⁴⁸⁰.

⁴⁷⁶ Χαριτωνίδης, 1961/62, 76

⁴⁷⁷ Treuil et als, 1996, 561

⁴⁷⁸ Alberti, 2004, 129

⁴⁷⁹ Ευαγγέλου, 2009, 444-445

⁴⁸⁰ Georganas, 2018, 189-197

Συνθέτοντας, τα λιγοστά, επομένως, στοιχεία που υπάρχουν για τις ταφικές πρακτικές στην Κάρπαθο, μπορεί να διαπιστωθεί η έντονη κινητικότητα προς Κρήτη, Ρόδο, Ανατολή και την ηπειρωτική Ελλάδα. Υλικά αγαθά, όπως η κεραμική, τα χάλκινα αντικείμενα, τα όπλα διοχετεύονταν στους κατοίκους της Καρπάθου, όπως μπορεί να εκτιμηθεί από τα ταφικά ευρήματα. Αν και απομονωμένο νησί, είναι εμφανής η ενεργός συμμετοχή των κατοίκων του στις εξελίξεις, αφού διεπίστωσαν ότι η στασιμότητα δεν τους προσέφερε τα απαιτούμενα για την επιβίωση και την πρόοδό τους⁴⁸¹. Ιδέες, προφανώς, διακινούνταν, αφού η άποψη τους για τη μεταθάνατον ζωή ή για την ανάγκη σύνδεσής τους με τους νεκρούς προγόνους αντανακλώνται στον τρόπο διαχείρισης τους, μέσα από τις ταφικές συνήθειες⁴⁸². Έτσι, η κατασκευή θαλαμοειδών μυκηναϊκού τύπου και όχι του προγενέστερου σπηλαιώδους θαλαμοειδούς, που υπήρχε στη γειτονική Κρήτη δηλώνει νεωτερική τάση, διάθεση για ανανέωση. Δυστυχώς, η ελλιπής έρευνα δεν έχει φέρει στο φως παλαιότερες ταφές ώστε να συσχετισθούν οι προηγούμενες ταφικές πρακτικές με τις νεώτερες, όπως έγινε φανερό σε άλλες περιοχές του Αιγαίου. Ωστόσο, ενδέχεται οι προηγούμενες ταφές να ήταν απλοί λάκκοι ή να διεκπεραιώνονταν έτσι, ώστε να μην επιδιωκόταν το μνημειώδες, το μόνιμο. Επομένως, η προτίμηση θαλαμοειδών ταφών λαξευτών στον βράχο, που αποτελούσαν κατασκευές στιβαρές και σταθερές, αποκαλύπτουν την ανάγκη δεσμού της τοπικής κοινότητας τόσο μεταξύ τους, ώστε να τιμήσουν τους εκλιπόντες, όσο και με τους ίδιους τους προγόνους που θάβονταν, αλλά και με τον ίδιο τον τόπο, σε μια περίοδο που η κινητικότητα στο νησί ήταν αποδεδειγμένη.

Οι θαλαμοειδείς που ανασκάφηκαν στο Μακέλλι, στις Βωνιές, στο Καμπί και στην Αυλώνα δεν δίνουν την εντύπωση αμιγώς Μινωιτών ή Μυκηναίων κατοίκων. Οι θαλαμοειδείς τάφοι, κυρίως στο Μακέλλι αλλά και στις Βωνιές στον βαθμό που σώζονταν, αποκαλύπτουν άτομα που γνώριζαν ποια ήταν η μυκηναϊκή διαδικασία, όπως η επιλογή τοποθεσίας, η ταφική κατασκευή, ο προσανατολισμός του τάφου, το κεφάλι του νεκρού προς νότο, οι δευτερογενείς ταφές στο πλάι, με το διαμελισμό των σκελετικών καταλοίπων και τη διαρρύθμιση του χώρου εντός του τάφου, η τοποθέτηση των κτερισμάτων γύρω από το κεφάλι του νεκρού⁴⁸³ συνιστούν μια κοινότητα που έχει ταυτισθεί με τις επικρατούσες απόψεις για τον θάνατο και τις ακολουθεί.

⁴⁸¹ Mina, 2022, 94-95

⁴⁸² Georgiadis, 2003, 15

⁴⁸³ Georgiadis, 2003, 77

Η προτίμηση μιας λάρνακας, στις Βωνιές, που δεν είναι μυκηναϊκό συνήθειο αλλά μινωικό εντός θαλαμοειδούς μυκηναϊκού τύπου, αποτελεί απόδειξη ότι η εγχώρια κοινωνία επιλέγει και κατασκευάζει την δική της πολιτισμική ταυτότητα. Πόσω μάλλον αν υπολογισθεί η πρακτική της αποτέφρωσης, εντός του ίδιου θαλαμοειδούς. Θα μπορούσαμε να εικάσουμε, δηλαδή, ότι οι εμπλεκόμενοι στην εν λόγω ταφή είχαν έρθει σε επαφή με ανατολικές επιρροές, με τα δυτικά Παράλια της Ασίας ή ίσως παρουσιάζει επαφές με την Ελούντα, αν και εκεί οι αποτεφρώσεις τοποθετούνταν σε τεφροδόχα αγγεία⁴⁸⁴.

Οι μόνες ταφές που δεν εμφάνισαν όπλο ήταν οι Βωνιές και η Αυλώνα. Στις άλλες υπήρχαν. Η παρουσία όπλων, όπως έχει διευκρινισθεί, δεν δηλώνει απαραίτητα κάποιον πολεμιστή, αλλά την ανάγκη για απόδοση τιμής, την οποία οι νεκροί στο Μακέλλι, στα Πηγάδια έχαιραν, καθώς βρέθηκαν και άλλα όπλα από λαθρανασκαφές. Έτσι, πιθανώς ο κεντρικός λιμένας τη περιόδου, άρα και ο πιο ανεπτυγμένος οικισμός να βρισκόταν όντως στα Πηγάδια, ενώ οι τάφοι να περικύκλωναν την πόλη πάνω στους λόφους (νοτίως του οικισμού)⁴⁸⁵.

Ταυτόχρονα, καθώς τα έθιμα ταφής εμφανίζουν μεν μικρή διαφοροποίηση, λόγω της ύπαρξης λάρνακας και καύσης ταυτόχρονα με τον ενταφιασμό, αλλά περισσότερες ομοιότητες, λόγω των κτερισμάτων, του είδους ταφής, της τοποθεσίας των τάφων και της ανακομιδής, είναι δυνατό να διατυπωθεί ότι ο πληθυσμός της Καρπάθου κατά την ΥΕΧ έδινε την εικόνα της ομοιομορφίας και δεν θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι υπήρξε αποικία ατόμων από την Κρήτη ή τη Ρόδο, όπως έχει διατυπωθεί στο παρελθόν⁴⁸⁶. Αρμονικά συνυπήρχαν στοιχεία από μινωική και μυκηναϊκή τεχνοτροπία με την εγχώρια άποψη. Ούτε, όμως, υπήρχε διαφοροποίηση και ανάμεσα στις περιοχές της βόρειας και της νότιας Καρπάθου, τουλάχιστον όπως μπορεί να διαπιστωθεί με τα έως σήμερα δεδομένα, οπότε η εσωτερική επικοινωνία τους δεν επηρεάστηκε από τη γεωμορφολογία της, πιθανόν στηριζόμενη στη θαλάσσια επικοινωνία.

Κοσμήματα, πέραν χάλκινων δακτυλίων και χάλκινου σφηκωτήρα, δεν απαντούσαν. Ωστόσο, οι ταφές ήταν συλημένες, εκτός του ότι δεν έχουν γίνει πλήρεις συστηματικές ανασκαφές.

Βάσει των τάφων, λοιπόν, που περιγράφηκαν και κυρίως των κτερισμάτων, το μόνο που είναι δυνατό να διαπιστωθεί με βεβαιότητα είναι η επικοινωνία του πληθυσμού της

⁴⁸⁴ Kanta, 2

⁴⁸⁵ Georgiadis, 2003, 86-87

⁴⁸⁶ Melas, 1985,

Καρπάθου με άλλες πληθυσμιακές ομάδες και όχι η μονόπλευρη επιρροή από έναν μόνο πολιτισμό⁴⁸⁷. Έτσι διαπιστώνονται επαφές με την ανατολική Κρήτη, την Αργολίδα, τη Ρόδο και τις ακτές της Ανατολής. Το πιο ασφαλές που είναι δυνατό να συναχθεί είναι μια δραστήρια ομάδα, που βασιζόταν στο εμπόριο κυρίως, ενώ δεν έχει ακόμη διαπιστωθεί ποιο προϊόν εξήγαγαν ώστε να πετύχουν τόσες εισαγωγές βάσει του ανταλλακτικού εμπορίου. Στην καίρια θέση της Καρπάθου αλλά και στην έντονη κινητικότητα των κατοίκων της συνηγορεί η αναφορά σε πινακίδα Γραμμικής Β από το ανάκτορο της Πύλου μιας γυναίκας με το αξίωμα της κλειδούχου από την Κάρπαθο⁴⁸⁸.

7.2. Περιορισμοί της έρευνας και προοπτικές

Τα συμπεράσματα της έρευνας για την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων της Καρπάθου μέσω των ταφικών πρακτικών της ΥΜ/ΥΕ ΙΙΑ-Β, είναι παρακινδυνευμένα καθώς οι ανασκαφικές έρευνες είναι περιορισμένες. Στις περισσότερες από τις εξετασθείσες ταφές σώζονται μόνο κάποια από τα κτερίσματα και συγκεκριμένα η κεραμική, χωρίς όμως να είναι γνωστό -παρά μόνο υποθετικά- το είδος του τάφου. Ακόμη, οι τάφοι ήταν συλημένοι και μόνο ορισμένα από τα κτερίσματά τους παραδόθηκαν, ώστε να μη γνωρίζουμε πλήρως την κτέρισή τους. Επιπλέον, ορισμένα αντικείμενα προέρχονταν καθ' ομολογία των κατοίκων από τάφους, αλλά δεν είναι γνωστή η ακριβής θέση τους και δεν σώζονταν ούτε τα σκελετικά κατάλοιπα, τα οποία μόνο από τις ταφές στο Μακέλλι και τις Βωνιές έχουν διατηρηθεί. Με την έλλειψη δεδομένων, δυστυχώς, αλλά και την απουσία οστεολογικής μελέτης, δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθούν διαφοροποιήσεις εντός νεκροταφείου, συσχετισμός μεταξύ παλαιότερων και νεότερων ταφών, τρόπος διαχείρισης των παιδικών ταφών ή και πιθανή διαφοροποίηση γυναικείων και ανδρικών ταφών. Έτσι, περιοριζόμαστε στη διαπίστωση ενός εγχώριου πολιτισμικού πλαισίου, που σχετίζεται με αρμονικό συγχρωτισμό μινωικών και μυκηναϊκών στοιχείων.

⁴⁸⁷ Mina& Stefanakis, 2018, 136

⁴⁸⁸ Βουτσά, 2021,29

Μελλοντικά, οι έρευνες χρήζουν συνέχειας. Ο θαλαμοειδής τάφος στις Βωνιές δεν ήταν λογικά ο μόνος στην περιοχή⁴⁸⁹, για τον πρόσθετο λόγο ότι η Αρκάσα, το πλησιέστερο χωριό έχει ενδείξεις οχύρωσης με «πελασγεία» τείχη⁴⁹⁰ ή κυκλώπειας κατασκευής με ημιεπεξεργασμένους ογκολίθους συμπληρωμένους με μικρότερους λίθους⁴⁹¹, από όπου συγκεντρώθηκαν από επιφανειακή έρευνα φολίδες οψιανού και πυριτόλιθου καθώς και όστρακα της Εποχής του χαλκού⁴⁹². Ομοίως, η ταφή στο Μακέλλι αποτελεί μέρος συστάδας τάφων, αφού και άλλα ευρήματα επιφανειακά έχουν περισυλλεγεί ενώ ο σύγχρονος οικισμός βρίσκεται λίγο βορειότερα.

Απαιτείται, έπειτα, πετρογραφική ανάλυση των αγγείων που εντοπίστηκαν στην Κάρπαθο για να αναγνωρισθούν τα προϊόντα του τοπικού εργαστηρίου στο οικόπεδο Τσέκου, στη θέση Ξενώνα Πηγαδίων⁴⁹³, ώστε να διαπιστωθεί ποια αγγεία ήταν εγχώρια και ποια εισηγμένα. Αλλά και η χημική ανάλυση του περιεχομένου των αγγείων, που το διατηρούσαν, ώστε να φανεί το είδος των ουσιών και των τροφίμων που καταναλώνονταν κατά τη διάρκεια των τελετουργιών. Τέλος, η οστεολογική ανάλυση θα δια φωτίσει σχετικά με το φύλο, την πιθανή προέλευση των κοινωνικών ομάδων αλλά και τον τρόπο ζωής κατά τη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, στην Κάρπαθο.

⁴⁸⁹ Ζαχαριάδου, 1978, 290

⁴⁹⁰ Μανωλακάκης, 1886, 64· Ζαχαριάδου, 1978, 291

⁴⁹¹ Simpson & Lazenby, 1962, 162

⁴⁹² Simpson & Lazenby, 1962, 162· Ζαχαριάδου, 291

⁴⁹³ Platon & Karantzali, 2003, 200· Ζερβάκη, 2006

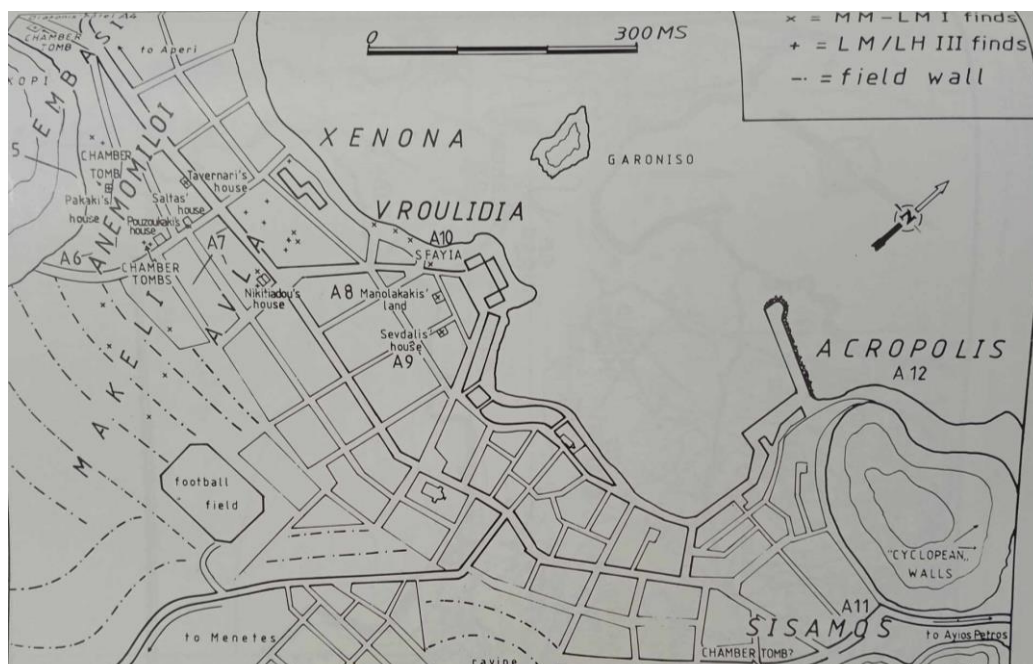
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Θέσεις ταφών της ΥΕΧ, από το Platon & Karantzali, 2003	115
Εικόνα 2: Ρυμοτομικός χάρτης με θέσεις στα Πηγάδια.	116
Εικόνα 3 Κάτοψη θαλαμοειδούς στο Μακέλλι, Πηγάδια.....	116
Εικόνα 4 Ραμφόστομη Πρόχους αρ.22	117
Εικόνα 5 Πιθόσχημο αγγείο αρ. 83 με "παιδικό" σχέδιο	118
Εικόνα 6 Μετάλλινα όπλα από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι.....	119
Εικόνα 7 Κάτοψη τάφου στις Βωνιές.....	120
Εικόνα 8 Τομή θαλαμοειδούς τάφου στις Βωνιές	120
Εικόνα 9 Θαλαμοειδής τάφος στις Βωνιές	121
Εικόνα 10 Λάρνακα και παραμερισμένα οστά από τον θαλαμοειδή τάφο στις Βωνιές	122
Εικόνα 11 Τρίωτος Πιθαμοφρέας Π6890, από τις Βωνιές Αρκάσας	123
Εικόνα 12 Πυξιδόμορφος ασκός Π6860 και καλαθόσχημη πυξίδα με κάλυμμα Π6886	124
Εικόνα 13 Ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής από το Καμπί Διαφανίου Α971	124
Εικόνα 14 Απιόσχημο ρυτό με πλαστική ταυροκεφαλή, Α972.....	125

Παράρτημα Α: Εικόνες

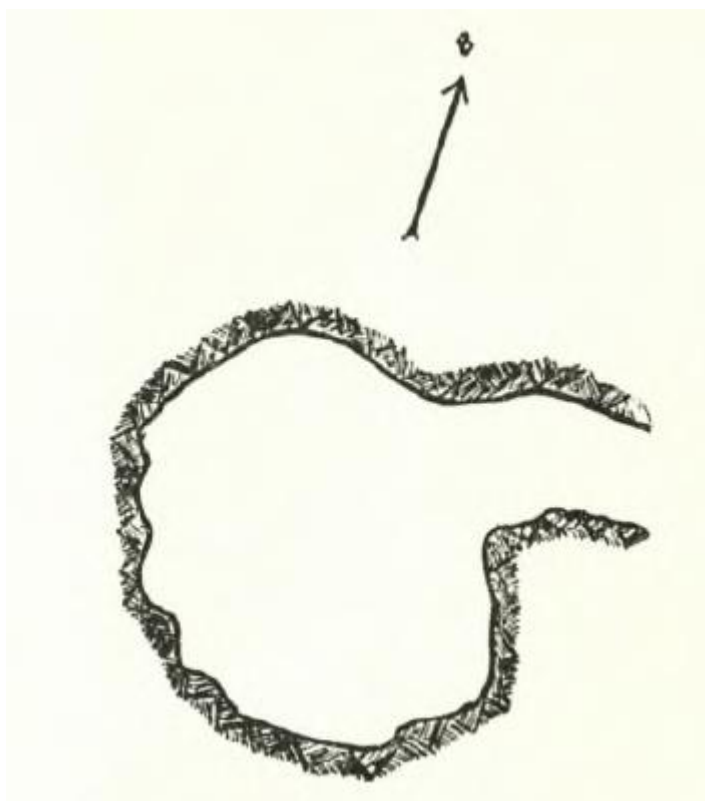

Εικόνα 1: Θέσεις ταφών της ΥΕΧ, από το Platon & Karantzali, 2003

Εικόνα 2: Ρυμοτομικός χάρτης με θέσεις στα Πηγάδια.

Πηγή: Melas, 1985, fig.8,199

Εικόνα 3 Κάτοψη θαλαμοειδούς στο Μακέλλι, Πηγάδια

Πηγή: Χαριτωνίδης, 1961/62, σχεδ.1, 32

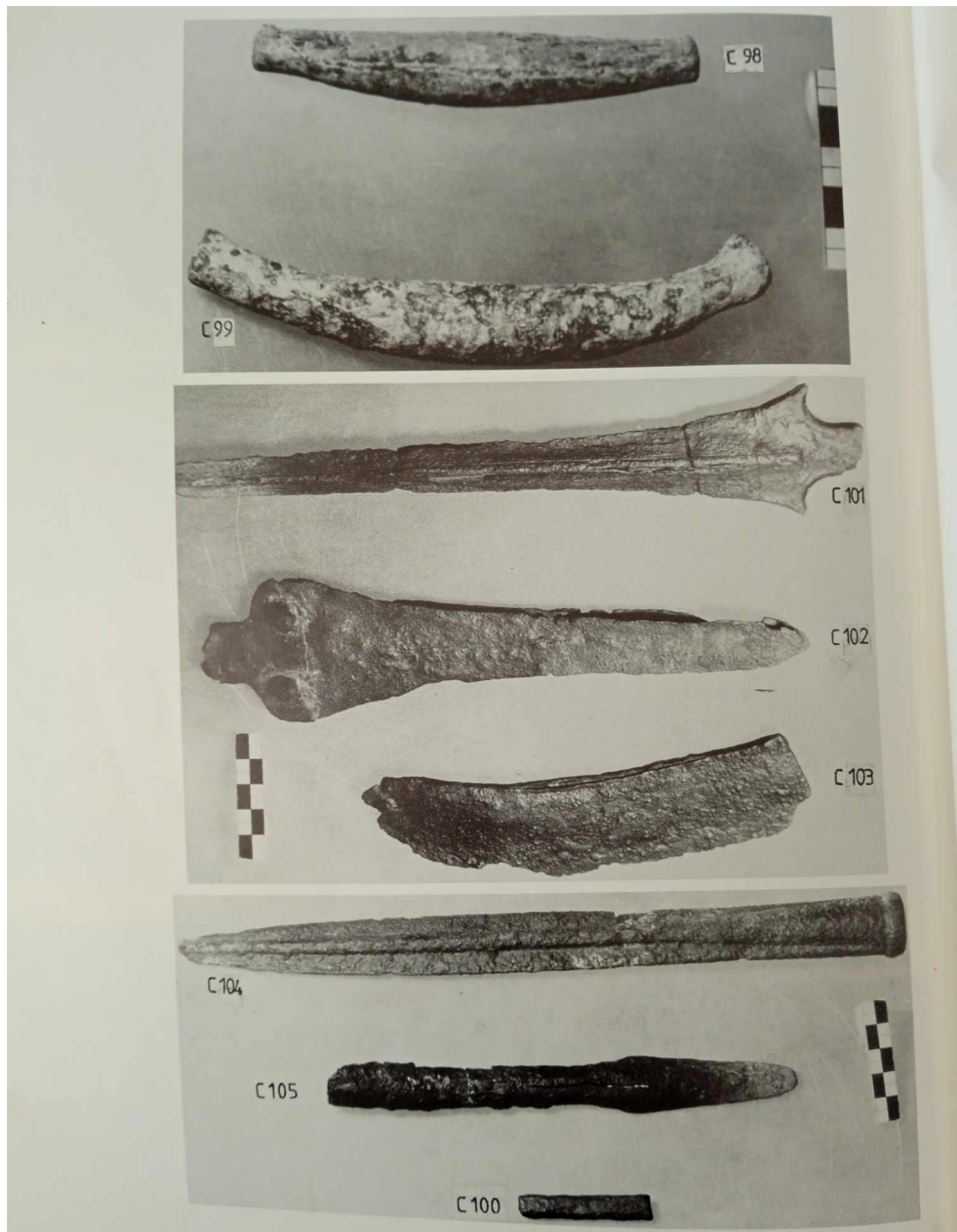
Εικόνα 4 Ραμφόστομη Πρόχους αρ.22

Πηγή: Χαριτωνίδης, 1961/62, πίν. 16^α

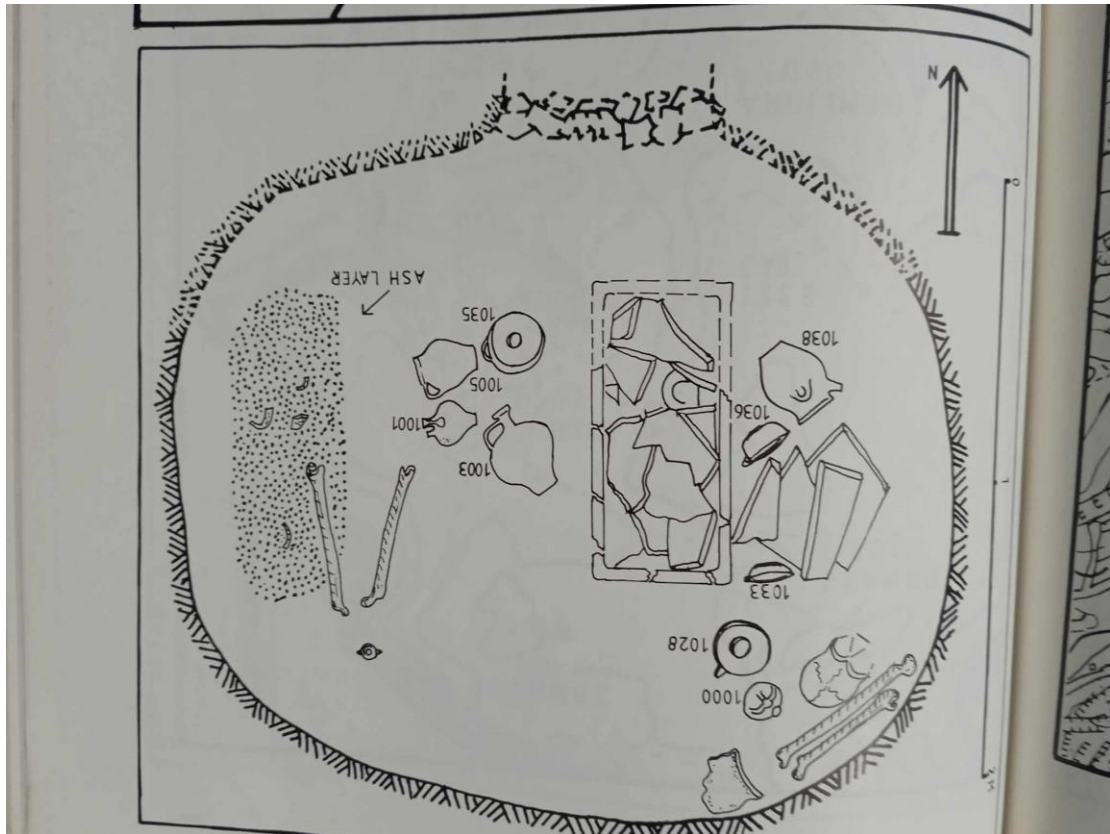
Εικόνα 5 Πιθόσχημο αγγείο αρ. 83 με "παιδικό" σχέδιο

Πηγή: Χαριτωνίδης, 1961/62, πίν. 25^α

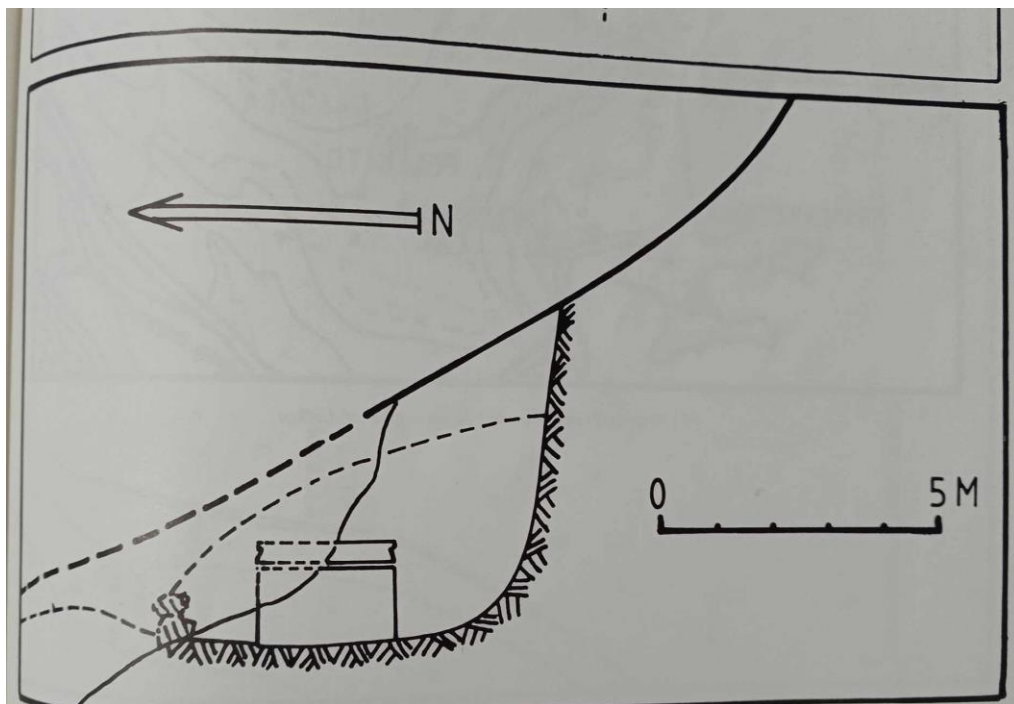
Εικόνα 6 Μετάλλινα όπλα από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι

Πηγή: Melas, 1985, fig.139, 330

Εικόνα 7 Κάτοψη τάφου στις Βωνιές

Πηγή: Melas, 1985, fig.16, 207

Εικόνα 8 Τομή θαλαμοειδούς τάφου στις Βωνιές

Πηγή: Melas, 1985, fig.16, 207

Εικόνα 9 Θαλαμοειδής τάφος στις Βωνιές

Πηγή: Ζαχαριάδου, 1978, πιν.68β

Εικόνα 10 Λάρνακα και παραμερισμένα οστά από τον θαλαμοειδή τάφο στις Βωνιές

Πηγή: Ζαχαριάδου, 1978, πιν.69α

Εικόνα 11 Τρίτος Πιθαμφορέας Π6890, από τις Βωνιές Αρκάσας
Πηγή: Ζαχαριάδου, 1978, πιν. 80

Εικόνα 12 Πυξιδόμορφος ασκός Π6860 και καλαθόσχημη πυξίδα με κάλυμμα Π6886
 Πηγή: Ζαχαριάδου, 1978, πιν. 82

Εικόνα 13 Ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής από το Καμπί Διαφανίου Α971
 Πηγή: https://www.hellenicaworld.com/Greece/LX/en/BullRhyton_BM_A971.html

Εικόνα 14 Απίοσχημο ρυτό με πλαστική ταυροκεφαλή, Α972.

Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mycenaean_pottery_magic_vase_bull%27s_head_1300%E2%80%931200_BC,_BM_Cat_Vases_A972,_142870.jpg

Παράρτημα Β: Πίνακες

Πίνακας 1: Χρονολογικός πίνακας σύμφωνα με τους Treuil et als, 1996

Προ-ανακτορική	Μινωικός πολιτισμός		Ελλαδικός Πολιτισμός	
	ΠΜ Ι	3200/3000- 2600 π.Χ.	ΠΕ Ι	3300- 2750 π.Χ.
	ΠΜ ΙΙ	2600- 2300 π.Χ.	ΠΕ ΙΙ	2750- 2300 π.Χ.
	ΠΜ ΙΙΙ	2300- 2100 π.Χ.	ΠΕ ΙΙΙ	2300- 2000 π.Χ.
Παλαιο-ανακτορική			ΜΕ Ι	2000- 1850 π.Χ.
	ΜΜ Ι	2100- 1900 π.Χ.	ΜΕ ΙΙ	1850- 1650 π.Χ.
	ΜΜ ΙΙ	1900- 1700 π.Χ.		
Νέο-ανακτορική	ΜΜ ΙΙΙ	1700- 1600 π.Χ.	ΜΕ ΙΙΙ	1650- 1550 π.Χ.
	ΥΜ ΙΑ	1600- 1500 π.Χ.		
	ΥΜ ΙΒ	1500- 1450 π.Χ.	ΥΕ Ι	1550- 1500 π.Χ.
			ΥΕ ΙΑ	1500- 1450 π.Χ.
Τελική ανακτορική	ΥΜ ΙΙ	1450- 1400 π.Χ.	ΥΕ ΙΙΒ	1450- 1400 π.Χ.
Μετα-ανακτορική	ΥΜ ΙΙΑ1	1400- 1360 π.Χ.	ΥΕ ΙΙΑ1	1400- 1360 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΑ2	1360- 1320 π.Χ.	ΥΕ ΙΙΑ2	1360- 1320 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΒ	1320- 1200 π.Χ.	ΥΕ ΙΙΒ1	1320- 1250 π.Χ.
			ΥΕ ΙΙΒ2	1250- 1200 π.Χ.
	ΥΜ ΙΙΓ	1200-1050 π.Χ.	ΥΕ ΙΙΓ	1200- 1050

Πίνακας 2 Ευρήματα από τις ταφές της Καρπάθου

Ευρήματα	Μακέλλι	Βονιές	Αυλώνα	Καμπί	Λοιπές θέσεις	Σύνολο
Χαμηλόποδες κύλικες	6	2	1	-	-	9
Υψίποδες κύλικες	11	3	3	2	1	20
Μόνωτα Κύπελλα	19	12	3	1	6	40
Άωτα κύπελλα	-	1	-	-	-	1
Κύπελλα με πόδι	-	-	-	-	-	-
Τριποδικό κύπελλο με προχολή	-	-	1	-	-	1
Τρίωτοι αμφορείς/αμφορίσκοι	12+5	1	-	-	3	21
Σκύφοι	5	-	3	-	-	8
Κρατήρες	5	4	-	-	2	11
Πίθιοι/ πιθοειδή	-	-	-	-	2	2
Ψευδόστομοι αμφορείς	3+5	12	-	-	10	30
Αμφορείς/ αμφορίσκοι	1	1	-	1	-	2
Στάμνος	2	1	-	-	-	3
Προχολές/Προχοΐσκες	1+3	8	2+1	1	14	30
Φλάσκη	-	-	-	-	1	1
Πυξιδόμορφος ασκός	-	1	-	-	-	1
Πυξίδα Καλαθόσχημη	-	1	-	-	-	1
Όστρακα πυξίδας	1	-	1	-	-	2
Αλάβαστρα	-	-	-	-	1	1
Τριποδικά διάτρητα	-	1	-	-	-	1
Τριποδικό καλαθόσχημο	2	-	-	-	-	2
Τριποδικό με οπές στον πυθμένα	-	1	-	-	-	1
Τριποδική χύτρα	-	-	-	-	2	2
Τριποδικές βάσεις	2	-	-	-	-	2
Ηθμός	1	1	-	-	-	2
Λεκάνη	2	-	-	-	-	2
Γάστρα	1	-	-	-	-	1
Ρυτά	-	-	(1)	2	-	2
Πύραυνο	-	-	-	-	1	1
Λάρνακα	-	1	-	-	-	1
Λίθινα αγγεία	-	-	-	-	2	2
Ξίφη	1	-	-	1	1	3
Εγχειρίδια	1	-	-	-	1	2
Αιχμές δοράτων	2	-	-	-	1	3
Ξυροί	1	-	-	-	1	2
Κάτοπτρα	-	-	-	-	1	1
Σφηκωτήρας	-	1	-	-	-	1
Ακονόπετρα	-	-	-	-	1	1
Χάλκινοι δακτύλιοι	-	2	-	-	-	2
Μολύβδινα αντικείμενα	2	-	-	-	-	2
Ορειχάλκινο έλασμα	1	-	-	-	-	1

Πίνακας 3 Κεραμική από τον θαλαμοειδή στο Μακέλλι Πηγαδίων⁴⁹⁴

A/A/	Είδος	Διακόσμηση	Μινωική	Μυκηναϊκή	Μινωική-μυκηναϊκή	Χρονολόγηση	Εικόνα
1	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας ⁴⁹⁵ FS 53	Αργοναύτης FM 22, 16 Ρόδακας FM 17,18 Τετράφυλλο σταυροειδές ⁴⁹⁶ Σπείρες Πάπυροι FM 11, 35, 36	-	-	Ανατολή, Ρόδος, Κρήτη	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
2	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας ⁴⁹⁷ FS 53	Χοντρό κυματοειδές, FM 32 Φυλλοφόρος ταινία FM 64, Κρεμάμενα ενάλληλα ημικύκλια FM 43, σύστημα ταινιών	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
3	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53	Κυματοειδής γραμμή, φυλλοειδής ταινία FM64, κρεμάμενα ενάλληλα ημικύκλια FM 43, σύστημα ταινιών	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
4	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53, πιο λεπτός	Διπλή κυματοειδής γραμμή, διαχωριστική κυματοειδής FM 71β, αντιθετικά όστρεα FM 24 (παραλλαγή)	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
5	Τρίωτος πιθαμφορέας FS 34	Τρικάμπυλες φολίδες FM 62, 13	-	-	Ανατολή, Ρόδος	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
6	Τρίωτος πιθαμφορέας FS 34	Δίγραμμες φολίδες	-	-	ρόδος	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
7	Τρίωτος πιθαμφορίσκος FS 31	Κάθετα γραμμίδια FM 67	-	-	Κύπρος	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	
8	Τρίωτος πιθαμφορίσκος FS 31	Ζεύγη σπειρών FM 46, 52	-	-	Ανατολή, Ρόδος	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	

⁴⁹⁴ Όλες οι πληροφορίες και οι εικόνες προέρχονται από το Χαριτωνίδης, 1961/2 ΑΔ 17 Α, σελ. 32-76

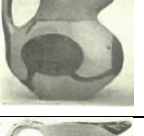

⁴⁹⁵ Αντίστοιχο στις Βωνιές, Π6869, Π6887, Π6888, Π6889. Παράλληλα στην Κύπρο και Ανατολή, Ρόδο και Κρήτη

⁴⁹⁶ Αντίστοιχο στις Βωνιές, σε πυξιδόμορφο ασκό Π6860

⁴⁹⁷ Όμοιος με αρ.1 και αντίστοιχους από τις Βωνιές

9	Τρίωτος πιθαμφορίσκος FS 45	Φολιδωτό FM 70	-	Κύπρος	-	YE IIIA2	
10	Τρίωτος πιθαμφορίσκος FS 31	Φθαρμένη	-	*	-	YE IIIA1/2	-
11	Τρίωτος πιθαμφορίσκος FS 31	Ακόσμητο	-	*	-	YE IIIA1/2	-
12	Τρίωτος πιθαμφορέας ⁴⁹⁸ με λαϊμό FS 36	Καμπύλα τρίγωνα, Δίγραμμες φολίδες Ρόδακας με τρία U FM29, Τεθλασμένες υπό των λαβών FM 61	-	-	*	YE/YM IIIA2	
13	Τρίωτος πιθαμφορέας με λαϊμό FS 36	Αντιθετικοί τριπλοί πλόκαμοι με σπειροειδή απόληξη Σχηματικά όστρεα Συστάδες εναλλασσόμενων δικάμπυλων γραμμών FM 62	-	-	*	YM IIIA2	
14	Τρίωτος πιθαμφορέας με λαϊμό FS 36	Καμπύλες με αντιθετικές σπειροειδείς απολήξεις	-	-	*	YE/ YM IIIA2	
15	Τρίωτος πιθαμφορέας με λαϊμό FS 36	Συστάδες ενάλληλων γωνιών FM 58	-	-	;	YE/YM IIIA2	
16	Τρίωτος πιθαμφορέας με λαϊμό FS 36 (μόνο ο λαϊμός και ώμος)	Δικτυωτό FM 57: 2	-	-	;	;	-
17	Τρίωτος πιθαμφορέας με λαϊμό FS 36 (μόνο το κάτω μέρος)	Συστάδες σιγμοειδών FM 67	-	-	;	;	-
18	Τρίωτος πιθαμφορέας-θραύσματα	Φολιδωτό FM 70	-	-	;	;	-

⁴⁹⁸ Ο Χαριτωνίδης αναγνωρίζει κοινή προέλευση από το ίδιο ίσως εργαστήριο για τα αγγεία 12,13, 14

19	Τρίτος πιθαμφορέας - θραύσματα	Υπολείμματα φολιδωτού με μνηοειδή καστανής βαφής FM 70	-	-	Ρόδος-Κύπρος	ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β	-
20	Τρίτος πιθαμφορέας - θραύσματα	Φθαρμένη	-	-	;	;	-
21	Μεγάλος τρίτος απιόσχημος πιθαμφορέας ⁴⁹⁹ FS 23	Φύλλα παπύρου FM 11,32,36 Πτηνό FM 7d Ιχθύες FM 20:1,2, Αργοναύτης FM 23	*	-	-	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙ Α1	
22	Ραμφόστομη πρόχους FS 144 ⁵⁰⁰	Βούκρανο με παράλληλα γραμμίδια και σπείρα με διπλή σιγμοεδή απόληξη	-	*	-	ΥΕ ΙΙΙΑ	
23	Γεφυρόστομη πρόχους FS 103-104	Δύο σειρές φυλλόσχημων σιγμοειδών ταινιών FM 67	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
24	Γεφυρόστομη προχοΐσκη FS 103-104	Ωοειδείς κηλίδες συνδεόμενες με άτεχνες πινελιές ⁵⁰¹	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
25	Γεφυρόστομη προχοΐσκη FS 103-104	Συνεχόμενη σπείρα FM 46	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙ Α2	
26	Ψευδόστομος αμφορέας FS 164	Χταπόδι (Πολύπους) FM 21 Θύσανος FM 72 Θαλάσσια ανεμώνα FM 27	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ1	
27	Ψευδόστομος αμφορέας FS 164	Συστάδες φυλλοειδών γραμμών και κλαδίσκοι	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
28	Ψευδόστομος αμφορέας FS 164	Υπολείμματα ερυθρωπής βαφής	-	*	-	ΥΕ ΙΙΙΑ1	

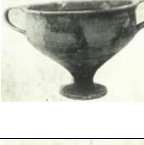

⁴⁹⁹ Αντίστοιχος αλλά μεγαλύτερος στις Βωνιές; Π6890/ Ο Χαριτωνίδης αποδίδει τον αρ.1. κρατήρα και το αρ. 21 τρίτο πιθαμφορέα στο ίδιο εργαστήριο

⁵⁰⁰ Αντίστοιχες οι ΒΜ Α877 και ΒΜ C578, από το Καμπί

⁵⁰¹ Αντίστοιχες κηλίδες στα Π 6892 και Π6874 από το Μακέλλι (ΥΜ ΙΙΙΑ1)

29	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 17	Συστάδες κυματοειδών γραμμών FM 53, Καμπύλα τρίγωνα FM 24d Σήμα αγγειοπλάστη της Γραμμικής Α ή Β	*	-	-	YM IIIA1/2	
30	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 17	Κοίλα τρίγωνα με παραπληρωματικά κοσμήματα FM 71	*	-	-	YM IIIA1/2	
31	Ψευδόστομος απιόσχημος αμφορίσκος FS 165	Σπείρα (FM 52), κοίλα τρίγωνα με παραπληρωματικά FM 71, άνθος με διπλό κάλυκα	*	-	-	YM IIIA1	
32	Ψευδόστομος αμφορίσκος σφαιρικού δικωνικού σχήματος FS 172 (παραλλαγή)	Συστάδες επάλληλων γωνιών ενωμένες ανά δυο FM 71b, Κύκλος με στιγμή	*	-	-	YM IIIA1	
33	Ψευδόστομος αμφορίσκος σφαιρικού πεπιεσμένου σχήματος FS 159	Σιγμοειδείς καμπύλες FM 64 Σειρά από ανάποδο Z FS 60	-	-	Ανατολή το σχήμα	YM IIIA	
34	Υψίπους Κύλικα Με βαθύ κύπελλο FS 256	Ναυτίλος πλασιωμένος από δικτυωτά άνθη FM 63	-	*	Ρόδος	YE IIIA2	
35	Υψίπους κύλικα FS 258 ⁵⁰²	Κεκλιμμένα φύλλα φοίνικα FM 15	-	-	;	YE IIIA2-B	
36	Υψίπους κύλικα FS 259	Ναυτίλοι, ανά τρεις, λοξά τοποθετημένοι	-	-	Ρόδος	YE IIIA2	
37	Υψίπους κύλικα FS 23 (;)	Σχηματοποιημένος πολύπους με οριζοντίους κυματοειδείς πλοκάμους FM 18	-	*	-	YE IIIA2-B	
38	Υψίπους Κύλικα FS 258	Σειρά συνεχόμενων σπειρών FM 46	-	-	;	YE/YM IIIA2- B	
39	Υψίπους κύλικα FS 265	Ζεύγη συνεχόμενων σπειρών FM 47	-	-	;	YE IIIA2-B	

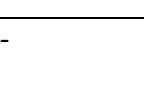

⁵⁰² Αντίστοιχο στο Καμπί Διαφανίου, BM A975, ομοίως αρ. 38,40, 41

40	Υψίπους κύλικα FS 258	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενο προς τα πάνω στέλεχος FM 49	-	-	;	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ2- Β	
41	Υψίπους κύλικα FS 259	Ρέουσα σπείρα με οφθαλμό FM 46	-	Ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
42	Υψίπους κύλικα	Κατακόρυφοι ναυτίλοι FM 23, 6	-	Ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2- Β	
43	Υψίπους κύλικα	Κατακόρυφοι ναυτίλοι FM 23, 5/6	-	Ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2- Β	
44	Υψίπους κύλικα, θραυσμένη	Ακόσμητη	-	-	;	;	-
45	Χαμηλόποδη κύλικα FS 264	Ολόβαφη με εξίτηλη καστανή βαφή	-	Ανατολή – ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	
46	Χαμηλόποδη κύλικα FS 264	Ολόβαφη με εξίτηλη καστανή βαφή	-	Ανατολή – ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	
47	Κύλικα χαμηλόποδη FS 264 θραυσμένη	Ολόβαφη με εξίτηλη καστανόμαυρη βαφή	-	Ανατολή – ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	
48	Κύλικα χαμηλόποδη FS 264	Ολόβαφη με εξίτηλη καστανόμαυρη βαφή	-	Ανατολή – ρόδος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ1/2	
49	Κύλικα χαμηλόποδη FS 264	Καμπύλα τρίγωνα FM24d με κοίλα τρίγωνα στο εσωτερικό και ημικυκλικά ενάλληλα τόξα	-	-	Ανατολή- Κρήτη	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
50	Χαμηλόποδη κύλικα FS 264	Τρεις ημικυκλικές κηλίδες ενωμένες με άτεχνες πινελιές ⁵⁰³	-	-	Ανατολή- Κρήτη	ΥΜ ΙΙΙΑ2-Β	

⁵⁰³ Ομοίως στα αρ. 24, 51 και από τις Βωνιές; Π 6874 και Π6892

51	Μόνωτο κύπελλο με προχοή FS 214	Κηλίδες ενωμένες με άτεχνες πινελιές	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
52	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Ολόβαφο με μελανή βαφή	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
53	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Ολόβαφο με μελανή βαφή	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
54	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Ολόβαφο με μελανή βαφή	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
55	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Ολόβαφο με μελανή βαφή	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	-
56	Κύπελλο αβαθές-Θραύσματα	Φθαρμένη	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	-
57	Μόνωτο κύπελλο με προχοή FS 214	Δυο κυματοειδείς ταινίες με μνημοειδείς γραμμές	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
58	Μόνωτο κύπελλο με προχοή FS 214	Καμπύλα τρίγωνα FM 24b- στο εσωτερικό του πυθμένα σπείρα με πλαστικό οφθαλμό	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
59	Μόνωτο κύπελλο με προχοή FS 214	Καμπύλα τρίγωνα FM 24d, εσωτερικά ταινίες	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ	
60	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Εναλλασσόμενες σιγμοειδείς καμπύλες FM 67	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
61	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενη προς τα πάνω απόληξη FM 49 ⁵⁰⁴	-	Ρόδος - Κάρπαθος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2	

⁵⁰⁴ Αντίστοιχη διακόσμηση από Καμπί Διαφάνι ΒΜ Α975. Ομοίως 62,63

62	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενη προς τα πάνω απόληξη FM 49	-	Ρόδος-Κάρπαθος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
63	Μόνωτο κύπελλο FS 214	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενη προς τα πάνω απόληξη FM 49	-	Ρόδος-Κάρπαθος	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
64	Μόνωτο κύπελλο FS 51	Εναλλασσόμενες συστάδες από σιγμοειδή	-	-	;	ΥΕ ΙΙΙΑ2	
65	Μόνωτο αμφικωνικό κύπελλο FS 51	Ατρακτοειδή όστρακα εναλλασσόμενης κατεύθυνσης με γραμμές και καμπύλες στο εσωτερικό FM 24j	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
66	Κύπελλο σφαιρικό και βαθύ με διακριτική προχολή - θραυσμένο	Ακόσμητο	-	-	;	;	
67	Κύπελλο με Υπερέχουσα FS 238 (FS 253 με υπερυψωμένη λαβή)	Ρυτιδοειδή όστρακα κεκλιμένα	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ	
68	Κύπελλο με εκροή FS 253	Τεφρά στιλβωμένη επιφάνεια	-	*	-	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ	-
69	Κύπελλο με εκροή και υπερέχουσα λαβή FS 238 - 253	Ολόβαφο με καστανή βαφή, επί χείλους εγκάρσιες γραμμές με λευκή επίθετη βαφή	-	*	-	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ	
70	Κύπελλο με εκροή FS 253	Βλαστοειδείς αποφύσεις FM 25, 18 Εσωτερικά πολύπους FM 21,4	-	-	;	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ2	
71	Σκύφος μόνωτος FS 283	Καμπύλα τρίγωνα FM 24b	-	-	Ρόδος- Κρήτη	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ1/2	
72	Σκύφος μόνωτος FS 283	Ολόβαφο με αμαυρό χρώμα	-	-	Ρόδος- Κρήτη	ΥΕ/ΥΜ ΙΙΙΑ1/2	

73	Σκύφος μόνωτος FS 283	Ολόβαφο με αμαυρό χρώμα	-	-	Ρόδος- Κρήτη	ΥΕ/ΥΜ III A	
74	Σκύφος μόνωτος FS 283	Ολόβαφο με καστανέρυθροχρώμα	-	-	Ρόδος- Κρήτη	ΥΕ/ΥΜ III A	
75	Σκύφος μόνωτος FS 283	Ολόβαφος με αμαυρή μελανή βαφή	-	-	Ρόδος- Κρήτη	ΥΕ/ΥΜ III A	-
80	Τμήμα βάσης πυξίδας	Ομόκεντρες ταινίες	*	-	-	;	-
82	Τμήμα από Κρατήρα χωρίς λαιμό FS7	Εικόνες αντικειμένων: ραβδόσχημο- τροχός FM 17, 11, φακοειδής φλάσκη FS 188, κανθαροειδείς κύλικες FS 272- 273 Σπείρα ως σχηματοποίηση πλοκάμου με μυζητήρες	-	*	-	ΥΕ IIIA2	
83	Ευρύστομος αμφορίσκος	Κυκλικές κηλίδες , τετρασκελές ακανόνιστο (swastika)- κύκλος με στιγμές- άτακτες και άτεχνες γραμμές- «παιδικό χέρι»	-	-	-	;	
84	Τριποδική βάση FS336 (περίπου)	Συνεχείς σπείρες FM 46,40 Τριγωνικά Όστρεα FM69 Πλοκαμοειδής γραμμή με στίγματα FM53,14	*	-	-	ΥΜ III A1	
85	Τριποδική βάση χαμηλότερη FS 336	Συστάδες γραμμών FM 65,7 Σιγμοειδές κόσμημα FM 67 Σειρά από ανάποδο Z, FM 60	-	*	-	ΥΕ IIIA2	
86	Τριποδικός λέβης καλαθόσχημος	Συστάδες γραμμών και δικτυωτά τρίγωνα στο κάλυμμα. Ορθογώνια πλαίσια με στιγμές ή συστάδες γωνιών στο σώμα	-	-	Ροδιακό	ΥΕ IIIA2	
87	Τριποδικός λέβης καλαθόσχημος	Τριάδες γραμμίδων και κυματοειδών στο κάλυμμα Δικτυωτά τρίγωνα στο σώμα FM 55	-	-	Ροδιακό	ΥΕ IIIA	
88	Βαθύς κρατήρας Στάμνος (περίπου FS 66)	Ακόσμητος	*	-	-	ΥΜ IIIA1	

89	Βαθύς κρατήρας Στάμνος (περίπου FS 66)	Ακόσμητος	*		-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
90	Λεκάνη κολουροκωνική	Ακόσμητη	*	-	-	Αβέβαη	
91	Λεκάνη κολουροκωνική	Ερυθρωπές εξίτηλες ταινίες	*	-	-	αβέβαη	
92	Γάστρα	Ακόσμητο	*	-	-	αβέβαη	
93	Ηθμός κυρτός	Ακόσμητο	*	-	-	αβέβαη	-
94 ⁵⁰⁵	Ψευδόστομος αμφορέας με πόδι FS 23 (περίπου)	Διπλή Κυματοειδής γραμμή FM 71c Καμπύλα τρίγωνα με καμπύλες γραμμές στις γωνίες FM 24b	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
95	Ψευδόστομος αμφορίσκος με πόδι	Υπολείμματα	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
96	Ραμφόστομη Προχοΐσκη FS 143- με σφαιρικό και πεπιεσμένο σώμα	Φολιδωτό με στιγμές, FM 70,2	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ1	
97	Μικρό απιόσημο πιθοειδές – τμήμα διπλών συγκοινωνούντ ων αγγείων	Πτηνά συμμετρικώς διατεταγμένα σε κάθετο άξονα ζατρικίου με φυτικό άξονα	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	

⁵⁰⁵ Τα αγγεία αρ. 94-97 δεν προέρχονταν από τον ίδιο θαλαμοειδή με βεβαιότητα, αλλά βρισκότουσαν σε αυτή τη θέση, πιθανώς από άλλο τάφο

Πίνακας 4 Κεραμική από τον θαλαμοειδή στις Βωνιές Αρκάσας⁵⁰⁶

A/A/	Είδος	Διακόσμηση	Μινωική	Μυκηναϊκή	Μινωική-μυκηναϊκή	Χρονολόγηση	Εικόνα
P6848	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 178	Ενάλληλες γωνιώδεις γραμμές FM 19,17	-	-	*	ΥΜ/ΥΕ IIIA2	
P6884	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 178/179 ⁵⁰⁷	Ζιγκ ζαγκ FM 61, σχήμα Υ παραπληρωματικό FM 45, σιγμοειδή εξέλιξη του FM 67	-	-	*	ΥΜ/ ΥΕ IIIA2-B	
P6871	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 179	Παράλληλες κυματοειδείς στον ώμο, σύστημα ταινιών στο σώμα και ομόκεντροι κύκλοι στον δίσκο	-	-	*	ΥΜ/ ΥΕ IIIB	
P6851	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 171	Συνεχής σπείρα FM 46, κυματοειδείς ταινίες FM 52	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ III A2	
P6854	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 165(όχι ακριβές) ⁵⁰⁸	Υπολείμματα	*	-	-	ΥΜ IIIA1	
P6885	Ψευδόστομος αμφορίσκος απιόσημος, με ψηλό πόδι ⁵⁰⁹ FS 165/FS 151	Συστήματα ταινιών – υπολείμματα	-	-	*	ΥΜ	
P6877	Ψευδόστομος αμφορίσκος ⁵¹⁰ FS 165, FS 151	Στον ώμο διάγραμμα θηλιές, στο σώμα θαλάσσια όστρακα παραλλαγή του μυκηναϊκού FM 24b ⁵¹¹	*	-	-	ΥΜ IIIA1/2	
P6857	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 178 ⁵¹²	Καμπύλα διάγραμμα τρίγωνα FM 69 (adder mark) Σιγμοειδή φύλλα FM 67	-	-	*	ΥΜ IIIA1/2	
P6858	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 178	Ενάλληλες γραμμές FM 19,17	-	*	-	ΥΕ IIIA2	

⁵⁰⁶ Όλες οι πληροφορίες και εικόνες προέχονται από το: Ζαχαριάδου, 1978, ΑΔ 33,σελ. 249- 294

⁵⁰⁷ Αντίστοιχο στη Ρόδο

⁵⁰⁸ Αντίστοιχο στο Μακέλλι, αρ.31 και αρ.95

⁵⁰⁹ Αντίστοιχο στο Μακέλλι, αρ.31, αλλά και στη Ρόδο

⁵¹⁰ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ. 31, αλλά και στη Ρόδο και Κω

⁵¹¹ Παρόμοια διακόσμηση FM 24b σε ψευδόστομο αρ. 29 από το Μακέλλι

⁵¹² Αντίστοιχο στο Μακέλλι, αρ.30

P6883	Ψευδόστομος αμφορίσκος ⁵¹³ FS 178	Σύστημα λεπτών -παχιών γραμμών	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ III A2	
P6859	Ψευδόστομος αμφορίσκος FS 171	Ενάλληλες γραμμές FM 19,17	-	*	-	ΥΕ IIIA2	
P6892	Αμφορίσκος ⁵¹⁴	Κηλίδες συνδεδεμένες άτεχνα	-	-	;	αβέβαιη	
P6867	Δίωτος αμφορέας (στάμνος με προχοή) FS 66 ⁵¹⁵	Ακόσμητο	*	-	-	ΥΜ IIIA1	
P6874	Ραμφόστομη πρόχους ⁵¹⁶	Ωοειδείς κηλίδες με άτεχνες πινελιές	*	-	-	ΥΜ IIIA2	
P6875	Ραμφόστομη πρόχους	Σιγμοειδή φύλλα FM 67	*	-	-	ΥΜ IIIA2	
P6849	Μόνωτη πρόχους FS 114	Παραλλαγή FM 48, πλοχμός από αντίθετες κυματοειδείς	*	-	-	ΥΜ IIIA2- B	
P6852	Μεγάλη πρόχους με πόδι FS 118	Καμπτόμενες σπείρες FM49, FM 10 και σχοινοειδές κόσμημα	-	-	*	ΥΜ/ΥΕ IIIA2- B	
P6863	Προχοΐδιο (Σώμα όπως ψευδόστομου FS 178)	Ολόβαφο, ερυθρωπή βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ IIIA2- B	
P6864	Προχοΐδιο ⁵¹⁷	Μελαμβαφές, μελανή εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ IIIA2 -B	

⁵¹³ Αντίστοιχο στο Μακέλλι αρ.30

⁵¹⁴ Συνηθισμένο στα Δωδεκάνησα και Ανατολή

⁵¹⁵ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ. 88-89 και Συλλογή Νικολαΐδη

⁵¹⁶ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ. 23

⁵¹⁷ Αντίστοιχο με Καρπάθου

P6865	Προχοΐδιο (Σώμα όπως ψευδόστομου FS 178)	Ολόβαφο με ερυθρωπή βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A2-B	
P6853	Ευρύστομη μόνωτη πρόχους περίπτου FS 109	Σταυροειδές κόσμημα από ενάλληλες γωνίες	-	-	;	ΥΕ/ΥΜ III A1/2	
P6850	Χαμηλόποδη κύλικα FS 264	Ολόβαφη με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A1/2	
P6891	Χαμηλόποδη κύλικα FS 164	Συνεχόμενη σπείρα FM 46, 52 και σύστημα ταινιών	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ III A1/2	
P6866	Υψίπους Κύλικα FS 256	Σπείρες με καμπτόμενο προς τα κάτω στέλεχος FM 49 Ενάλληλες γωνίες FM 58	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A2	
P6878	Υψίπους Κύλικα FS 260/ 266	Υπολείμματα καστανής βαφής	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A1/2	
P6847	Χαμηλόποδη κύλικα FS264 (Τμήματα)	Ολόβαφη με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ III A2	
P6895	Κύλικα- (ρηχό κύπελλο) τμήματα FS 266	Ταινίες	-	*	-	ΥΕ III A 1/2	
P6856	Μόνωτο ρηχό κύπελλο ⁵¹⁸ FS 283	Ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ΥΜ III A1/2	
P6868	Μόνωτο ρηχό κύπελλο ⁵¹⁹ FS 283	Ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A1/2	
P6870	Μόνωτο ρηχό κύπελλο ⁵²⁰ FS 283	Ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A1/2	
P6876	Μόνωτο ρηχό κύπελλο FS 283	Ολόβαφο με μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	ΥΕ/ ΥΜ III A1/2	
P6873	Μόνωτο βαθύ κύπελλο με μικρή εκροή ⁵²¹ FS 213	Τρία ημικυκλικά εσωτερικά κι εξωτερικά	*	-	-	ΥΕ/ ΥΜ III A2	
P6895 β	Μόνωτο ρηχό κύπελλο, τμήματα ⁵²²	Διπλή κυματοειδής γραμμή FM 53 (παραλλαγή) Κόσμημα FM 10 A5	*	-	-	ΥΜ III A2	

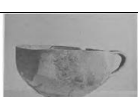

⁵¹⁸ Αντίστοιχα στο Μακέλλι: αρ.71, 72 (κυρίως), 73,74,75

⁵¹⁹ Ομοίως με το P6856

⁵²⁰ Ομοίως με P6856, P6868

⁵²¹ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ. 51

⁵²² Αντίστοιχο Μακέλλι αρ. 57

	FS 213/4	Σύστημα ταινιών					
P6896	Άωτο κωνικό κύπελλο, FS 204	Ολόβαφο, μαύρη εξίτηλη βαφή	-	-	*	αβέβαιη	
P6879	Μόνωτο βαθύ κύπελλο με μικρή εκροή ⁵²³ FS 213	Τρία ημικυκλικά εσωτερικά κι εξωτερικά	*	-	-	YM/ YE III A2	
P6880	Μόνωτο βαθύ κύπελλο ⁵²⁴ FS 213	Τρία ημικυκλικά εσωτερικά κι εξωτερικά	*	-	-	YM/YE IIIA2	
P6881	Μόνωτο βαθύ κύπελλο με μικρή εκροή FS 213	Όστρακα στη σειρά FM 24b, Παπυροειδή κοσμήματα FM 25,15	*	-	-	YM IIIA2	
P6882	Μόνωτο βαθύ κύπελλο με μικρή εκροή ⁵²⁵ FS 213	Τρία ημικυκλικά εσωτερικά κι εξωτερικά	*	-	-	YM IIIA2	
P6861	Μόνωτο κύπελλο με προχοή FS 253 ⁵²⁶	Σύστημα πλατιών και λεπτών ταινιών	-	-	*	YM/ YE IIIB	
P6893	Μόνωτο ρηχό κύπελλο – τμήματα (FS 283;)	Ολόβαφο	-	-	*	YM/YE IIIA1/2	
P6869	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53 ⁵²⁷	Τρέχουσα σπείρα FS 46,57 Τρικάμπυλα τόξα με φολίδες FS62,14 Αντιθετικές σπείρες με στέλεχος καμπτόμενο προς τα κάτω FM49,14	-	-	*	YM/YE IIIA2	
P6887	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53	Χταπόδι με κυματοειδή πλοκάμια που καταλήγουν σε σπείρες – αντιθετικά κυματοειδή FM 65- στον λαιμό χοντρό κυματοειδές FM 32	*	-	-	YM IIIA2	
P6888	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53	Χταπόδι με κυματοειδή πλοκάμια -μετόπες με αντιθετικά κυματοειδή FM 65- στον λαιμό ανάποδα Z FM 60	*	-	-	YM IIIA2	
P6889	Μεγάλος απιόσχημος κρατήρας FS 53 ⁵²⁸	Όστρακα στη σειρά καμπύλα τρίγωνα με γωνίες που απολήγουν σε σπείρες FM 24	-	-	*	YM IIIA2	

⁵²³ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ.51

⁵²⁴ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ.51

⁵²⁵ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ.51

⁵²⁶ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ. 70. Διαφέρει από τον τύπο FS 283 ως προς τη λαβή

⁵²⁷ Απαντά ευρύτατα στην Ανατολή και Κύπρο, αλλά και στο Μακέλλι, αρ.1

⁵²⁸ Αντίστοιχο σχήμα κρατήρα στην Κύπρο και Ιαλυσό.

Π6890	Μεγάλος τρίωτος απιόσχημος πιθαμφορέας ⁵²⁹ FS 23	Χταπόδι με κυματοειδή πλοκάμια, φολιδωτό ⁵³⁰ , αντιθετικά άνθη παπύρου σε στέλεχος ⁵³¹ FM 32, συμπλέγματα καμπύλων γραμμών FM 44, χοντρό κυματοειδές FM 32	*	-	-	ΥΜ IIIA1/2	
Π6855	Διάτρητο τριποδικό χρηστικό FS 315	Ακόσμητο	-	*	-	ΥΕΧ	
Π6872	Τριποδικό χρηστικό αγγείο FS 315 – FS 326 ⁵³²	Ακόσμητο	-	*	-	Αβέβαιη	
Π 6860	Πυξιδόμορφος ασκός	Ενάλληλες γωνίες ζιγκ ζαγκ, FM 61, 10 Τετράφυλλο σταυροειδές ⁵³³ Σιγμοειδή φύλλα FM 67	*	-	-	ΥΜ IIIA2	
Π6886	Καλαθόσχημη πυξίδα με κάλυμμα	Στικτά άνθη FM 63, παράλληλες καμπύλες, ζιγκ ζαγκ FM 75, στο κάλυμμα ομόκεντροι κύκλοι	*	-	-	ΥΜ IIIA2- B	
Π6862	Ηθμωτό χρηστικό	ακόσμητο	-	-	*	αβέβαιη	
Π6898	Λάρνακα ορθογώνια με στρογγυλεμένες γωνίες-σαμαροειδές κάλυμμα, λαβές σε κάθε γωνία- FS 1 (Παραλλαγή)	ακόσμητο	*	-	-	Από ΠΜ- ΥΜ	

⁵²⁹ Αντίστοιχο μικρότερο στο Μακέλλι αρ. 21

⁵³⁰ Αντίστοιχο στο Μακέλλι, αρ. 12

⁵³¹ Αντίστοιχο στο Μακέλλι, αρ. 21

⁵³² Οκτώ οπές στον πυθμένα ακανόνιστες και στα πόδια σπειροειδείς απολήξεις

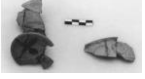

⁵³³ Αντίστοιχο στο κρατήρα αρ. 1 από το Μακέλλι

Πίνακας 5 Κεραμική από θαλαμοειδή στην Αυλώνα

A/A/	Είδος	Διακόσμηση	Μινωική	Μυκηναϊκή	Μινωική-μυκηναϊκή	Χρονολόγηση	Εικόνα
21255	Μόνωτο βαθύ κυλινδρικό κύπελλο FS 226	Κυματοειδής ταινία FM 67,6 Συστάδες ενάλληλων γωνιών FM 58,34 Θαλάσσια όστρακα με εσωτερική διαγράμμιση FM 24	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2	
21257	Μόνωτο κύπελλο ρηχό FS 214	Ολόβαφο με καστανέρυθρη βαφή	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ	
21260	Μόνωτο βαθύ κύπελλο FS 214	Σειρά από αντιθετικά ημικύκλια (παραλλαγή FM 48, 19)	*	-	-	ΥΜ ΙΙΙΑ2- Β	
21259	Δίωτο ρηχό τριποδικό κύπελλο με προχοή ⁵³⁴	Ταινίες καστανόμαυρης βαφής	-	*	-	ΥΕ ΙΙΙ Α	
21264	Σκύφος με πόδι FS 305	Τρίγλυφα και μετόπες FM 75,23, σπείρες με καμπτόμενο στέλεχος FM 49, διάγραμμαμοί ρόμβοι FM 73, Ζιγκ ζαγκ FM61	-	-	*	ΥΜ / ΥΕ ΙΙΙΑ2-Β	
21265	Σκύφος με πόδι FS 305	Άνθος με πολλούς μίσχους FM 19	-	-	*	ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΑ2	
21268	Θραύσματα από σκύφο με πόδι FS 305	Όστρεο θαλάσσιο από αντιθετικά διαγραμμισμένα καμπύλα τρίγωνα FM 24d-παραλλαγή ⁵³⁵	-	-	*	ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΒ	
21262	Υψίπους κύλικα FS 256 με κοίλο πόδι	Χταπόδι FM 21,10	-	-	Κρήτη-Ιαλυσός	ΥΜ/ΥΕ ΙΙΙΑ2	
21256	Υψίπους Κύλικα με βαθύ κύπελλο FS 256 με συμπαγές πόδι	Σειρά από φύλλα κισσού FM 12,13	-	*	-	ΥΕ ΙΙΙΑ2	

⁵³⁴ Σπάνιο, απαντά παράλληλο στη νότια Ρόδο

⁵³⁵ Όμοιο μοτίβο στο Μακέλλι, αρ.58

21266	Υψίπους Κύλικα με βαθύ κύπελλο FS 256	Ναυτίλος με δυο αντιθετικά καμπυλόγραμμα φύλλα εκατέρωθεν FM 63,6 FM 52	*	-	-	YM IIIA2	
21267	Χαμηλόποδη κύλικα με κοίλο πόδι, FS 255	Ζεύγη σπειρών με καμπτόμενο στέλεχος FM 49 (παραλλαγή)	*	-	-	YM IIIA2-B	
21258	Πρόχους απιόσχημη με οβάλ στόμιο FS 104- 105	Ολόβαφη με μελανή βαφή (μιμούμενη μεταλλικά πρότυπα)	-	-	*	YE/YM IIIA- B	
21261	Προχοΐσκη με σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα FS 114 (παραλλαγή)	Σύστημα ταινιών και κρεμάμενα ενάλληλα ημικυκλικά κοσμήματα	*	-	-	YM IIIA2-B	
21263	Ραμφόστομη απιόσχημη πρόχους FS 102 (παραλλαγή) ⁵³⁶	Σύστημα παράλληλων ταινιών και μοτίβο τρικάμπυλων τόξων FM 62,14	-	-	*	YM/YE IIIA2	
21293	Πυξίδα, θραύσματα. Πιθανώς κυλινδρικού τύπου	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενο στέλεχος FM 49,14	*	-	-	YM IIIA1	

⁵³⁶ Platon & Karantzali, 2003, 199. Έχει οπή στη βάση, οπότε λειτουργούσε ως ρυτό.

Πίνακας 6 Κεραμική από ταφή στο Καμπί Διαφανίου

A/A	Είδος	Διακόσμηση	Μινωική	Μυκηναϊκή	Μινωική-μυκηναϊκή	Χρονολόγηση	Εικόνα
A977	Αμφορίσκος με σφαιρικό πεπιεσμένο σώμα FS 178	Σειρά από ενάλληλα καμπύλα τρίγωνα FM 58	*	-	-	YM IIIA2-B	
A976	Γεφυρόστομη Προχοΐσκη FS 103-104 ⁵³⁷	Υπολείμματα από ταινίες και συνεχείς σπείρες FM 64	*	-	-	YM IIIA2- B	
A974	Υψίπους κύλικα FS 258 ⁵³⁸	Σπειροειδή όστρεα FM 23,7 και θαλάσσια ανεμώνη FM 27	-	-	*	YM/YE IIIA2-B	
A975	Υψίπους κύλικα FS 258 ⁵³⁹	Σειρά από σπείρες με καμπτόμενη προς τα πάνω απόληξη FM46, 53	-	*	-	YE IIIA2-B	
A971	Ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής ,	Τετράφυλλος σταυροειδής ρόδακας ⁵⁴⁰ , συστάδες παράλληλων γραμμών. Δικτυωτό κόσμημα FM 57:2	*	-	-	YM IIIA1- A2	
A972	Απίοσχημο ρυτό με προσάρτηση πλαστικής ταυροκεφαλής	Κρεμάμενα ομόκεντρα τόξα FM 43 ⁵⁴¹	*	-	-	YM IIIA2-B	
A973	Μόνωτο κωνικό κύπελλο με προχοή	Καμπύλες με ενάλληλες καμπύλες γραμμές στην άνω και κάτω απόληξη (παραλλαγή αμειβόντων; FM58)	*	-	-	YM IIIA2- B	

⁵³⁷ Όμοιο σχήμα με αντίστοιχες από το Μακέλλι, αρ.24-25

⁵³⁸ Αντίστοιχες οι κύλικες από το Μακέλλι: αρ. 38, 40, 41 και από τις Βωνιές: Π6878

⁵³⁹ Όμοια κύλικα στο Μακέλλι, αρ. 40, ανήκαν στο ίδιο Αργολικό εργαστήριο πιθανόν (Melas, 1985, 107-108)

⁵⁴⁰ Αντίστοιχο κόσμημα στον πυξιδόμορφο ασκό Π6860, από τις Βωνιές Αρκάσας και στον κρατήρα αρ. 1 από το Μακέλλι

⁵⁴¹ Αντίστοιχο στο Μακέλλι: αρ.2 Κρατήρας

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Βάλλα, Μ. 2000. *Σωστική έρευνα σε νεκροταφείο Ύστερης Εποχής Χαλκού στη Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη, 14 : 99-108.

Βάλλα, Μ. 2002. *Φαιά Πέτρα Σιδηροκάστρου: Νεότερα ευρήματα από την πρόσφατη έρευνα στο νεκροταφείο της ΥΕΧ*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη 16 : 157- 164.

Betancourt, Ph. P. 1985. *Η ιστορία της Μινωικής Κεραμικής*. Μτφ. Θ. Ηλιόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Χιωτέλλη

Βικάτου, Ο. & Τσαντήλα, Β. 2021. *Θολωτός μυκηναϊκός τάφος στην Κατούνα Αιτωλοακαρνανίας. Πρώτη παρουσίαση*. Στο: Καραντζαλη, Ε. (επιμ.) *Γ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο. Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας, 18-21 Μαΐου 2018, Λαμία*. Εκδ. ΤΑΠΑ, 257- 264

Βουτσά, Κ. 2021. *Γεωγραφικός προσδιορισμός στα μυκηναϊκά αρχεία: ενδείξεις για τα όρια της δραστηριότητας των ανακτόρων*. στο: Καραντζαλη, Ε. (επιμ.) *Γ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο. Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας, 18-21 Μαΐου 2018, Λαμία*. Εκδ. ΤΑΠΑ: 27-36

Γιαννικουρή, Α. & Ζερβάκη, Φ. 2007. *Η αρχαιολογική συλλογή της Κάσου. Δωδεκανησιακά Χρονικά ΚΑ΄*, 331-354

Dickinson, O.T.P.K. 1999. *Η προέλευση του μυκηναϊκού πολιτισμού*. 2^η έκδ. Μτφ. Αθ. Παπαδόπουλου. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα.

Dickinson, O.T.P.K. 2003. *Αιγαίο. Εποχή του Χαλκού*. Μτφ. Θ. Ξένος. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου- Α. Καρδαμίτσα

Dimoroulou-Rethemiotaki, N. 2004. *Το επίνειο της Κνωσού στον Πόρο-Κατσαμπά*. *British School at Athens Studies*, 12, 363–380. <http://www.jstor.org/stable/40960794>

Ευαγγέλου, Γ. 2009. *Πρακτικές Ταφής κατά τη Νεοανακτορική, Τελική Ανακτορική και Μετανακτορική Περίοδο στην Κεντρική Κρήτη* (διδ. διατριβή), Αθήνα.

Ζαχαριάδου, Ο. 1978, *Θαλαμοειδής τάφος στην Αρκάσα Καρπάθου*, *Αρχαιολογικόν Δελτίον ΑΔ 33 (1978)*, Αρχ. Μελέτες, 249- 294

Ζερβάκη, Φ. 2003. *Η εγκατάσταση στα Πηγάδια Καρπάθου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού: μία πρώτη προσέγγιση*, *Καρπαθιακά Α, Κέντρο Καρπαθιακών Μελετών Ρόδος*, 55-69

Ζερβάκη, Φ. 2005. *Περιοχή Ξενώνας και Λοθικό*. *ΑΔ.60*, (2005), 1163-1164

Ζερβάκη, Φ. 2006. Η Κάρπαθος κατά τη Νεολιθική περίοδο και την Εποχή του Χαλκού, μέσα από τα εκθέματα του Μουσείου Καρπάθου, *Καρπαθιακά, Β΄, Κέντρο Καρπαθιακών Μελετών*. 13-35

Ζερβάκη, Φ. 2009. Πρόσφατα ευρήματα από τις σωστικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην Κάρπαθο. *Καρπαθιακά Γ, Κέντρο Καρπαθιακών Μελετών*. 48-71

Ζερβάκη, Φ. 2020. *Το νεκροταφείο της Αγίας Αγάθης. Συνέχειες ή ασυνέχειες από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου στη Ρόδο*. (διδ.διατριβή). Αθήνα

Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ. & Βατάλη, Μ. 1999. *Πολύμυλος Κοζάνης 1999*, ΑΕΜΘ 13, 369-398.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Γ. 2000. Αιανή 2000. *Ανασκαφή νεκροταφείου ΥΕΧ*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη 14: 591-606.

Κλείτσας, Χ. 2022. Η εποχή του Χαλκού (3200-1050 π.Χ.), Στο : Β. Ν. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Μολοττίς: Αρχαιολογικός Άτλαντας των θέσεων της περιοχής των Ιωαννίνων*, Ιωάννινα, 53-60.

Κολώνας, Λ. 2020. Ομοίτυποι θολωτοί τάφοι Μυκηναίων τοπαρχών της νοτιοδυτικής Αιτωλοακαρνανίας. Στο: Καλογεράκου, Π., Α. Χασιακού, Μ. Κοσμόπουλος, Ι. Λώλος, Χ. Μαραμπέα, Ε. Πέππα-Παπαιωάννου and Ε. Πλάτων.(Επιμ.) *ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ, Τόμος 2. [=Studies in Honor of Prof. Georgios St. Korres, Vol. 2]. AURA Supplements 4. Αθήνα: AURA Εκδ. Καρδαμίτσα : 197-212*

Κουλίδου, Σ. 2010. «Μυκηναϊκή» Παρουσία στη Νότια Περία. *Η Περίπτωση της Πηγής Αρτέμιδος*, ΑΕΜΘ 24, 143-152.

Κυπαρίσση- Αποστολικά, Ν, Χαμηλάκης, Γ., Loughlin, Th., Φρούσσου, Ε. 2021. Ένας νέος, πρώιμος θολωτός τάφος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού μέσα στα όρια της Νεολιθικής Κουτρούλου Μαγούλας. Στο: Καραντζαλη, Ε. (επιμ.) *Γ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο. Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας, 18-21 Μαΐου 2018, Λαμία. Εκδ. ΤΑΠΑ: 145-156*

Μαλαπάνη, Ε., 2020. Ο θαλαμωτός τάφος Κ-3 στον Εγκλιανό της Πύλου. Στο: Καλογεράκου, Π., Α. Χασιακού, Μ. Κοσμόπουλος, Ι. Λώλος, Χ. Μαραμπέα, Ε. Πέππα-Παπαιωάννου and Ε. Πλάτων.(Επιμ.) *ΚΥΔΑΛΙΜΟΣ. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Γεώργιο Στυλ. Κορρέ, Τόμος 2. [=Studies in Honor of Prof. Georgios St. Korres, Vol. 2]. AURA Supplements 4. Αθήνα: AURA Εκδ. Καρδαμίτσα.: 219- 232*

Μανωλακάκης, Ε. 1896. *Καρπαθιακά: περιέχοντα την τοπογραφίαν, ιστορίαν, περιγραφήν, αρχαιολογίαν, φυσικήν κατάστασιν, στατιστικήν, τοπωνυμίας της νήσου, ήθη και έθιμα, ιδιώματα της γλώσσης, λεξιλόγιον, δημοτικά άσματα και δημώδεις παροιμίας των κατοικιών αυτής*. Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Α. Καλαράκη

Μανώλης, Σ.1991. *Ανθρωπολογική Έρευνα της σύνθεσης του πληθυσμού της Νοτίου Ελλάδος στην Εποχή του Χαλκού*. (διδ.διατριβή). Αθήνα.

Μελάς Μ. & Καραντζαλη,Ε. 2000. «Ανασκαφή Μινωικής Βίλλας στην Κάρπαθο, 1992-1994» *Πρακτικά του 8^{ου} Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, Α2, 281-292

Μιχαηλίδης Νουάρος, Μ.Γ. 1940, *Ιστορία της Νήσου Καρπάθου*, Αθήνα

Μουτσόπουλος, Ν. 1978. Κάρπαθος: Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας: αρχαίες πόλεις και μνημεία, βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, μεσαιωνικοί και νεώτεροι οικισμοί, λαϊκή αρχιτεκτονική. *Σ Τόμος Επιστημονικής επιτηρίδας της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*.

Μπέσιος Μ. 2003. *Ανασκαφή Μεθώνης, 2003*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη 17: 443-450

Μπέσιος Μ. 2010. *Περιδών Στέφανος: Πύδνα, Μεθώνη και οι αρχαιότητες της βόρειας Περίας*, Κατερίνη

Muhly-Μεταξά Π. 1992. *Μινωικός λαξευτός τάφος στον Πόρο Ηρακλείου*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρίας, αρ. 129. Αθήνα.

Παπακωνσταντίνου, Μ-Φ., Krafz, T. 2021. Η μυκηναϊκή παρουσία στην Αγία Παρασκευή Λαμίας. Στο: Καραντζαλη, Ε. (επιμ.) *Γ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο. Η Περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου: πρόσφατα ευρήματα και πορίσματα της έρευνας, 18-21 Μαΐου 2018, Λαμία*. Εκδ. ΤΑΠΑ: 135-144

Πουλάκη- Παντερμαλή, Ε. 1987. *Ανασκαφή Αγίου Δημητρίου Ολύμπου*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη 1: 201-208.

Πουλάκη- Παντερμαλή, Ε. 1987. Σπάθες Αγίου Δημητρίου. *Αρχαιολογικό Δελτίο 42 β*: 363-364.

Πουλάκη- Παντερμαλή, Ε. 2003. *Η Πηγή Αθηνάς στην περιοχή του Μακεδονικού Ολύμπου*. Το Αρχαιολογικό Έργο σε Μακεδονία και σε Θράκη 17: 459- 463

Σακελλαράκης Γ.1972. Μυκηναϊκός Ταφικός Περίβολος εις Κρήτην, *ΑΑΑ V*:3, 399-419.

Σακελλαράκης, Γ.2002. *Αρχάνες Κρήτη*. Εκδοτική Αθηνών

Χαριτωνίδης, Σ. 1961-62. Θαλαμοειδής τάφος Καρπάθου. *Αρχαιολογικόν Δελτίον, ΑΔ 17(A)*, 32-76

Adrimi- Sismani, V. 2006. The Palace of Iolkos and Its End. In S. Deger-Jalkotzy and I.S. Lemos (eds), *Ancient Greece from the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, 465-481, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Alberti, L. 2004. The Late Minoan II-III*A*i warrior graves at Knossos: the burial assemblages. *British School at Athens Studies*, 12, 127–136. <http://www.jstor.org/stable/40960771>

Barker, C. 2000. *Cultural Studies; Theory and Practice*. London: Sage Publications
Binford, L. R. 1971. Mortuary Practices: Their Study and Their Potential. *Memoirs of the Society for American Archaeology*, 25, 6–29. <http://www.jstor.org/stable/25146709>

Binnberg, J. 2019. Like A Duck To Water – Birds And Liquids In The Aegean Bronze Age. *The Annual of the British School at Athens*, 114, 41–78. <https://www.jstor.org/stable/26845265>

Borgna, E. 2004. Aegean Feasting: A Minoan Perspective. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 73(2), 247–279. <http://www.jstor.org/stable/4134895>

Branigan, K., 1988. *Pre-Palatial. The Foundations of Palatial Crete. A Survey of Crete in the Early Bronze Age* (2nd updated Edition). Adolf M. Hakkert, London

Brown, J., 1981. The search for rank in prehistoric burials,,: Chapman R. W. – Kinnes, I. – Randsborg , K. (eds.), *The Archaeology of Death. New Directions in Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge, 25 – 37.

Catling, H. W. 1972. Archaeology in Greece, 1972-73. *Archaeological Reports*, 19, 3–32. <http://www.jstor.org/stable/581089>

Cavanagh, W. 1998. “Innovation, Conservatism and Variation in Mycenaean Funerary Ritual.” In *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age*, edited by K. Branigan, 103–14.

Coleman, J. E., 2011. The Petromagoula-Doliana Group and the Beginning of the Aegean Early Bronze Age, in Katsanaopoulou, D. (eds) *Ancient Helike and Aigialeia, Protohelladika, The Southern and Central Greek Mainland*, (Helike IV) , Athens, 13-44

Crouwel, J. H., & Morris, C. E. (2015). The Minoan amphoroid krater: from production to consumption. *The Annual of the British School at Athens*, 110, 147–201. <http://www.jstor.org/stable/44082109>

Davis, J. L. 1992. Review of Aegean Prehistory I: The Islands of the Aegean. *American Journal of Archaeology*, 96(4), 699–756. <https://doi.org/10.2307/505192>

Dawkins, R. M. 1902. Notes from Karpathos. *The Annual of the British School at Athens*, 9, 176–210. <http://www.jstor.org/stable/30096270>

Dickinson, O. T. P. K. 1983. Cist Graves and Chamber Tombs. *The Annual of the British School at Athens*, 78, 55–67. <http://www.jstor.org/stable/30102800>

Dimopoulou N., 1999. The neopalatial Cemetery of the Knossian Harbour-Town at Poros: Mortuary Behaviour and Social Ranking. Στο: *In der Bronzezeit: Ergebnisse zweier Kolloquien in Mainz und Athen, Various Authors, Vol. 1*. Mainz: Verlag der Römisch-Germanischen Zentralmuseums in Kommission bei Dr. Rudolf Habelt GmbH, Römisch-Germanisches Zentralmuseum Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien. 27 – 36

Evans, A. J., *The Palace of Minos at Knossos II*. London 1928. Macmillan

Feuer, B. 2011. Being Mycenaean: A View from the Periphery. *American Journal of Archaeology*, 115(4), 507–536. <https://doi.org/10.3764/aja.115.4.0507>

Georgiadis, M., 2003. *The South-Eastern Aegean during the Mycenaean Period: Islands, landscape, death and ancestors*. BAR International Series 1196. Oxford: Archaeopress

Georgiadis, M. 2009. The East Aegean-Western Anatolia during the Late Bronze III: what do the tombs tell us about memory, tradition and identity? In: Georgiadis, M. & Gallou, Ch. (eds) *The Past in the Past: The Significance of Memory and Tradition in the Transmission of Culture*. BAR International Series 1925, 28-42.

Georgiadis, M. 2015. The Bronze Age on Karpathos and Kythera. In Z. T. Polychroniadis & D. Evely (Eds.), *AEGIS: Essays in Mediterranean Archaeology: Presented to Matti Egon by the scholars of the Greek Archaeological Committee UK* (pp. 85–92). Archaeopress. <https://doi.org/10.2307/j.ctvr43k1p.11>

Hamilakis, Y. 1998. Eating the dead: mortuary feasting and the politics of memory in the Aegean Bronze Age. In Branigan, K. (ed) *Cemetery and Society in the Aegean Bronze Age societies*. Sheffield: Sheffield Academic.

Hodder, I. 1991. Interpretive Archaeology and Its Role. *American Antiquity*, 56(1), 7–18. <https://doi.org/10.2307/280968>

Hood, S., Huxley, G., Sandars, N., & Werner, A. E. 1958. A Minoan Cemetery on Upper Gypsades (Knossos Survey 156). *The Annual of the British School at Athens*, 53/54, 194–262. <http://www.jstor.org/stable/30104464>

Hubert H. & Mauss M. 1964. *Sacrifice: its nature and function*. University of Chicago Press

Kanta, A. 1980. *The LM III Period in Crete, Sites, Pottery and their distribution*. Göteborg

Kanta, A. 2001. The Cremations of Olous and the Custom of Cremation in Bronze Age Crete. In Σταμπολίδης (επιμ.) *Καύσεις Στην Εποχή Χαλκού και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, Αθήνα*. 59- 68

Knappett, C. 2018. From Network Connectivity to Human Mobility: Models for Minoanization. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 25(4), 974–995. <http://www.jstor.org/stable/26748380>

Kramer-Hajos, M. 2015. Mourning on the Larnakes at Tanagra: Gender and Agency in Late Bronze Age Greece. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 84(4), 627–667. <https://doi.org/10.2972/hesperia.84.4.0627>

Marketou, T., Karantzali, E., Mommsen, H., Zacharias, N., Kilikoglou, V., & Schwedt, A. 2006. Pottery Wares from the Prehistoric Settlement at Ialysos (Trianda) in Rhodes. *The Annual of the British School at Athens*, 101, 1–55. <http://www.jstor.org/stable/30073255>

McHugh, F. 1999. *Theoretical and Quantitative Approaches to the Study of Mortuary Practice*, BAR 785, Oxford.

Mee, C. 1978. Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C. *Anatolian Studies*, 28, 121–156. <https://doi.org/10.2307/3642747>

Melas, E.M. 1985. *The islands of Karpathos, Saros and Kasos in the Neolithic and Bronze Age*. (Studies in Mediterranean archaeology, 68.) Göteborg, Åström.

Melas, E. M. 1988. The Dodecanese and W. Anatolia in Prehistory: Interrelationships, Ethnicity and Political Geography. *Anatolian Studies*, 38, 109–120. <https://doi.org/10.2307/3642846>

Mina, M., 2015. Social complexity and gender inequality in prepalatial Crete: an argument of reason or a reason for argument? In S. Cappel, U. Günkel-Maschek and D. Panagiotopoulos (eds), *Minoan Archaeology: Perspectives for the 21st Century*,. Louvain-la-Neuve, Belgium: Presses universitaires de Louvain. 181-198

Mina, M. & Stefanakis, E. 2018. Neither Minoanised Nor Mycenaeanised: Karpathos In The Bronze Age. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol. 18, No 1, 131-147

Mina, M. 2022. Postcards from the Edge: Karpathos and the cultural construction of insularity in the prehistoric south-east Aegean. *Epeterida Mesogeiakon Spoudon 2021, 2022*. 15-24

Molloy, B. 2010. Swords and Swordsmanship in the Aegean Bronze Age. *American Journal of Archaeology*, 114(3), 403–428. <http://www.jstor.org/stable/25684288>

Molloy, B. P. C. 2012. Martial Minoans? War as social process, practice and event in bronze age Crete. *The Annual of the British School at Athens*, 107, 87–142. <http://www.jstor.org/stable/41721880>

Niemeier, W.D.1985. The archaeological dating of the Knossian Linear B tablets reconsidered. A Summary. *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981)*, Τομ., Α'. Ηράκλειο, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 259-263.

Nikolaidou, M. and Elster, E.S., 2014. Hunting, Fishing and Gathering at Sitagroi and Beyond: Strategies of Wild Resource Use in the Neolithic and Early Bronze Age. In G. Touchais, R. Laffineur and F. Rougemont (eds), *Physis: L'environnement Naturel et La Relation Homme-Milieu dans Le Monde Égéen Protohistorique, Actes de la 14e Rencontre égéenne internationale, Paris, Institut National d'Histoire de l'Art (INHA), 11-14 décembre 2012 (Aegaeum 37)*. Leuven-Liege: Peeters. 305–316

O'Shea, J. M. 1984. *Mortuary Variability: An Archaeological Investigation*. Ηνωμένο Βασίλειο: Academic Press.

Parker Pearson, M. 1982. Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study in: *Hodder I. (ed.). Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge 1982, 99 – 113.

Person, A. 1942. *New Tombs at Dendra near Midea*, Stockholm

Platon, L., & Karantzali, E. 2003. New Evidence for the History of the Minoan Presence on Karpathos. *The Annual of the British School at Athens*, 98, 189–202. <http://www.jstor.org/stable/30073206>

Popham, M. 1967. Late Minoan Pottery, a Summary. *The Annual of the British School at Athens*, 62, 337–351. <http://www.jstor.org/stable/30103688>

Popham, M. 1970. Late Minoan IIIB Pottery from Knossos. *The Annual of the British School at Athens*, 65, 195–202. <http://www.jstor.org/stable/30103216>

Popham, M. R., 1970. The Destruction of the Palace at Knossos: Pottery of the Late Minoan IIIA Period ,SIMA 12, Göteborg

Popham, M. R., Catling, E. A., & Catling, H. W. 1974. Sellopoulo Tombs 3 and 4, Two Late Minoan Graves near Knossos. *The Annual of the British School at Athens*, 69, 195–257. <http://www.jstor.org/stable/30103300>

Preston, L.2004a. Final Palatial Knossos and Postpalatial Crete: a mortuary perspective on political dynamics. *British School at Athens Studies*, 12, 137–145. <http://www.jstor.org/stable/40960772>

Preston, L. 2004b. A Mortuary Perspective on Political Changes in Late Minoan II-III B Crete. *American Journal of Archaeology*, 108(3), 321–348. <http://www.jstor.org/stable/40025757>

Rutkowski, B. 1968. The Origin of the Minoan Coffin. *The Annual of the British School at Athens*, 63, 219–227. <http://www.jstor.org/stable/30103190>

- Sandars, N. K. 1963. Later Aegean Bronze Swords. *American Journal of Archaeology*, 67(2), 117–153. <https://doi.org/10.2307/502611>
- Saxe, A., 1970. *Social Dimensions and Mortuary Practice*. PhD. Dissertation, University of Michigan.
- Seager R. 1916. «The cemetery of Pachyammos, Crete», University of Pennsylvania, the University Museum Anthropological Publications
- Simpson, R. H. 2003. The Dodecanese and the Ahhiyawa Question. *The Annual of the British School at Athens*, 98, 203–237. <http://www.jstor.org/stable/30073207>
- Simpson, R. H., & Lazenby, J. F. 1970. Notes from the Dodecanese II. *The Annual of the British School at Athens*, 65, 47–77. <http://www.jstor.org/stable/30103209>
- Simpson, R. H., & Lazenby, J. F. 1973. Notes from the Dodecanese III. *The Annual of the British School at Athens*, 68, 127–179. <http://www.jstor.org/stable/30103273>
- Sørensen, L., 2010. Obsidian from the Final Neolithic site of Pangali in Western Greece: Development of exchange patterns in the Aegean. In B. V. Eriksen (ed), *Lithic technology in metal using societies (Vol. 67)*. Jutland Archaeological Society. 183-202
- Symeonoglou, S. 1970. A Chart of Mycenaean and Late Minoan Pottery. *American Journal of Archaeology*, 74(3), 285–288. <https://doi.org/10.2307/503103>
- Tainter, J. A. 1978. Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 1, 105–141. <http://www.jstor.org/stable/20170131>
- Tartaron T. F, 2004. Bronze Age Landscape and Society in Southern Epirus, Greece. BAR, International Series 1290
- Valla M., S. Triantaphyllou, P. Halstead & V. Isaakidou. 2013. Handling of death at the end of the Late Bronze Age: the case of Faia Petra, 13th c. B.C., Eastern Macedonia, Greece. M. Lochner & F. Ruppenstein (επιμ.), *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300-750 BC. Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th*, 2010: 231-248.
- Vasileiou, E. 2019. Neolithic & Bronze Age Epirus revisited. *Archaeological Reports*, 66, 67–81. <https://www.jstor.org/stable/27098049>
- Vavouranakis, G. 2014. Funerary Pithoi in Bronze Age Crete: Their Introduction and Significance at the Threshold of Minoan Palatial Society. *American Journal of Archaeology*, 118(2), 197–222. <https://doi.org/10.3764/aja.118.2.0197>
- Venbrux, E. 2007. Robert Hertz's seminal essay and mortuary rites in the Pacific region. *Journal de la Société des Océanistes*, 124, 5-10

Vermeule, E., & Travlos, J. 1966. Mycenaean Tomb beneath the Middle Stoa. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 35(1), 55–78. <https://doi.org/10.2307/147313>

Voutsaki, S. Moutafi, I. and Hachtmann, V. 2022. The North Cemetery at Ayios Vasileios. Austerity and differentiation in the early Mycenaean period. In: Wiersma, C. and M.P. Tsouli (eds.) *Middle and Late Helladic Laconia competing principalities?*, 217-228 : Netherlands Institute at Athens VII

Walters, H. B. 1897. On Some Antiquities of the Mycenaean Age Recently Acquired by the British Museum. *The Journal of Hellenic Studies*, 17, 63–77. <https://doi.org/10.2307/623818>